



1965 SEÇİMLERİNDE ADALET PARTİ’SİNİN SEÇİM PROPAGANDASI

Nejla İLKHAN

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Ahmet EDİ

AĞRI-2022

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Nejla İLKHAN

1965 SEÇİMLERİNDE ADALET PARTİ’SİNİN SEÇİM PROPAGANDASI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Ahmet EDİ

AĞRI-2022

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1965 SEÇİMLERİNDE ADALET PARTİ'SİNİN SEÇİM PROPAGANDASI

Nejla İLKHAN

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Ahmet EDİ

Jüri: Doç. Dr. Ahmet EDİ

Prof. Dr. Cengiz ATLI

Doç. Dr. Bilal TUNÇ

Türkiye 1946 yılında çok partili hayata geçerek demokrasi adına önemli gelişmelere sahne olmuş ve 1950'den itibaren seçimler ve propagandalar ile demokrasi alanına yeni boyutlar kazandırmıştır. Fakat 27 Mayıs 1960 Darbesi ile Türkiye'de demokrasi sekteye uğramış ve siyasi partiler kapatılmıştır. 1961 yılında ise siyasi partiler kurulunca demokratik düzen tekrar uygulanmaya başlanmış ve bu dönemde kurulan siyasi partilerden biriside AP olmuştur. 1961 seçimlerinde AP yeni bir parti olduğu için, teşkilatlanmasını tamamlayamamıştır. Bu yüzden 1965 seçimleri için yeni bir rota çizmeye başlamıştır. Bu bağlamda AP, 1965 seçimleri için DP gibi seçim gezilerine Erzurum ilinden başlayarak, önemli seçim bölgelerini dolaşmıştır. Bu gezilerde özellikle Erzurum, İstanbul ve Konya mitingi dikkat çeken mitinglerden olmuştur. AP mitinglerini propaganda aracı olarak iyi bir şekilde kullandığı görülmektedir.

Bu çalışmadaki amaç; 27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesinden sonra kurulmuş olan AP'nin kısa süre içerisinde 1965 seçimlerini kazanmasında katkısı olan seçim propagandalarının etkisini anlayabilmektir. Seçim propagandasını anlamak için seçim konuşmalarına bakılarak yerel ve ulusal basından faydalanılma yoluna gidilmiş ve arşiv belgeleri incelenmiştir. Bu kapsamda değerlendirilecek olunursa AP ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Fakat çok partili hayattan bu döneme kadar ilk defa seçimlerde bu kadar fazla oy alan (1954 seçimleri hariç)

bir partinin seçim propagandası ve uygulamalarıyla ilgili detaylı bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca ülkeyi koalisyonlar döneminden çıkaran bir parti olduğu için 1965 seçimlerinde AP fazlaca önem arz etmektedir. Bu nedenle AP'nin uygulamalarının anlaşılması için çalışma önemli bir yere sahip olacaktır.

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olan belge ve doküman analiz yöntemi uygulanmıştır. Konuya ilişkin kaynak taraması yapılmıştır. Sonrasında ise döneme ilişkin yerel ve ulusal basın incelenmiştir ve ardından arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Elde edilen kaynakların güvenilirliği tespit edilerek yazım aşamasına geçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1965 Seçimleri, Adalet Partisi, Cumhuriyet

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE ELECTIONEERING OF JUSTICE PARTY IN THE 1965 ELECTION

Nejla İLKHAN

Thesis Manager: Assoc. Dr. Ahmet EDİ

Jury: Assoc. Dr. Ahmet EDİ

Prof. Dr. Cengiz ATLI

Assoc. Dr. Bilal TUNÇ

Turkey became the scene of important developments in the name of democracy by transitioning to a multi-party system in 1946 and since 1950; elections and propaganda have brought new dimensions to the field of democracy. But with the May 27, 1960 coup d'état, democracy in Turkey was interrupted and political parties were closed. In 1961, when the political parties were established, the democratic order was started to be implemented again and AP was one of the political parties established in this period. Since the AP was a new party in the 1961 elections, it was unable to complete its organization. Therefore, it started to aspire a new side for the 1965 elections. In this context, the AP, like the DP for the 1965 elections, started their election trips in Erzurum and toured the important election districts. In these trips, especially Erzurum, Istanbul and Konya rallies were among the substantial rallies. AP rallies as a means of propaganda tool in a accurate way appears to be used.

The purpose of this study; It is to understand the effect of election propaganda that contributed to the victory of the AP, which was established after the coup d'état of 27 May 1960, in the 1965 elections. In order to understand the election propaganda, the local and national media were used by looking at the election speeches and archive documents were examined. if it is to be evaluated in this scope, numerous scientific studies have been carried out on AP. But it appears that a detailed study has not been carried out on the election propaganda and practices of a party that received so many votes in the elections for the first time

(except 1954 elections) from the multi-party life to this period. In addition, the AP is of great importance in the 1965 elections, as it is a party that brought the country out of the period of coalitions. For this reason the study will have a significant place in comprehension the applications of AP.

Document analysis method, which is one of the qualitative research methods, was applied in the study. A literature review has been made on the subject. Afterwards, the local and national media of the period were examined and then archive documents were used. The reliability of the sources obtained was determined and the writing phase was started.

Keywords: 1965 Election, Justice Party, Republic.

ÖNSÖZ

Türkiye, 1946 yılında çok partili hayata geçerek demokratik rejimin oluşmasında önemli adımlar atmıştır. 1950 yılındaki seçimleri kazanan DP on yıllık iktidar süreci yaşadıktan sonra bu iktidar darbe ile sonuçlanarak demokraside duraklama meydana gelmiş ve siyasi partiler kapatılmıştır. 1961 yılında siyasi partiler tekrar kurulmuş ve bunlardan biri AP olmuştur. Demokratik rejimin sürdürülmesinde önemli bir parti olmuştur. 1965 seçimlerinde AP'nin seçim propagandası ve uygulamaları değerlendirilmiştir.

Araştırmada, birinci el kaynaklar ve ikinci el kaynaklardan yararlanılma yoluna gidilmiştir. Bunlar; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Meclis Zabıtları, Cumhuriyet Ansiklopedisi, yerel ve ulusal gazetelerdir. Çalışma da büyük oranda süreli yayınlar ve basından yararlanılmıştır. Bu kaynaklara ek olarak konuyu ele alan çeşitli araştırma inceleme eserler ve lisansüstü tezlerden faydalanılmıştır.

Araştırmanın daha iyi anlaşılması için çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demokrasi ve seçim kavramlarının tanımları, Türk tarihindeki seçimler, AP'nin kuruluşu, muhalefet dönemi ve Süleyman Demirel'in AP'nin başına gelmesi anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise, 1965 Seçimlerine katılan siyasi partilerin kuruluşu ile beyannameleri, 1965 seçimlerinde uygulanan seçim sistemi, AP'nin mitingleri, seçim propagandası aracı olarak anlatılmıştır. Ayrıca bu amaca yönelik de olarak 1961 de siyasi hayatına başlayan AP, 1965 seçimleri öncesindeki seçim propagandasının şehir bazında basına yansımaları derinlemesine değerlendirilmiştir.

Tez çalışmamda öncelikle bana destek olan aileme, çalışmam boyunca benden hiçbir yardımını esirgemeyen, çalışmamın bölümlerinin oluşturulması ve incelenmesinde her türlü katkıyı sağlayan danışmanım Sayın Doç. Dr. Ahmet EDİ'ye, tez savunmasına gelerek beni şerefliendiren değerli hocalarım; Prof. Dr. Cengiz ATLI ve Doç. Dr. Bilal TUNÇ'a da teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecinde bana destek olan arkadaşım Ceylan TÜRK'e, moral ve motivasyon desteği ile bana inanan yanımda olan arkadaşlarım Selen COŞKAN, Şebnem TAŞKIRAN ve Candan KARADENİZ'e teşekkür ederim.

KISALTMALAR

AP	:Adalet Partisi
Bkz.	:Bakınız
CCA	:Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
CHF	:Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	:Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	:Çeviren
DP	:Demokrat Parti
Ed.	:Editör
MBK	:Milli Birlik Komitesi
MP	:Millet Partisi
NATO	:North Atlantic Treaty Organization
s.	:Sayı
SCF	:Serbest Cumhuriyet Fırkası
ss.	:Sayfa Sayısı
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	:Türk Silahlı Kuvvetleri
TCF	:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	:Türkiye İşçi Partisi
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
YTP	:Yeni Türkiye Partisi

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR, SEÇİMLER VE ADALET PARTİSİ3

1.1. Demokrasi	3
1.1.1. Demokrasi Türleri.....	5
1.1.1.1. Doğrudan Demokrasi	5
1.1.1.2. Yarı Doğrudan Demokrasi	5
1.1.1.3. Temsili Demokrasi	5
1.2. Seçim	5
1.2.1. Seçim Sistemleri	6
1.2.1.1. Çoğunluk Sistemi	6
1.2.1.2. Nispi Temsi Sistemi	8
1.2.1.3. Karma Sistem	9
1.3. Propaganda	10
1.4. Miting	10
1.5. 1877 Seçimlerinden 27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesine Kadar Yapılan Genel Seçimler	11
1.5.1. 1877 Seçimleri	11
1.5.2. 1908 Seçimleri	12
1.5.3. 1912 Seçimleri	14
1.5.4. 1914 Seçimleri	14

1.5.5. 1919 Seçimleri	15
1.5.6. 1920 Seçimleri	16
1.5.7. 1923 Seçimleri	17
1.5.8. 1927 Seçimleri	19
1.5.9. 1931 Seçimleri	20
1.5.10. 1935 Seçimleri	20
1.5.11. 1939 Seçimleri	21
1.5.12. 1943 Seçimleri	21
1.5.13. 1946 Seçimleri	21
1.5.14. 1950 Seçimleri	23
1.5.15. 1954 Seçimleri	25
1.5.16. 1957 Seçimleri	25
1.6. Darbeye Giden Süreç ve 27 Mayıs Hükümet Darbesi.....	26
1.7. Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve Koalisyonlar Dönemi.....	29
1.7.1. Adalet Partisi'nin Kuruluşu	29
1.7.2. Ragıp Gümüşpala'nın Genel Başkanlık Dönemi.....	32
1.7.3. Adalet Partisi'nin Tüzüğü.....	33
1.7.4. Adalet Partisi'nin Programı	35
1.7.5. 1961 Seçimleri ile Koalisyonlar Dönemi.....	37
1.7.6. Ragıp Gümüşpala'nın Vefatı ve Adalet Partisi'nin Genel Başkanlık Sorunu.....	41
1.7.7. 1964'te Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin Başına Gelmesi ve Adalet Partisi'nin İkinci Büyük Kongresi	43

İKİNCİ BÖLÜM

1965 SEÇİMLERİNE KATILAN SİYASİ PARTİLER VE ADALET PARTİSİNİN SEÇİM PROPAGANDASI

2.1. Cumhuriyet Halk Partisi	49
2.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programı ve Seçim Bildirisi	52
2.2. Millet Partisi	57
2.2.1. Millet Partisi'nin Programı ve Seçim Bildirisi	59
2.3. Yeni Türkiye Partisi.....	61
2.3.1. Yeni Türkiye Partisi'nin Programı ve Seçim Beyannamesi	63

2.4. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	67
2.4.1. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin Programı ve Seçim Bildirisi	69
2.5. Türkiye İşçi Partisi.....	72
2.5.1. Türkiye İşçi Partisi'nin Programı ve Seçim Bildirisi	74
2.6. 1965 Seçimlerinde Uygulanan Seçim Sistemi.....	77
2.7. 1965 Seçimlerinde Seçim Propagandası	79
2.8. 1965 Adalet Partisi'nin Seçim Beyannamesi.....	80
2.9. Adalet Partisi'nin Mitingleri ve Miting Konuşmalarının Basına Yansıması	88
2.9.1. Erzurum Mitingi	88
2.9.2. Trabzon Mitingi	91
2.9.3. Zonguldak Mitingi	93
2.9.4. Urfa Mitingi	95
2.9.5. Gaziantep Mitingi	96
2.9.6. Adana Mitingi	97
2.9.7. İstanbul Mitingi.....	100
2.9.8. Bursa Mitingi	106
2.9.9. Konya Mitingi.....	109
2.9.10. İzmir Mitingi.....	111
2.10. Mitinglerin Değerlendirilmesi	115
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA	120
EKLER.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, I. Dünya Harbi sonrası yıkılan Osmanlı Devletinin mirasını devralarak kurulmuştur. Türkiye'de siyasal partilerin kuruluşu ise Osmanlı döneminde II. Meşrutiyet ilanı sonrasına dayanmaktadır. Siyasal partiler Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı sonrası Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) kuruluşu ile devam etmiştir. İlk defa çok partili döneme geçiş denemesi 17 Kasım 1924 tarihinde Mustafa Kemal'in silah arkadaşları tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ile gerçekleşmiştir. Fakat bu parti, CHP karşısında uzun ömürlü olamamış ve Şeyh Sait isyanı patlak verince kapatılmak zorunda kalınmıştır. İkinci girişim ise Mustafa Kemal'in isteği üzerine 12 Ağustos 1930 tarihinde Ali Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) olmuştur. Fakat bu parti de başarılı bir muhalefet gerçekleştiremeden kendini lağvederek Menemen isyanından önce kapatılmıştır. Görüldüğü üzere ülke henüz çok partili düzene geçmek için uygun ortama sahip değildir. Bu yüzden de iki girişimde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda CHP 27 yıl boyunca ülkeyi tek başına yönetmiştir.

Çok partili hayata geçişteki ilk muhalefet partisi 22 Eylül 1945 tarihinde Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi kurulmuş ve çok partili hayata geçilmiştir. Fakat bu parti çok başarılı olamamıştır. 1946 yılına gelindiğinde ise 7 Ocak tarihinde Celal Bayar, Mehmet Fuad Köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve tarafından Toprak ve Çiftçi Kanunlarına gösterilen tepki neticesinde meclise sunulan Dörtlülük Takrir ile DP kurulmuştur. Ardından gizli oy, açık sayım ve tek dereceli seçim sistemine geçilerek demokratik düzen oluşturulmaya başlanmış ve böylece 1950 seçimlerinde DP, CHP'nin iktidarına son vererek iktidara gelmiştir. DP'nin on yıllık iktidarlık dönemi 27 Mayıs 1960 Darbesi ile son bulmuştur. 27 Mayıs Darbesi sonucu demokrasi sekteye uğramış ve siyasi partiler kapatılmıştır.

Türkiye de I. Meşrutiyetten itibaren demokrasi, batılılaşma ve batının dayatması ile benimsenmeye çalışılmış, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile de beraber yüzyıllardır. Türk insanının sahip olmak istediği bir olgu olmaktan öteye gidememiştir. 1961 Anayasasının hazırlanmasından sonra 13 Ocak 1961 de siyasi partiler tekrardan kurulmuş ve siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdir. AP böyle bir ortamda DP'nin üstü kapalı bir şekilde devamı olarak ortaya çıkmış ve siyasi

faaliyetlerinde DP'yi örnek alarak kurulmuştur. Seçimler öncesi yaptığı teşkilatlanma ile 1961 seçimlerinde ikinci parti olarak meclise girmiştir. Hiçbir parti tek başına iktidar olamamış ve ülke koalisyonlar dönemine girmiştir. Süleyman Demirel'in AP'nin İkinci Kongresinde parti başına gelmesiyle parti giderek halk ile bütünleşmiş ve 1965 seçimleri için AP, seçim çalışmalarına başlamıştır.

AP 1965 seçimleri için dönemin önemli bir propaganda aracı olarak basını kullanmış ve seçim çalışmalarını gerçekleştirmek için ülkenin seçim bölgelerini dolaşmaya başlamıştır. Süleyman Demirel bu doğrultuda, seçim gezilerine başlamış ve halkın desteğini almaya çalışmıştır. Demirel ilk olarak DP gibi Doğu'da Erzurum ilinden başlayarak vaatlerini ifade etmiş, ardından diğer bölgelerde önemli olan seçim yerlerini dolaşarak vaatlerini ve amacını ortaya koymaya çalışmıştır. Bakıldığında AP kurucu üyeleri arasında demokratları barındırması, gittiği yerlerde üstü kapalı bir şekilde DP'nin devamı olduğunu belirtmesi 1965 seçimlerinde AP'yi öne çıkarmıştır.

Araştırmanın amacı, Osmanlı döneminde itibaren 1965 yılına kadar yapılmış olan genel seçimleri incelemek ve 1965 seçimlerinde AP'nin uygulamalarını, seçim kampanyaları ile birlikte seçim propagandasını ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda verileri ortaya koyabilmek için AP'nin kuruluşundan, 1965 seçimlerine kadar olan faaliyetlerini, 1965 seçimleri için AP'nin seçim gezileri ve 1965 seçimlerine katılan diğer siyasi partilerin kuruluşları ile beyannameleri 1965 seçim uygulamalarının anlaşılması için değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR, SEÇİMLER VE ADALET PARTİSİ

1.1. Demokrasi

Demokrasi kavramı geçmişten günümüze çok fazla farklı anlamlar atfedilerek bu güne gelmiş bir kavramdır. Günümüzde de hala demokrasi kavramının tanımı üzerine ortak bir karara varılamamıştır. Bunun sebebi olarak toplumların iktisadi, politik ve hukuksal düzenlerinin farklı olması gösterilebilir. Öncelikle herkes tarafından kabul edilebilecek bir tanım ile ifade edebilmek için sözlük anlamına bakmak gerekir. Sözlük anlamı olarak demokrasi; halkın kendi kendini yönetme şeklidir¹. Yani hâkimiyetin halka ait olması şeklinde de ifade edilebilir. Latince bir tabir olan demokrasi kavramı halk anlamını taşıyan “*demos*”ve “*egemenlik- iktidar*” anlamını taşıyan “*kratos*” kelimelerinden türemektedir².

Farklı tanımlara bakacak olursak; daha geniş anlamıyla demokrasi; halkın halk tarafından yönetilmesi, hâkimiyetin halka veya millete ait olmasıdır³. Bu bağlamda demokrasi yönetimin milletin elinde olmasına dikkat çekmektedir. Abraham Lincoln 1864 de verdiği bir nutuk da demokrasi kavramını “*halkın, halk tarafından, halk için yönetimi*” olarak ifade etmiştir⁴.

Mustafa Kemal demokrasiyi; “*Demokrasi prensibi, hâkimiyete istismak eden vasıta ne olursa olsun esas olarak milletin hâkimiyete sahip olmasını ve sahip kalmasını icap ettirir*”, “*Demokrasi esasına müstenit hükümetlerde, hâkimiyet halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millete ait olduğunu, başka yerde olmayacağını iltizam eder. Bu suretle, demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin hâkimiyetin menşesine ve meşruiyetine temas etmektedir*”, “*Demokrasi*

¹ Elif Korkmaz, “Demokrasi Kavramı ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler V*, İstanbul, 2016, s. 365; Yusuf Pusu, “Yerel Yönetimler ve Demokrasi”, *Sayıştay Dergisi*, sayı: 52, (2005), s. 122.

² Mustafa Güçyetmez, “Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi”, *Hacettepe HDF*, (7), 2017, s.481.

³ Murat Aktaş, “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, (2015), s. 90.

⁴ Kemal Gözler, *Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa, 2019, s. 159.

esasen ferdidir, bu vasıf vatandaşın hâkimiyete, insan sıfatıyla iştirak etmesidir”⁵, şeklinde ifade etmiştir.

Demokrasi denilince akıllara ilk gelmesi gereken Atina şehir devletlerinde ortaya çıkan demokrasi örnekleri olmalıdır. Bu yönetim şeklinde halk bir alana toplanmakta önemli konulardaki fikirlerini yöneticilerine doğrudan iletmektedir. Uygulanan bu sistem demokrasinin ilk örnekleri olarak Antik Çağda yerini almıştır. Uygulanan bu sistemde demokratik haklarını ve fikirlerini özgürce ifade etmeye sahip olan kişiler vatandaşlardır. Fakat köleler, bu demokratik haklardan mahrum bırakılmıştır. Aynı zamanda hür kişiler değildir. Yapılan toplantılara yalnızca belli bir yaşın üzerindeki erkekler katılabilmekte, bir karar alınacak ise yine bu belli yaş grubundaki erkeklerin fikirleri dikkate alınarak uygulanan, bir grubun yönetiminden söz edilebilir. Burada uygulanan demokrasi için *“tek kişinin mutlak ve sınırsız söz sahibi olması”* şeklinde ifade etmek doğru olacaktır. Sonraki yıllarda tek kişinin yönetimde söz sahibi olmasına son verilmeye çalışılmıştır. İlk olarak Avrupa’da bu sistem yerini Derebeylik sistemine bırakmıştır. Derebeylik sisteminin yıkılması ile merkezi krallıklar, mutlak monarşi güçlenmiştir. Tarımsal faaliyetlerin yerini ticaret almış ve soylu sınıfı ortaya çıkmıştır. Soylu sınıf ve merkezi krallıklar arasında yaşanan mücadeleler sonucu monarşi yıkılıp meşrutiyet ortaya çıkmıştır. Böylece batı demokrasisi ortaya çıkmıştır. Bir taraftan da işçi sınıfının kendi haklarını koruması toplumcu bir demokrasinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır⁶.

Siyasi şekliyle demokrasi, durağan olmayıp hareketlidir. Bu bağlamda, toplumların ilerleme seviyelerine göre demokrasi şekil almakta ve genişleyebilmektedir. Milletın tam manasıyla hür olup kararlarını verebilmesi için yöneten ve yönetilen ayrımının ortadan kalkması ve halkın, kendi başında kimseye ihtiyaç duymadan kendi kendini yönetmesi şarttır. Halkın çoğunluk tarafından yönetilmesi şekli ile yine tam manasıyla hür olmaktan söz edilemez. Demokrasinin

⁵Coşkun Can Aktan, Demokrasiye Yöneltilen Başlıca Eleştiriler, Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya, 2005, s. 150.

⁶ Hasan Tunç, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sayı: 1-2, (2008), s. 1116; Gökhan Dönmez, *Anayasa Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 189.

temel amacı halkın tam manasıyla hür olmasıdır ya da imkân olduğu sürece ölçüsel demokrasiye ulaşması da bu amaç doğrultusunda gösterilebilir⁷.

1.1.1. Demokrasi Türleri

1.1.1.1. Doğrudan Demokrasi

Milletin, hâkimiyeti kimseyi araya koymadan kullanma biçimidir. Bu sistemde alınacak kararlarda bütün halkın doğrudan katkı sunması söz konusudur. Çünkü bu sistemde temsilci yoktur. Kişiler kendi iradelerini yönetimle ilgili kararlarda doğrudan kullanır. Bu sistem ölçülü olan demokrasi sistemi olmakla birlikte artan ve gelişen nüfus ile uygulanması da zor bir sistem haline gelmiştir⁸.

1.1.1.2. Yarı Doğrudan Demokrasi

Egemenliğin kullanılmasının halk ile temsilcileri arasında pay edildiği sistemdir. Yarı doğrudan demokrasi, temsili ve doğrudan demokrasiyle benzerlik göstermektedir. Egemenliğin kullanımı doğrudan halka ait olunca doğrudan demokrasiyle, referandum gibi durumlarda seçmenlerin egemenliğini kullanması için temsilciler katılması temsili demokrasiyle benzerlik göstermektedir⁹.

1.1.1.3. Temsili Demokrasi

Halka ait olan hâkimiyetin halkın belli aralıklarla belirlediği temsilciler ile kullandığı demokrasi biçimidir. Temsili demokraside seçim ana nedendir. Seçmen ile temsilci arasında ki ilişki sadece seçim zamanı kurulsun da dilekçe hakkı gibi yöntemlerle halkın yönetime katılımı sağlanmak istenmiştir. Temsilci olan kişi bütün halkın temsilcisidir. Temsili demokrasinin çalışabilir bir özellik kazanabilmesi için siyasi partiler önemli olmuştur. Çünkü siyasi partiler aracılığıyla halk yasal ve hür bir şekilde seçimler yapıp gücün el değiştirmesine sebep olmaktadır. Bu şekilde halk yönetime hür bir şekilde etki edebilmektedir¹⁰.

1.2. Seçim

Seçim; yaygın anlamıyla ifade edilecek olursa, birden fazla fikir arasından birinin tercih edilmesidir. Gündelik yaşamda aldığımız kararlar, uyguladığımız

⁷ Güçyetmez, Karşılaştırmalı Demokrasi..., s. 483; Dönmez, Anayasa..., s.1 90.

⁸ Tunç, Demokrasi Türleri..., s. 1117.

⁹ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2018, s. 291.

¹⁰ Aktaş, Demokrasi Kavramı..., s. 93.

hareketler bu seçimin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durumda seçim kavramına siyasal bir tabir olarak bakmak daha doğru olacaktır, o zaman dar manasıyla seçim; bir kamu görevini üstlenecek kişi ya da kurulun bağlı seçmenlerce birden fazla aday arasında yapılan tercihlerle belirlenmesidir. Parlamento ve yerel yönetimler gibi kamu kurumları için yapılan seçimlerden bahsedildiğinde üzerinde durulan bu dar anlamdaki seçimdir. Özetle seçim, “*yönetilenlerin yöneteni belirlemesi*”¹¹ olayıdır.

Demokratik rejimlerin uygulandığı yerlerde yönetimin temelini seçimler oluşturmaktadır. Bu nedenle seçimlere katılan partilerin amacı parlamento kararıyla ülkeyi yönetecek uygun siyasal partinin bulunması veya ülkenin yönetimi için hangi siyasal parti ya da parti gruplarının hükümet kuracağına ayrıca ülkeyi hangi siyasal parti veya parti gruplarının muhalefet yaparak iktidarı denetleme yapmasını belirlemek olarak ifade edilebilir. Seçim sisteminden elbette beklenen sadece bu değildir. Ülkede destek bulan diğer siyasal partilerin parlamentoya girmesine, adayların kullanılan oylarla parlamentoda taraftarını temsil etme imkânına sahip olmasını sağlaması beklenir. Seçim sisteminin bu şekilde uygulanması “*temsilde adalet*” olarak nitelendirilebilir. Bu da çok partili sistemin ve demokrasinin gereği olarak uygulanmalıdır¹².

1.2.1. Seçim Sistemleri

1.2.1.1. Çoğunluk Sistemi

Çoğunluk Sistemi bilinen ve uygulanan en eski seçim sistemlerinden biridir. Çoğunluğun talebine dayanan seçimlerin tarihini geriye götürmek mümkündür. Romalılar zamanında hem Mutlak hem de Nispi Çoğunluk Sisteminin uygulandığını ifade edebiliriz. Çoğunluk Sisteminin uygulaması da son derece kolaydır. Geçerli oylar arasında en fazlasını alan bağımsız adayın veya parti adayının kazandığı sistemdir¹³. Kendi içerisinde türleri bulunmaktadır.

¹¹ Dönmez, Anayasa..., s. 133; Ergun Özbudun, “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 44, sayı: 1, (1995), s. 522.

¹² Hikmet Sami Türk, “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt: 23, (2006), s. 77,78.

¹³ Mehmet Salih Uzun, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku Kısıtları İçerisinde Türkiye’de Seçim İttifakları ve Alternatif Seçim İttifakı Modelleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya, 2018, s. 15-16.

Mutlak Çoğunluk Sistemine göre: Seçimlerde geçerli oyların bir fazlasını alan aday seçimi kazanır. Örneğin seçime dört aday katılmış olsun, geçerli oylar 20.000 ise bunun yarısından bir fazlası olan 10.001 oyu aday seçimi kazanmış olur. Böylece aday seçilme hakkı kazanmış olacaktır. Çoğunluğun kullandığı bu sistemde ilk tur da genellikle mutlak çoğunluk elde edilemeyebilir, bu yüzden ikinci tura gidilir. Burada aranan çoğunluk basit çoğunluktur ve yeterli olacaktır. Fakat temsilcinin seçimi için illa ki mutlak çoğunluk aranıyorsa tur sayısı arttırılır, istenilen mutlak çoğunluk sağlanana kadar arttırılan turlu seçimler yapılır¹⁴.

Basit Çoğunluk Sistemine göre: geçerli oyların en fazlasını alan aday seçimi kazanmış olur. Halkın adına çoğunluğun karar vermesi gerekliliğini savunan mutlak veya basit çoğunluk iken, karar verileceği durumlarda ise halkın bütün kesimlerinin oy kullanmasını savunan sistem Basit/ Nispi Çoğunluk Sistemidir. Sistemim başlangıcı olan İngiltere de yaygın bir söyleyişle “*First- past-the-post*” yani “*Çizgiyi ilk geçen (oyların fazlasını alan) , sandalyeyi kazanır*” ifadesi sistemin özetidir. Böylece bu sistemde seçim tek tur da tek oylamada ikinci bir tur veya oylamaya gerek kalmadan tamamlanır¹⁵.

Belli Oranlarda Çoğunluk Sistemine göre: Seçimlerde geçerli olayların belli bir oranını sağlamak, yani mutlak çoğunluktan fazlasını sağlamak seçilmek için yeterlidir. Örneğin geçerli oylar 2/3, 7/10 vb. şeklinde olmalıdır. Bu aranan çoğunluk parlamento seçimlerinde değil de daha çok anayasa değişiklikleri, yönetmelik değişikliklerinde kullanılan bir çoğunluktur.

Üç Çoğunluk Sistemine bakıldığında uygulanması da işleyişi de son derece kolaydır, Bu yüzden de çoğunluğu sağlayan partinin hükümeti kurması kolay bir şekilde gerçekleşecektir. Bu yöntemlerden en çok tercih edilen basit çoğunluktur. En az hatta hiç tercih edilmeyen sistem belli oranlarda Çoğunluk Sistemidir¹⁶.

¹⁴Servet Armağan, “Çoğunluk Sistemi ve Bazı Düşünceler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, cilt: 36, sayı: 1-4, 1976, s.94; Bülent Özgül, *Seçim ve Seçim Sistemleri Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Isparta, 2002, s. 60-61.

¹⁵ Türk, Seçim..., s. 80.

¹⁶ TBMM, *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar*, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 25-26.

1.2.1.2. Nispi Temsi Sistemi

Çoğunluk sisteminin temsilde adalet kavramına yer vermediği ve yönetimdeki orantısızlıkları engelleyemediği, çözüme kavuşturamadığı için yenilik getirecek bir sistem arayışına girilmiştir. İlk defa Danimarka da matematik profesörü olan Andre tarafından 1855 yılında yeni bir sistem olan Nispi Temsi Sistemini ortaya çıkarmıştır. 1899 yılında Belçika’da, Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere, Türkiye ve Sovyetler dışındaki bütün Avrupa ülkelerinde kullanılmaya başlanılmıştır. Bu sistemin amacı kazandığı oy oranında parlamento da temsil hakkı vermektir. Nispi Temsi Sistemi tek ve iki siyasal partinin olduğu zamanlarda uygulanmaz, uygulanması için en az üç siyasal partiye ihtiyaç vardır. Her siyasal partiye aldığı oy oranında temsil imkânı sağladığı için partiler tek başına bu oranı sağlayamadığından hükümeti kuramamakta ve bu yüzden koalisyon hükümetlerine zemin hazırlanmaktadır¹⁷. Nispi Temsi Sisteminin türleri bulunmaktadır:

Liste Usulü Nispi Temsi Sistemi: Seçmenler seçmek istedikleri partiler için oy kullanırlar, adaylar da partilerin aldıkları oy oranında meclise milletvekili çıkarır. Bu doğrultuda ülke birden fazla milletvekili çıkaran seçim çevrelerine ayrılır. Liste usulü Nispi Temsi Sisteminde partilerin aldıkları oy oranları ile çıkardıkları milletvekili sayıları arasında büyük oranda eşit bir dağılım olduğu görülür. Böylece küçük partilere de meclis de kendilerini temsil edilebilme imkânı sağlanır. Bu sistemin olumsuz tarafına gelince; yukarıda bahsedildiği gibi koalisyonlara neden olup, tek parti iktidarını engeller. Bu da bölünmüş bir parti sistemini ortaya çıkarır. Türkiye de seçim sistemi olarak “*yüksek barajlı liste usulü Nispi Temsi Sistemi*” uygulandığı söylenebilir¹⁸.

Karma Üyeli Nispi Temsil Sistemi: Meclisin bir bölümü dar seçim bölgelerinden Çoğunluk Sistemine göre, bir bölümü ise geniş seçim bölgelerinde (ülke genelinde) Nispi Temsi Sistemine göre seçilmektedir. Seçmenler oylarını hem dar seçim bölge adayları hem de ülke genelindeki siyasal partiler için kullanmaktadırlar. Bu sistemin asıl amacı dar seçim bölgelerinde uygulanan Çoğunluk Sisteminin ortaya çıkardığı adil olmayan dağılımı düzeltmek adına

¹⁷ Hasan Buran, *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005, s. 73-74.

¹⁸ Ergun Göknel, *Seçim Nasıl Kazanılır ve Osmanlı’dan Türkiye’ye Seçim Tarihi*, Kanak Yayınları, İstanbul, 2019, s. 16.

devreye girmektedir. Sonunda siyasal partilerin ülke genelindeki aldıkları oy oranını belirler.

Aktarılabılır Tek Oy Seçim Sistemi ise: En karışık sistem olarak değerlendirilebilir. Bu sistem İrlanda'da uygulanan bir sistem olup günümüzde de devam etmektedir. Seçmenler oy kullanacakları adayları seçimlerine göre birden başlayarak sıralamaktadır. Belirlenen seçilme sınırı aşan adaylar kazanmış olacaktır. Seçilme sınırından fazla oy alan adayların oyları diğer adaylara paylaştırılır, bu işlemin tekrarı sağlanarak seçmenlerin diğer seçenekleri belirlenir¹⁹.

1.2.1.3. Karma Sistem

Seçim sistemleri sonuçları ile ülke genelinde etkili sistemlerdir. Tabi ki de etki alanları tek başına yeterli değildir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi yapı, seçime katılan partiler ve bu katılan partilerin ülke genelinde uyguladıkları seçim propagandaları, çalışmaları seçim sonuçları üzerinde etkili olmaktadır. Seçim sistemlerinde temel amaç temsilde adalet, yönetimde kararlılık ilkelerini sağlamaktır. Bu iki unsuru bir arada tutmak oldukça güçtür. Amaç bu iki unsuru birbirine yakın tutmaktır. Karma sistem de tam da bu ihtiyaçtan doğmuştur. Çoğunluk temsil sistemi ve Nispi Temsi Sisteminin eksik yönlerini ortadan kaldırmak ve dengede tutmayı amaçlamaktadır²⁰. Bu sistemin türleri bulunmaktadır:

Çoğunluk Yöntemi Ağırlıklı Karma Sistemi: Bu sistemini en iyi anlatan Japonların seçim sistemidir. Tek turlu yapılan Çoğunluk Sistemi burada kullanılmaktadır. Seçim iki bölgeden daha fazla milletvekilinin çıkacağı seçim çevresinden oluşmaktadır. Sistemde mevcut olan milletvekili sayısından az ya da çok aday belirtilebilir, bu sistemde adaletsizlik oluşturulabilir²¹.

Nispi Temsil Yöntemi Ağırlıklı Karma Sistemi: Bu sistemde listelerde sandalye dağılımından hisse almak için belirli bir oy oranı vardır, bu oran aşılmalıdır. Kimi ülkeler bu hisse dağılımını sağlamak için nüfusa göre hesaplama yaparken kimi ülkelerde kanunlar aracılığıyla belirlenen %3, %5, %10 gibi oranlarda değişen sınıra

¹⁹ Abdullah Özkan, "Siyasal İletişim Stratejileri", <https://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/blog/2008/06/23/secim-sistemleri/> (Erişim Tarihi: 25.09.2021).

²⁰ Buran, Seçim..., s. 89.

²¹ Jean-Marie Cotteret /Claude Emeri, *Seçim Sistemleri*, (Çev. Ahmet Kotil) İletişim Yayınları, 1991, İstanbul, s. 63-64.

göre belirler. Kısacası listeler arasında oyların mutlak çoğunluğunu sağlayanlar sandalyelerin tümünü alır. Böylece sandalyeler listeler arasında en fazla oya sahip olanlar arasında pay edilir. Bir diğer uygulanan yöntem ise; aktarılabılır tek oy ile oyları seçim katsayısını (geçerli oy sayısının milletvekili sayısının bir arttırılması ile elde edilen sayıya bölünmesi ve bir eklenmesi ile bulunur.) aşabilen adaylar seçilmiş olur.

Dengeli Karma Sistem: Nispi Temsi Sistemi ile Çoğunluk Sistemine aynı oranda ağırlık verilir. Ülke birden fazla seçim bölgesine ayrılır. Her seçim bölgesinde en çok oyu alan parti, o bölgedeki sandalyelere sahip olur. Diğer partilerin aldığı oylar ve geri kalan milletvekili sayısı Nispi Temsi Sistemi ile dağıtılır. Kısacası bu sistem temsilde adaleti sağlamayı ve sistemlerin orta yolunu bulmayı amaçlar şeklinde ifade edilebilir²².

1.3. Propaganda

*“Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca, anlamına gelmektedir”*²³. Siyasi olarak propaganda; siyasal sistemi ele geçirmek için seçmen desteğini elde etmek amacıyla gerçekleştirilen, sıklıkla seçmenin beklentilerine göre şekil alınan bir sistem olarak ifade edilebilir. Propaganda da ana amaç, hedef kitlelerdeki eylem ya da düşünce değişikliklerini gerçekleştirmek olan propaganda yapılış amacına, kaynağına, içeriğine ve hedef kitlenin niteliği, donanımı ve konumuna göre farklı yollarla gerçekleşmektedir. Bu yollar; kampanyalar, kamuoyu araştırmaları, oy toplama şekilleri, iletişim araçları (radyo, basın vb.), parti toplantıları, mitingler, broşür ve pankartlar vb. araçlar olarak ifade edilebilir²⁴.

1.4. Miting

*“Gösteri amacıyla veya bir olaya dikkati çekmek için açık yerlerde yapılan toplantıdır”*²⁵. Mitingler genellikle açık alanlarda, meydanlarda, silahsız, saldırısız yapılan gösteri toplantıları olarak da ifade edilebilir. Burada amaç, belli bir grubun

²² Cotteret /Emeri, Seçim..., s. 65-68.

²³ Türkçe Sözlük, “Propaganda” maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1948

²⁴ Yakup Köseoğlu/Hamza Al, “Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, (2013), s.107.

²⁵ Türkçe Sözlük, “Miting” maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1691.

düşüncelerini, siyasi iktidara, halka, kamuoyuna duyurma ve onları düşünceleriyle etkileyerek belli bir kamuoyu desteğinin sağlanmasıdır. Siyasi partiler, öğrenci grupları, işçi sendikaları vb. gruplar; insanlara kendi konu ve amacının propagandasını yapmak, fikirlerini aşlamak amacıyla mitingler düzenlemektedirler²⁶. Konumuz gereği burada önemli olan siyasi partilerin yapmış olduğu mitinglerdir. Siyasi partiler mitingleri yapılacak seçimleri kazanabilmek için il il dolaşıp gerçekleştirmektedir. Mitingler için günler öncesinden çalışmalar gerçekleştirilir. Açık havada belli bir kitleye seslenilerek seçim başarısına katkı sağlanmaya çalışılmaktadır.

1.5. 1877 Seçimlerinden 27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesine Kadar

Yapılan Genel Seçimler

1.5.1. 1877 Seçimleri

Osmanlı Devletine seçim kavramı oldukça geç gelmiş, Kanuni-Esasi (1876 Anayasası) ile birlikte ilk defa ortaya çıkmıştır. Avrupa Devletlerindeki seçim kavramı ile Osmanlı Devletindeki seçim kavramı karşılaştırıldığında Osmanlı Devletinde ilk etapta batılılaşma, ilerleyen zamanlarda da Osmanlı Devletinin daha ileri olduğu görülmektedir. Bu aradaki ana fark Avrupa'daki seçim sistemleri toplumsal yaşamdaki bir baskının sonucu iken; Osmanlıdaki seçim sistemi ise yöneticilerin kendi istekleriyle yaptıkları ve uygun buldukları sistemdir. Bu durum Avrupa'da iktidar mücadelesi ve sosyal sınıflaşmaların olduğunu bu yüzden de toplumların çıkarlarını korumaları, seçim sistemlerinin bu fikirler etrafında gelişip şekil bulması sağlanmıştır²⁷.

Osmanlı Devletinde seçimler ilk defa 1877 yılında yapılmıştır. Seçimlerde Basit Çoğunluk Sistemi uygulanmış ve en çok oyu alan aday, milletvekili olarak meclise girmiştir. Bu seçimin diğer seçimlerden ayrılan bir özelliği de siyasi partilerin seçime katılmamasıdır. Seçim ilkeleri Talimat-ı Muvakkate (Geçici Yönetmelik'te düzenlenmiş ve burada siyasi partilerin seçime katılmadığı bilgisine

²⁶ <https://www.turkcebilgi.com/miting> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

²⁷ Erem Sarıkoca, *Çok Partili Siyasal Yaşamın Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri Ve Toplumsal Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, s. 104.

ulaşılmaktadır. Ayrıca şartları taşıyan her kişinin seçilmeye hakkı olduğu maddesi güvence altına alınmıştır. Talimat-ı Muvakkate göre mebuslarda aranan şartlar;

“25 yaş ve üstü olmak

Resmi dil olan Türkçeyi bilmek

Cinayet veya herhangi siyasi bir suçtan dolayı mahkûm olmamak

Osmanlı vatandaşı olmak

Belli bir miktarda emlak sahibi olmak

Memur olmamak (eğer memur ise istifa etmeli) ”²⁸

İlk seçim döneminde meclis faaliyetlerine 20 Mart 1877 tarihinde başlamıştır. Siyasi partilerin seçime katılmaması Meclis’in Kanuni Esasiye aykırı bir yöntem ile seçildiğini göstermektedir; meclis 120 milletvekilinden oluşmuş ve padişahın etkisiyle uzun ömürlü olamamış ve 28 Haziran 1877 tarihinde meclisin çalışma dönemi son bulmuştur²⁹.

Anayasa’ya göre seçimler Meclis-i Mebusan dağıtıldığı için 6 ay içerisinde yeniden yapılmalıdır. 1877 yılının ikinci seçimleri de İhtihab-ı Mebusan kanunu çıkarılmadığı için 1877 birinci seçimlerinde uygulanan geçici yönetmeliğe göre yapılmıştır. Kasım ayında başlayan seçimlerde daha önce İstanbul’dan seçilmiş milletvekilleri değişmemiş, diğer bölgelerden de küçük değişikliklerle meclise milletvekilleri seçilmiştir. Aralık ayında meclis çalışmalarına başlanmış ve bu meclisin çalışmaları da uzun ömürlü olmamıştır. Çünkü 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiş ve savaşın kötüye gitmesi yüzünden meclis padişahı sorumlu tutmuştur. Bu durumda padişah yetkilerini kullanarak 14 Şubat 1878 tarihinde meclisi kapatmış ve anayasayı kaldırmıştır³⁰.

1.5.2. 1908 Seçimleri

II. Meşrutiyetin ilanını sağlayan etkenlerden biri; Sultan II. Abdülhamit’in baskıcı yönetim şeklini benimsemeyen muhalif bir grubun oluşması ve bu yönetim

²⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 152-155; Servet Armağan, Türkiye’de Parlamento Seçimleri, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt: 33, sayı: 3-4, (1968), s. 51.

²⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 67-68.

³⁰ Lewis, *Modern...*, s. 168.

biçimine son vermek için muhalif grubun mücadelesidir. Yurt içi ve yurt dışında yaşayan İttihat ve Terakkiciler bu muhalif grubun sesi olup güçlenerek Meşrutiyet'i ikinci defa 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan etmişlerdir. Böylece anayasa tekrar yürürlüğe girip, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi son bulup daha hür bir ortam oluşmuştur. İttihat ve Terakkiyi denetlemek için siyasal partiler ortaya çıkmış ve daha çok parti seçime katılmıştır. Böylece meşrutiyet giderek, yayılma alanı bulmuştur³¹.

Aralık 1908 yılında seçim çalışmaları başlamış, İttihat ve Terakki Fırkası dışında Ahrar Fırkası da seçimlere katılmıştır. Böylece çok partili sistem görevini yerine getirmeye başlamıştır. Seçimlerde İntihab-ı Mebusan Kanununa göre yapılmıştır. Bu kanun, 1942 yılında yapılan seçimlere kadar uygulanmıştır. Kanunun maddelerinden bazıları;

1) *“Her seçim sancak sancak yapılacaktır. Her sancakta bir seçim dairesi ve her Nahiye de seçim şubesi olacaktır(Madde 1).*

2) *Her 50.000 erkek nüfusu bir milletvekili seçecek, 75.000 kadar yine bir milletvekili, 125.000'e kadar iki, 175.000'e kadar üç ve 320.000' dört milletvekili seçilecektir. Bu miktarlardan fazlası oran esas alınarak arttırılacaktır (Madde 2).*

3) *Seçimler iki dereceleridir. Hem birinci hem de ikinci seçmen yaşı yirmi beştir.*

4) *Seçmen olmak için aranan şartlar;*

25 yaşını doldurmuş olmak

Medeni haklardan geri olmamak

Yabancı devletlerin vatandaşı olmamak

İflas ettiyse itibarını tekrar sağlamak

Devlete az çok vergi vermek gerekir (Madde 11)

İkinci seçmen olabilmek içinse;

25 yaşını doldurmuş olmak

³¹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23-24.

Osmanlı vatandaşı olmak

Yabancı devletlerin hizmetinde olmamak

Medeni haklardan geri olmamak (Madde 22) şeklindedir”³².

Seçimde iki dereceli Basit Çoğunluk Sistemiyle ve seçimlerin genelliği ilkesinden yola çıkarak sınırlı oy yöntemine göre yapılmıştır. Seçme hakkı ilk seçimlerde olduğu gibi burada da erkeklere vermiştir. Seçimde 225 milletvekili çıkmış ve meclis kararıyla ilk defa bir padişah, II. Abdülhamit tahttan indirilmiş yerine yine ilk defa meclis kararıyla Mehmet Reşat tahta çıkmıştır. Bunun üzerine anayasada 1909 değişiklikleri yapılmış. Padişahın yetkileri kısıtlanmış ve meclis yetkilerini arttırmıştır³³. Böylece padişahın yetkileri 1909 değişikli ile kısıtlanmış ve padişahın tek yetkili kişi olması durumu engellenmiştir. Meclisin aldığı kararlar önemli görülmüş ve uygulanmıştır.

1.5.3. 1912 Seçimleri

Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihat ve Terakki karşısında giderek güçlü bir muhalefet oluşturmuştur. İttihat ve Terakkiciler bu güçlü muhalefetin yönetimi ele geçireceği endişesinden dolayı seçimleri erken yapmak için padişaha baskı yapmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda padişah, anayasal yetkisini kullanarak parlamentoyu feshedip seçime gitmiştir. Seçimler İntibah-ı Mebusan Kanununa göre yapılmıştır. Yapılan seçimde ittihatçılar muhalefetin taraftar toplamasına engel olmuş, seçim sandıklarını el altında tutmaya çalışmış, askeri güç ile halka baskı yapmıştır. Tarihe bu seçim “dayaklı ve sopalı seçim” olarak geçmiştir. Seçim sonunda 278 milletvekili seçilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Partisi ise 6 aday ile meclise girmeyi başarmıştır³⁴.

1.5.4. 1914 Seçimleri

Meclisin feshinin gerçekleştirilmesine rağmen hemen yeni seçimlere gidilememiştir. Çünkü o tarihte Balkan Savaşları başlamış ve seçim bir süreliğine

³² Servet Armağan, *Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1965, s. 154-155; Göknel, *Seçim Nasıl Kazanılır...*, s. 312-313.

³³ Nuran Kılavuz, *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017, s. 55-56.

³⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1850*, İmge Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 124; Kenan Olgun, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, *Tarih Dergisi*, sayı: 39, (2004), s. 147.

gecikmiştir. Bu sırada hükümetin başında Hürriyet ve İtilaf Partisi bulunmaktaydı. Edirne gibi önemli bir şehrin elden çıkmasıyla İttihatçılar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası aleyhine karşı muhalif bir grup oluşturmuşlardır. “Babali Baskını” adı verilen hükümet darbesi ile İttihat ve Terakkiciler, Hürriyet ve İtilaf Partisinin egemenliğine son verip, iktidara hâkim olmuşlardır³⁵.

Nisan 1914’te vaktinin geldiğine kanaat getirilerek seçimler yapılmıştır. İttihat ve Terakki bu seçimlere rakibi olmadan girip, seçimleri kazanmıştır ve Meclis-i Mebusanın bütün üyeleri bu partiden seçilmiştir. Böylece 1 Mayıs 1914’te beşinci Osmanlı Mebusan Meclisi toplantılarına başlamıştır. Seçimlerde İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmış ve bu kanunun yanında 3 maddelik Geçici Kanun çıkarılmıştır. Bu kanun, “*asker olan kişilerin oy kullanmaması hakkında çıkarılan kanun*” dur. Kişiler, askerlik hizmetinde bulundukları süre içerisinde I. ve II. seçmen olamayacaklar ancak emekli subayların seçim hakları olacaktır, maddeleri konulmuştur. Böylece siyasi geçmişe bakıldığında askerlerin oy kullanmadığı ilk seçim olmuştur. Seçimlerle birlikte milletvekili sayısı 255 olmuştur. Meclis uzun bir dönem geçirmiştir. Fakat beklenmeyen bir gelişme ile Osmanlı Devleti I. Dünya Harbine girmiştir. Osmanlı Devleti bu savaşta mağlup olunca dönemin sadrazamı Talat Paşa 27 Ekim 1918 tarihinde görevinden ayrılmış ve İttihat ve Terakki dönemi son bulmuş ve padişah VI. Mehmed Vahideddin, Meclis-i Mebusan’ı Aralık 1918 de kapatmıştır³⁶.

1.5.5. 1919 Seçimleri

Osmanlı Devleti I. Dünya Harbini kaybetmiş ve ülkenin birçok bölgesi yabancı devletlerin işgali altına girmiştir. Barış anlaşması imzalanana kadar seçimin yapılması oldukça zor görünüyordu. İstanbul hükümeti savaşın olumsuz etkilerini azaltmak istiyordu. Bu yüzden de sadrazamlığa getirilen Damat Ferit Paşa, seçimlerin yapılmasını ve bu seçimlerde azınlıkların haklarının sağlanması

³⁵ Tanör, Osmanlı- Türk..., s. 202.

³⁶ Erdem Karaca, “1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi’nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 10, sayı: 19, (2014), s. 99-100; Kılavuz, 1965 seçimler..., s. 58-59.

gerekliliğini savunmuştur. Azınlıklar bu meclise girebileceği için Damat Ferit bir an önce seçimlerin yapılmasını istiyordu³⁷.

Seçime, Müdafaa-i Hukuk grubu, Mustafa Kemal taraftarları ve bazı kuruluşlar katılmıştır. Azınlıklardan sadece Museviler katılmıştır. Mustafa Kemal taraftarları seçime bağımsız olarak girmişlerdir. Seçimler işgal altında olmayan yerlerde yapılmış, Mustafa Kemal Meclise, Erzurum milletvekili olarak girmiştir. Seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu kazanmıştır. Böylece 12 Ocak 1920 tarihinde altıncı Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır. Meclisin ömrü uzun olmamıştır. Milletvekili hesaplamasında ve oy kullanmada yalnızca erkeklerin oyları sayılmıştır. Bu meclisin aldığı en önemli karar Misak-ı Millîyi kabul edip, onaylamasıdır. İtilaf devletleri tarafından 16 Mart 1926 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesiyle kapatılmıştır³⁸.

Bu durum Türkiye'de yapılan Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerini görünürde İstanbul hükümeti yapmıştır. Ama aslında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kontrolü altında yapıldığı söylenebilir. Seçimleri Müdafaa-i Hukuk Grubunun kazanması ise Mustafa Kemal'in yapılan savaşları kazanmasındaki başarı gibi önemli bir başarıdır³⁹.

1.5.6. 1920 Seçimleri

16 Mart'ta İstanbul işgal edildikten sonra Mustafa Kemal Ankara da bir Millet Meclisinin kurulmasını istemekteydi. Bu konuda 19 Mart 1920 tarihinde bir genelge ile milletin tekrardan seçeceği milletvekilleriyle olağanüstü yetkileri olan bir meclisin Ankara'da toplanması gerektiğini ve bu yüzden seçimlerin yeniden yapılacağını duyurmuştur. 19 Mart 1920'de yayınlanan bu genelgenin önemli bazı maddeleri şöyledir: Bu meclis için seçilecek milletvekilleri İntihab-ı Mebusan Kanununa göre seçilecek, seçimler her yerde aynı gün yapılacak, seçim gizli oy ve Mutlak Çoğunluk ilkesi doğrultusunda olacaktır. Hem birinci hem de ikinci seçmenler bu doğrultuda seçilecektir. Oyların kullanım şekli gizli, sayımı ise açık

³⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 319-320.

³⁸ Buran, Seçim Sistemleri..., s. 95; Yavuz Erler, "Damat Ferit'e Suikast", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, cilt: III, sayı: 2,(Erzurum 2002), s. 107-108.

³⁹ Tefik Çavdar, "İleri Gazetesi'nde 1919 Seçimleri", *Amme İdaresi Dergisi*, (Haziran, 1981), cilt: 14, sayı: 2, s. 35.

olacaktır. Seçimlerde adaylık serbest bırakılmıştır, herhangi bir parti veya zümre istediği kişiyi aday gösterebilecektir⁴⁰. Seçim sisteminde fark edilebilir bir değişiklik söz konusudur, bugüne kadar seçimlerde Basit Çoğunluk ilkesi doğrultusunda seçim yapılırken, bu tarihte Mutlak Çoğunluk ilkesine göre yapılacaktır. Seçimler yukarıda belirtilen ilkeler doğrultusunda yapılmaya başlanmıştır. 337 milletvekili ile 23 Nisan 1920 tarihinde Cuma günü saat 13.45'te açılmıştır. İlk toplantıya 115 milletvekili katılabilmektedir. Meclisin en yaşlı üyesi olan Sinop milletvekili Şerif Bey açılış konuşmasını yapmıştır⁴¹.

Bu meclis 20 Ocak 1920 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul etmiştir. 2 bölüm ve 23 maddeden oluşan bu anayasa Kanuni Esasi'ye göre daha kısa bir anayasadır ve klasik anayasa şekillerine uymamaktadır. Anayasanın temel maddeleri;

“TBMM il halkı tarafından seçilmiş üyelerden oluşmaktadır(Madde 5).

Seçimler iki yıl da bir yapılacaktır (Madde 5).

Tekrardan seçilmek mümkündür (Madde 5).

Yeni seçime imkân olmadığı zaman seçim süresi bir yıl uzayabilir (Madde 6) ”⁴².

1.5.7. 1923 Seçimleri

Türk seçim tarihine dair bir değerlendirme yapılırken 1923 seçimlerine ayrı bir parantez açmak gerekir, çünkü bu seçimler inşa edilen yeni Türk devletinin gidişatının ve önemli adımlarda kiminle birlikte yol alacaklarının belirlenmesi için yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu süreçte kafasında oluşturduğu fikirleri hayata geçirmek için, onu bu yolda yalnız bırakmayacak bir meclis istemektedir. Bu yüzden de TBMM çalışmalarını bu yönde sürdürmüştür.

Kurtuluş savaşı zaferle sonuçlanmış, yeni devlet hukuksal adımlar atmaya başlamıştır. Bunlardan ilki olarak I. TBMM, Saltanatı kaldırmıştır. Anayasanın

⁴⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1920)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 27.

⁴¹ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusan (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1998, s. 33; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 131.

⁴² Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak, İsmail Ercan, *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12.

“Meclisin amacına ulaşana kadar toplantı halinde bulunacağını yeni seçimleri çoğunlukla karar alındığı zaman yapılacağını belirtmektedir” bu maddesi kaldırılmıştır. Seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. Böylece I. TBMM dönemi son bulmuştur. Bu seçimlerde de 1877 İntibah-ı Mebusan Kanunu uygulanmış, bu kanunla birlikte bu kanundan bağımsız olarak 3 Nisan 1923 tarihli 320 sayılı kanun uygulanmıştır. 1923 seçimlerinde 320 sayılı kanun İntihab-ı Mebusan Kanununda bazı yenilikler yapmıştır. Bu yeniliklerden bazıları;

“Her 20 bin erkek nüfusu bir milletvekili seçecektir (1876 Kanununa bu sayı 50 bin idi).

18 yaşını dolduran her erkek seçmen hakkına sahiptir.

Birinci ve İkinci seçmen milletvekili olabilmesi için vergi vermesi gerekli değildir.

Her il de 200 kişi için bir seçmen seçilecektir”⁴³.

Kanundaki bu yenilikler ile 1923 seçimleri başlamış, seçimlerde öne çıkan parti “Halk Fırkası” olmuştur. Anadolu Rumeli Müdafai-i Hukuk Grubu seçim çalışması olarak 9 Umdelik⁴⁴ bir programı yayınlamıştır. Oy kullanmaya giden halk bu programı kabul ettiği zaman “Müdafaa-i Hukuk “un “Halk Fırkasına” geçişini kabul etmiş olacakları ifade edilmiştir. Seçimleri Halk Fırkası kazanmış ve 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını almıştır. Aynı zamanda 9 Umde CHF’nin alt yapısını oluşturmuştur. Seçimden sonra kurulan bu II. Meclis 29 Ekim 1923’te Cumhuriyeti ilan etmiş, sonrasında 1924 Anayasasını hazırlayarak kabul etmiştir⁴⁵.

⁴³ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem (1923-1927)*, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, s. 5-6; Suzan Ünal, *1923 ve 1927 Seçimler*, Dora Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 65, 74-75.

⁴⁴ 9 Umde: 1- Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, 2- Egemenlik ve hükmetme yetkisi TBMM’ye aittir, 3- İç güvenliğin sağlanması, 4- Adil mahkemeler, 5- Ekonomik kalkınma, 6- Askerlik sürelerinin kısaltılması, 7- Tam bağımsızlık, 8-Memurlukların denetlenmesi ve belli kurallar getirilmesi, 9- Halkın refahı. İhsan Güneş, “9 Umde” Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dokuz-umde>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

⁴⁵ Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim Ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 51, (2007), s. 271; Lewis, Modern..., s. 260.

1.5.8. 1927 Seçimleri

II. Meclis 1924 Anayasası'nı hazırlayıp, uygulamıştır. 1923- 1927'e kadar olan yasama sürecinde İntihab-ı Mebusan Kanununda bazı değişiklikler yapıp ordu üyelerinin milletvekili seçilmemesi için bir kanun çıkarılmıştır.

1924 Anayasası seçimle alakalı şu maddeleri konu almıştır;

1) *“TBMM halk tarafından seçilmiş milletvekillerinden oluşmaktadır (Madde 9).*

2) *18 yaşını bitirmiş her Türk erkeği seçme hakkına sahiptir (Madde 10).*

3) *30 yaşını doldurmuş her Türk erkeği milletvekili olabilir (Madde 11).*

4) *Milletvekili seçilmek için aranan şartlar (Madde 2);*

Yabancı devlet hizmetinde bulunmamak,

Sahtekarlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, hileli iflas gibi suçlardan mahkum olamamak,

Kısıtlı olmamak,

Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,

Medeni haklardan mahrum olmamak,

Türkçe okuyup yazma bilmek

5) *Milletvekili seçimi 4 yılda bir yapılır, süresi dolan yeniden seçilebilirler (Madde 13)”. 1924 Anayasası, vergi vermek, belli oranda emlak sahibi olmak gibi şartlar konulmamıştır. Ama yine bu seçimde de sadece erkekler oy kullanmış ve seçilmiştir⁴⁶.*

Bu sırada çok partili hayata geçiş için ilk önemli adım olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) Kazım Karabekir önderliğinde kurulmuştur. Bu parti çok da uzun ömürlü olamamıştır. Çıkan Şeyh Said isyanı sonucu parti kapatılmıştır ve çok partili hayat sekteye uğramıştır. Böylece CHF seçimlere tek başına katılan bir

⁴⁶ Ülkü Varlık-Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 76-77.

parti olmuştur. Seçimler iki dereceli Çoğunluk Sistemine göre yapılmıştır. Seçimi tek parti olan CHF kazanmış ve III. TBMM açılmıştır⁴⁷.

1.5.9. 1931 Seçimleri

Çok partili hayata geçişte ikinci önemli adım ise Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve Ali Fethi Okyar'ın öncülüğünde SCF kurulmuştur, fakat bu partide başarısızlığa uğramış Türkiye, uzun sürecek tek partili dönemi sürdürmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu olay üzerine ülkenin çok partili hayata geçiş için hazır olmadığı kanaatine varmıştır⁴⁸.

Mustafa Kemal Paşa seçim öncesinde SCF'nin kapanmasından sonra yurt içinde bir geziye çıkmıştır. Bu gezi sonrası seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış ve farklı bir strateji geliştirerek bağımsız milletvekillerinin de seçime girmesine karar verilmiştir. Mustafa Kemal bu seçimlerde bağımsız milletvekillerinin seçilebilmesi için 20 ilde 30 milletvekilliği için aday göstermemiş. Bu illerde çıkacak adaylardan Mustafa Kemal laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi olmalarını istemiştir. Seçimlerde CHF çoğunluğu alarak IV. TBMM'yi kurmuştur. Bağımsız milletvekilleri için bırakılan iller ise zamanla bir kısmı CHF'ye dâhil olmuştur⁴⁹. Böylece çok partili hayata ikinci geçiş denemesinde başarısız olmuş ve 1946 yılına kadar çok partili hayata geçiş gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni ise halkın henüz çok partili hayata geçiş için hazır olmamasıdır.

1.5.10. 1935 Seçimleri

Bu seçimler, Türk seçim tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu seçimde ilk kez kadınlara oy ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu tarihten önce yapılan seçimlerde kadınlar ne oy kullanabiliyordu ne de seçilebiliyordu. Bu yüzden bu seçim önemli olmuştur⁵⁰. Meclis seçim kanununda bazı değişiklikler yapmıştır. 22 Aralık 1934 tarih ve 2631 sayılı kanun ile bazı maddeler de değişiklik yapılmıştır. Bu kanun ile 20.000 erkek seçmenin bir milletvekili seçmesi 40.000

⁴⁷ Ünal, 1923 ve 1927..., s. 219- 220, 261.

⁴⁸ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II (1931-1938) Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 32.

⁴⁹ Kenan Olgun, "Türkiye de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi*, 2011, c. 27, s. 15-16; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. Dönem (1931-1935)*, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 3-5.

⁵⁰ Armağan, *Parlamento...*, s. 74.

kadın-erkek seçmenin bir milletvekili seçmesi şeklinde değişikliğe uğramıştır. Anayasada var olan seçmen 18 den 22'ye çıkarılmıştır (22 yaşını doldurmuş her kadın-erkek seçme hakkına sahiptir) ve 30 yaşını dolduran kadın-erkek her Türk milletvekili olabilir, şeklinde anayasada 10. ve 11. Madde değiştirilmiştir. CHP'nin kazandığı bu seçimlerde 18 Türk Kadını Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Seçim sisteminde değişiklik olmamış iki dereceli Çoğunluk Sistemi uygulanmaya devam edilmiştir. Ayrıca bu seçimde azınlıklarda TBMM'ye girmişlerdir. V.TBMM açılmıştır⁵¹.

1.5.11. 1939 Seçimleri

1939 seçimlerinde herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. CHP, bağımsız milletvekillerin seçimlere katılmalarına izin vermiştir. 26 Mart da yapılan seçimler de bir farklılık olmadan öncesinde uygulanan kanunlar aynen geçerli sayılmış ve seçimleri CHP tek parti olarak kazanmıştır. 423 milletvekili çıkmıştır, bu milletvekillerinden 13'ü kadın milletvekilidir. Böylece VI. TBMM açılmış ve çalışmalarına başlamıştır⁵².

1.5.12. 1943 Seçimleri

Bu seçim tek partili sürecin son seçimi olmuştur. 1942'ye kadar meşrutiyet döneminden kalma seçim kanunu olan İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmaktaydı, bu tarihle birlikte seçim kanununda bazı hükümler kaldırıp bazıları da aynen korunup, 14 Aralık 1942 tarihli ve 4320 sayılı seçim kanunu uygulanmaya başlanmıştır. Seçim yine iki dereceli Çoğunluk Sistemine göre yapılmıştır. CHP'nin tek parti olarak girdiği ve galip geldiği son seçim olmuştur⁵³.

1.5.13. 1946 Seçimleri

1945 yılı ve sonrasında Türk siyasi tarihi önemli dönüm noktalarından birini daha yaşamıştır. Tek partinin egemen olduğu bir süreçte Türkiye'nin II. Dünya Harbine girmesi ve savaş sonrasında siyasi, sosyal ve iktisadi sorunların yaşanması Türkiye için ciddi değişikliklerin yapılma vaktinin geldiğinin bir göstergesi olmuştur.

⁵¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM Dönemi (1935-1939)*, C. I, TBMM Basım, Ankara, 2004, s. 15-18.

⁵² İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)*, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 39.

⁵³ Olgun, *Türkiye de Cumhuriyet...*, s. 20.

II. Dünya Harbini demokratik sistemi savunan batı bloğu kazanınca, Türkiye de çok partili hayata geçiş için çalışmalar başlamıştır. İlk göstergesi ise; CHP, yönetimin liberalleşeceği konusunu San Francisco Konferansında “*harpten sonra Türkiye’de her türlü demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceği*”⁵⁴ şeklinde ifade etmiştir. Sonraki süreçte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Mayıs tarihinde, demokrasi konusunda ileriye gidileceğini ifade etmesi çok partili hayata geçişin en önemli göstergesi olmuştur.

Çok partili hayata geçişteki ilk adım CHP içerisinde ki bir grup milletvekilinden gelmiştir. Nuri Demirağ önderliğinde önerge sunulmuştur. Önerge kabul edilince kurulan ilk parti 18 Temmuz 1945 tarihinde “Milli Kalkınma Partisi” olmuştur⁵⁵. Bir diğer partisi ise; meclise sundukları “*parti tüzüğündeki bazı yasaların değiştirilmesi*” şeklindeki önerge kabul edilmeyince, CHP’den istifa eden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından kurulan DP olmuştur (7 Ocak 1946)⁵⁶.

Seçim öncesi DP’nin kurulması, meclis içerisinde CHP’ye karşı güçlü bir muhalefetin oluşacağının göstergesi olmuştur. Durum böyle olunca seçimler yapılması gereken tarihten bir yıl öce yapılmaya karar verilmiştir. DP seçimin yapılmasına bir aydan daha az bir zaman kala sadece 63 ilin 35’inde teşkilat yapısını oluşturabilmiştir. DP’liler erken seçim karşısında her ne kadar kararsız kalmışlarsa da halkın CHP’ye karşı nabzını ölçmek için seçime girmeye karar vermişlerdir⁵⁷.

Seçim öncesi seçim kanununda değişikliğe gidilmiş, 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı kanun ile seçimler de iki dereceliden tek dereceli sisteme geçilmiştir. Böylece meşrutiyetten itibaren yapılan ilk tek dereceli seçim sistemi olduğu ifade edilebilir. Bu seçim liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Seçme ve seçilme yaşı aynı kalmakla birlikte, seçim açık oy gizli sayım ilkesi doğrultusunda yapılacaktır⁵⁸.

⁵⁴ TBMM, Seçim..., s. 90.

⁵⁵ Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler, Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 253.

⁵⁶ Feroz Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 16.

⁵⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev: Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33.

⁵⁸ Varlık- Ören, Seçim Sistemler..., s. 85-86.

Seçim sureci oldukça tartışmalı ve meşakkatli geçen bir sure olmuştur, çünkü CHP ilk kez kendi karşında bu kadar gl bir muhalefet bulmuştur. Muhalefet sure içerisinde iktidarı; halk üzerinde baskı yapma, ıştırarcı olma gibi eylemlerde bulunmakla suçlamıştır. Mareşal Fevzi akmak seçime DP adayı olarak İstanbul'dan katılmıştır. Seçimler sonucunda CHP 396, DP 62, Bağımsızlar ise 7aday ile milletvekilliğe seçilmişlerdir. DP 465 milletvekilliği için 263 aday göstermişti. Fakat bu adaylardan yalnızca 62 tanesi seçilebilmiştir. DP bu sayıdan daha fazlasını bekliyordu, bu yüzde seçimlerin dürüstlük ilkesi doğrultusunda yapılmadığını, yolsuzluk ve baskı yapıldığını ifade etmiştir. Fakat CHP, bu söylemleri kabul etmemiştir ve sonuçların geçerli olduğunu dile getirmiştir⁵⁹.

DP seçim sonuçlarına karşı itirazların işe yaramadığını görünce tepki olarak 1950'ye kadar yapılan mahalli ve ara seçimlere girmemiştir. Bunun sonucunda DP I. Kongresinde, “Hürriyet Misakını”⁶⁰ ortaya koymuştur. DP'nin bu misakı kabul etmesi iktidar ile olan gergin havayı arttırmıştır. Yine de bu bağlamda değerlendirecek olursak; yeni kurulmasına rağmen kısa sürede meclise azımsanmayacak sayıda milletvekili ile girmiştir. 1948 yılında DP'den ayrılan bir grup Fevzi akmak liderliğinde 10 Temmuz 1948 yılında Millet Partisini kurmuştur. Böylece DP'nin milletvekili sayısında düşüş olmuştur⁶¹.

1.5.14. 1950 Seçimleri

Türk seçim tarihinde ilk defa serbest seçimler yapılmıştır. 27 yıllık iktidarlık döneminin sonuna gelen CHP iktidarı DP'ye bırakmıştır. İlk olarak seçim kanunda değişiklik yapma yolunda adım atılmış, bu seçimde 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu uygulanmıştır. Bu kanuna göre maddeler şunlardır:

- 1) *Seçim bir hükümet işi değil, bir halk ve siyasi parti işidir. Öteden beri şikyetlere yol açan bu idare amir ve memurları, seçim mekanizması dışında bırakılmıştır.*

⁵⁹ Cemal Aygen, “Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 01, 1962, s. 204 ; Ahmad, *Demokrasi Sureci...*, s. 38.

⁶⁰ Bkz: 1) Vatandaşın hak ve hürriyetlerini zedeleyen ve anayasaya aykırı hükümlerin kaldırılması, 2) Seçim güvenliğini sağlayabilmek için seçim kanunlarında değişiklik yapılması, 3) Devlet başkanlığı ile fiili parti başkanlığının bir tek kişi de birleşmemesi şeklinde... Teziç, 100 Soru..., s. 259-260.

⁶¹ Ahmad, *Demokrasi Sureci...*, s. 39; Lewis, *Modern...*, s. 307.

2) Seçim düzeninin gözetim ve denetimi ve seçim anlaşmazlıklarının çabuk ve etkili şekilde çözümlenmesi görevi yargıçlara bırakılmıştır.

3) Seçmen kütük ve listelerinin halkın ve yargıçların bunları en pratik ve kolay yöntemlerle denetleyebilecekleri şekilde düzenlenmelerine dikkat edilmiştir.

4) Seçim işlemlerinin seçmenlerin en kolay şekilde kontrol edebilecekleri yerde ve yöntemde yapılmasına özen gösterilmiştir.

5) Seçim işlerinde açıklık ve halka en kolay şekilde şikâyet ve itiraz olanakları sağlamıştır.

6) Seçim işlerindeki kötü eylemler ve yasaya aykırı davranışlar birer suç sayılmıştır⁶².

5545 sayılı kanunun hükümlerine mecliste Millet Partisi dışında CHP ve DP'nin olumlu yaklaşmasıyla 16 Şubat tarihli kanun haline getirilmiştir. Bu kanuna göre milletvekili seçimi tek derecelidir, çoğunluk yöntemine göre genel, eşit ve gizli oy ile yapılacak şeklindedir. Özetle getirilen yenilikler seçim sistemine değil de seçim metodudur. Yine liste usulü sistem uygulanmıştır (Tüm partiler illerde listeler şeklinde adaylarını belirlemekte en çok oyu alan siyasal parti listesi o ildeki tüm temsilcilikleri kazanır)⁶³.

Yapılan bu seçimlere katılım %80,6 olmuştur. Kullanılan oyların %54,91'ni DP 416 milletvekili çıkarmış, CHP kullanılan oylardan %41,05'ini alarak 67 milletvekili çıkarmış, geriye kalan bir milletvekilini ise MP çıkarmıştır. Bağımsız adayların çıkardığı milletvekili sayısı ise üç 'tür. Böylece DP seçimleri büyük bir farkla kazanıp, iktidarı ele geçirip CHP'nin uygulamalarına son verme fırsatını ele geçirmiştir. Seçimlerden sonra 22 Mayıs 1950 tarihinde TBMM de Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilince hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e vermiş ve Refik Koraltan da meclis başkanı olmuştur⁶⁴.

⁶² TBMM, Seçim..., s. 93

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 21 Şubat 1950.

⁶⁴ Teziç, Siyasal..., s. 262-263.

1.5.15. 1954 Seçimleri

Meclis normal süresini tamamladıktan sonra seçime gidilmiştir. Seçimde 1950 yılındaki seçim kanunu uygulanmıştır. Fakat bu kanuna ek olarak 6272 sayılı kanun ile teknik konularda eklemeler yapılmıştır. Bu eklemeler; “*seçmen kütükleri, yüksek seçim kurulu ve seçim sonuçları*” ile ilgili olmuştur. Seçim sistemine herhangi bir yenilik getirmemiştir ve yapılan seçimde oyların çoğunluğunu DP alarak 504 milletvekili ile tekrardan iktidar olmuştur. CHP ise 31 milletvekilliği kazanmıştır⁶⁵.

Seçimlere katılım oranı 1950 seçimleri gibi fazla olmuştur. %88,6 oranında yüksek bir katılım sağlanmıştır. Muhalefet oyların %41,7’si ile sandalyelerin %6.7 2’sini alırken iktidar oyların %56.6’sı ile sandalyelerin %93.2’sini almıştır. Bu durum seçim sisteminde bir adaletsizlik olduğunu ortaya koymuştur. Bu yüzden de seçim sisteminde değişikliğe gidilmesi yönünde muhalefet baskı yapmıştır. İktidar bu baskıyı aksine dikkate almayıp 6428sayılı kanun ile seçim kanununa kısıtlayıcı maddeler eklemiştir. Böylece ileride yapılacak seçimlerde mağlubiyetin önünü kesilmesi amaçlanmıştır⁶⁶.

1.5.16. 1957 Seçimleri

1954 yılında kurulan meclis, 1924 Anayasası’nın 25. Maddesine dayanarak seçimleri yenileme kararı almıştır. Böylece seçimler normal şartlarda olması gereken zamandan bir yıl öncesine alınmıştır. Bu seçimlere CHP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve DP’den ayrılan Hürriyet Partisi birlikte katılmak istemiş ve seçime iş birliği içinde yapılan görüşmeler sonucu bazı fikirler etrafında birleşerek katılacaklarını duyurmuşlardır⁶⁷. Muhalefetin bu birleşme girişi iktidar tarafından bertaraf edilmek için seçim sisteminde değişikliğe giderek 7037 sayılı kanunu çıkarmıştır. Kanuna göre; “*seçime katılan bütün partiler il veya ilçede örgüt kurdukları her seçim çevresinde bağımsız aday göstermek ve o seçim çevresinin*

⁶⁵ Armağan, Parlamento..., s. 80.

⁶⁶ Muhalefetin radyo kullanması engellenmeye çalışarak propaganda çalışmalarının önüne geçilmek istenmiştir, bir siyasal partiden adaylığı reddedilmiş kimse başka siyasi parti tarafından ya da bağımsız aday olarak gösterilmesi yasaklanmıştır. Memurların aday olabilmesi için ise seçimden 6 ay önce istifa etme şartı getirilmiştir. Bir diğer engel ise farklı siyasal partilerin ortak liste şeklinde aday gösterememeleridir. Ahmad- Turgay, Türkiye’de Çok Partili..., s. 122.

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bu fikirler; partiler seçilme oranı yüksek olan yerlerde aday gösterebilirler, muhalefet de o partiyi orada destekleyecek ya da genel seçimlere bir parti girsin muhalefet onu destekleyecektir. Hangi parti seçimi kazanırsa anayasa da değişiklik yapıp nispi temsil sistemine göre seçimler yapılacaktır. Aygen, Memleketimizdeki Seçimler..., s. 211.

seçeceği kadar bağımsız aday göstermek zorundadır”. Bir diğer değişiklik ise partisinden ayrılmış olan milletvekili altı ay geçmeden başka bir partide aday olması yasaklanmıştır. Bu değişikliklerle amaç birleşmenin önüne geçmek ve iktidarı kaybetmeme şeklinde ifade edilebilir⁶⁸.

Seçime katılım %76.06 oranı ile bu defa az olmuştur. DP iktidarı kaybetme yolunda adımlar atmaya başlanmıştır. Seçimde DP oyların %47.91’ini alarak 424 milletvekili çıkararak seçimi kazanmıştır. CHP ise oyların %41.03’ünü alarak, 178 milletvekili çıkararak muhalefet partisi olmuştur⁶⁹.

1.6. Darbeye Giden Süreç ve 27 Mayıs Hükümet Darbesi

CHP içerisinde çıkıp 14 Mayıs 1950 seçimlerinde gerekli çoğunluğu sağlayan DP iktidar olmuştur. İktidar olmasında ki ana etken CHP’den farklı bir program uygulanması değil, daha çok halkın özgürlükçü bir ortama ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Tek parti egemenliğine son veren DP yaptığı siyasi sosyal ve ekonomik politikalar ile tek parti dönemine göre daha başarılı olmuştur. 1950-1953 yılları arasında DP en parlak dönemini yaşamıştır. Bu parlak dönemin yaşanmasında etkili olan faktörler: Türkçe okunan ezanın Arapçaya çevrilmesi, genel af çıkarılarak geçmişte işlenen suçların affedilmesi ve bu dönemde alınan Marshall yardımları ile ekonominin güçlenmesi etkili olmuştur. Bir diğer önemli faktör ise Kore’ye asker gönderilmesi ve bunun sonucunda da Türkiye’nin NATO’ya üye olması gösterilebilir⁷⁰. Halkın DP’ye güven duyması, DP’yi politikalarında desteklemesi etkili olmuş ve DP’nin daha başarılı olmasına katkı sağlamıştır.

1954 yılından sonra bu parlak dönem bozulmaya başlamıştır. Dönemin başında memurlara karşı önlemler alınmaya başlanmış ve bu işlemlerin başında emeklilik yaşının 30’dan 25’e çekilmesi ve emeklilik kararına karşı çıkma yolunun kapatılması gelmektedir. Alınan bu önlemler özel güvenceden istifade eden üniversite profesörlerinin, Danıştay ve Yargıtay üyelerinin bağımsızlığını engellemiştir. Aynı zamanda bu sert tavır 1954-1957 yılları arasında basına karşı da devam etmiş ve muhalif olan gazetecilere uzun süreli hapis cezaları verilmiştir.

⁶⁸ Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti iktidarı (1957-1960)”, *Gazi Akademik Bakış*, cilt: 2, sayı: 4, 2009, s. 129.

⁶⁹ Ahmad- Turgay, *Türkiye’de Çok Partili...*, s.171.

⁷⁰ Klavuz, 1965 Seçimleri..., s.103.

Böylece yargı bağımsızlığı tehlike altına girmiştir. Ekonomik olarak da zor bir sürece girilmiş, dış borçlanma giderek artmıştır. Ekonomik sıkıntılar arttıkça halktan da tepki gelmeye başlamış ve bu olumsuzluklar DP içerisinde gerginlikleri arttırmıştır. Böylece ilk tepki Dış işleri Bakanı olan Fuat Köprülü'den gelmiş ve bakanlıktan ayrılmıştır. Aynı dönem devam ederken istifa edenler çoğalmış ve bakanlıklar boşalmıştır⁷¹.

Yokluk, pahalılık, baskılar giderek arttığı bir süreç de 1957 seçimlerine gidilmiştir. Seçimlerde DP bu sorunlardan dolayı oy oranında düşüş gerçekleşse de seçimleri DP son kez kazanmıştır. Başbakan Adnan Menderes bu sorunları çözmek ve dış ticareti geliştirmek için Uzak Doğu gezisine çıkmıştır. Fakat bu gezi sorunların aşılmasında yeterli olmamıştır. 1958'in sonuna doğru Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi CHP'ye katılmıştır. Böylece muhalefet iktidar karşısında güç kazanmaya başlamıştır. DP bu muhalefet grubu karşısında Vatan Cephesini kurmuş, bu gruba katılan kişilerin isimleri radyodan okunmuştur. Bunun nedeni ise gruba katılımı arttırmaktır. Hatta yüksek konumdaki kişilerin gruba dâhil olması için bir zorlama söz konusu olmuştur⁷².

1959 tarihinde ise Adnan Menderes başkanlığında bir grubun Kıbrıs görüşmeleri için bindiği Londra'ya giden uçak Londra civarında aşırı sisten dolayı düşünce ve tek kurtulan Menderes olunca iktidar ve muhalefetin arası biraz yumuşamıştır. Yumuşama süreci çok da uzun olmamıştır ve birbirlerine güvenmedikleri için gerginlik kaldığı yerden devam etmiştir. Özellikle İnönü'nün çıktığı Ege gezisi kargaşaya neden olmuştur. Uşak'ta İnönü taşlanmış, İzmir'de ise katılacağı parti kongreleri engellenmiştir⁷³. Böylece iktidar ve muhalefet ilişkisi 1960'a doğru bir çıkmaza sürüklenmiştir.

CHP bu gergin ve ekonomik sıkıntıların arttığı süreçte çözümü erken seçime gitmekte bulmuş ve erken seçim çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı iktidar tarafından

⁷¹ Mete Tuncay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Editör Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 181-183.

⁷² Yılmaz Bingöl- Şener Akgün, "Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, (2005), s. 23.

⁷³ Selahaddin Bakan- Hakan Özdemir "Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar- Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)'ye Karşı", *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt: 14, sayı: 1, (2013), s. 390.

hoş karşılanmamış ve CHP'yi "ihtilal kışkırtıcılığı" ile suçlamıştır. Muhalefet ise iktidarı "istibdat idaresi" kurmakla suçlamıştır. DP 1960 yılının Nisan ayında CHP'yi kanun dışı yöntemlerle siyasi mücadeleye girdiğini ve bazı basın çevrelerince de destek gördüğünü ifade ederek 15 kişilik bir soruşturma kurulunun Tahkikat Komisyonu kurulmasını istemiştir. Bu istek TBMM de olumlu karşılanmış ve kurul kurulmuştur. İnönü bu durumda İktidarı uyarmış ve 12 Nisan konuşmasında şöyle demiştir: *"Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böylece ihtilal dışında bizim ile münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz bende sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır"*⁷⁴.

Meclis 27 Nisan 1959 tarihinde ise bu komisyonun yetkilerini genişleten kanun çıkarmıştır. Bu kanun tepkilere neden olmuş ise de meclis de kabul görmüştür. Bu yüzden CHP'ye, 12 milletvekiline ve İsmet İnönü'ye 12 oturumda meclisten çıkarılma cezası verilmiştir. İnönü'nün 12 Nisan konuşması tutanaklardan silinmesi uygun görülmüştür. Oturum cezası alan milletvekilleri meclisten çıkmak istemeyince kuvvet kullanılarak çıkarılmıştır. Komisyon sivil ve askeri savcılar ile yargıçların yetkilerine sahip olarak istediği ev ve kuruluşu basabilecek, istediği bulgu ve belgelere el koyabilecek, gazeteleri kapatabilecekti. Ayrıca bu kararlara karşı çıkılması sonucunda ise 3 yıl hapis cezası konulmuştur⁷⁵. İnönü bu kanuna karşı şu cümleleri kurmuştur: *"Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrı meşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsinde böyle söylemişlerdir. Sizde öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başbakanı SyngmanRhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elindeydi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite hatta ne de polis var... Olur, mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi kurulduğu zaman, onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizde ki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki; Türk Milleti Kore milletinden daha az hassasiyetli değildir".* Yetki yasası büyük tepkiyle karşılanmış, önce İstanbul,

⁷⁴ Tuncay, Siyasal..., s. 186-187.

⁷⁵ Celal Toroğlu, <http://blog.milliyet.com.tr/dp-ve-demokrasi-yalani--8---son/Blog/?BlogNo=66682> (Erişim Tarihi: 20.10.2021).

sonra da Ankara’da büyük öğrenci yürüyüşleri başlamıştır. Hükümet sıkıyönetim ilan ettiyse de olayları durduramamıştır⁷⁶.

27 Mayıs 1960 gece yarısından sonra TSK DP’nin on yıllık yönetimine el koymuşlardır ve 38 kişilik Milli Birlik Komitesi (MBK)’nin darbeyle iktidarı ele geçirmesinin ardından, 28 Mayıs günü aldığı bir kararla, “*Meclis’in feshedildiği, partilerin siyasi faaliyetlerinin tatil edildiği*” açıklanmıştır. Bu bildirinin ve diğer bildirilerin altında MBK ve TSK Başkomutanı olan Cemal Gürsel’in imzası bulunmaktadır⁷⁷. DP 4 Ekim 1960’tan 15 Eylül 1961’e kadar geçen süreçte Yassıda Mahkemelerinde 592 kişi sanık olarak yargılanmış ve 228 kişi hakkında da ölüm cezası istenmiştir. Mahkemede verilen karar sonucu Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkında verilen idam cezaları uygulanmış, diğerleri ise tutuklanmıştır⁷⁸. Genel olarak yukarıda ifade edildiği gibi 10 yıllık bir iktidar süreci istenmeyen bir şekilde son bulmuştur. Bu durum Türk siyasi tarihinde geri dönülmesi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuş ve yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır. Demokrasi yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.

1.7. Adalet Partisi’nin Kuruluşu ve Koalisyonlar Dönemi

1.7.1. Adalet Partisi’nin Kuruluşu

DP kapatıldıktan sonra ülkede siyasal yaşamda önemli bir boşluk meydana gelmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra ülkede siyasal anlamda bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi DP’lilere getirilen siyaset yasağıdır. DP’liler anayasayı ihlal ile suçlanıp, bu yasak ile aynı isimle siyasal yaşam içerisinde yer alamayacak ve DP’nin ileri gelenleri politika yapmayacaklar, şeklinde sınırlandırılmışlardır⁷⁹. 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra kapatılan siyasi partiler anayasa ile 12 Ocak 1961 tarihinde tekrar siyasi faaliyette bulunmalarına izni verilmiş ve bu durum yeni siyasi partiler ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu partilerden üç tanesi DP’nin mirasçısı niteliğinde olmuştur. Demokratlar, yeni isimler etrafında birleşerek var olmaya çalışmışlardır. Bu partiler; Osman Bölükbaşı

⁷⁶ Tuncay, Siyasal ..., s. 187.

⁷⁷ Teziç, Siyasi..., s. 288.

⁷⁸ Hikmet Özdemir, “Siyasi Partiler (1950-1960)”, Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Editör Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 233-234.

⁷⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 118-119.

liderliğinde CKMP, Ragıp Gümüşpala öncülüğünde kurulan AP ve Ekrem Alican'ın kurduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP)'dir. Özellikle DP'liler yeni bir isim olan AP altında toplanmaya başlamışlardır⁸⁰.

AP'nin kurucuları her koşulda DP'nin devamı olduklarını üstü kapalı bir şekilde ifade etmişlerdir. Bunun önemli göstergesi ise 1961 Anayasası oylamasında “*Hayırdan Hayır Vardır*” sloganı ile Anayasa'ya karşı yaptıkları propaganda gösterilebilir. Ayrıca yapılacak seçim çalışması için “*gözlerime bakarsanız anlarsınız*” teması ile Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam edilmelerinden duyulan üzüntüyü dile getirmişlerdir. Bazı DP yakınlarının, AP'de aday olması ve af sloganı⁸¹ ile de DP'nin devamı olduklarını anlatma çabası içerisine girmişlerdir. Yaşanan bu durumlar AP'nin, DP'nin mirasçısı olduğunu kanıtlar nitelikte olmuştur. AP'ye sosyo-ekonomik olarak bakıldığında DP'nin tabanını sanayiciler, ileri gelenler, büyük toprak sahipleri, köylüler ve işçiler oluşturmaktaydı, darbenin gerçekleşmesinden sonra eşraf ve tüccar grubu DP'yi yeni bir isim olan AP ile var etmeye çalışmışlardır. Bu da gösteriyor ki AP'yi; DP'den ayıran bir farkın olmadığı ve taban olarak aynı gruplardan oluşmalarıdır. İki partinin de sosyo-ekonomik programı aynıdır. Özel girişim ile serbest piyasa ekonomisine dayanmakta ve kullanılan ekonomik sloganlar ile kavramlar benzerlik içindedir⁸².

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala, 27 Mayıs Darbesinden sonra orduda düzenlenen yeniden yapılanma ile emekliye sevk edilince, İzmir'de bir muhalif partinin kurulmasına yönelik faaliyetlere başlamıştır. Ragıp Gümüşpala, Emekli Kurmay Albay Orhan Kor aracılığıyla tanıştığı, eski DP üyelerinden Mehmet Yorgancıoğlu ile 15-16 Aralık 1960 gecesi İzmir'de yaptığı görüşmede, yeni bir siyasi parti kurulması ve parti kurma çalışmalarında üzerinde durulacak temel şartlar konusunda ortak fikre sahip olmuşlardır⁸³. 12 Ocak 1961 tarihinde siyasi partilerin kurulması ile parti çalışmaları hızlı bir şekilde devam etmiştir. Ragıp Gümüşpala, parti kurma çalışmalarına devam ederken; askerlerin ne düşündüğünü öğrenmek

⁸⁰ Salih Akkaş, *Adalet Partisi ve İdeolojisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1989, s.43; Hüseyin Çavuşoğlu, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 19, sayı: 2, (Elazığ, 2009), s. 268.

⁸¹ Çavdar, 1950-1995..., s. 120.

⁸² İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 340.

⁸³ Halit Kaya, *Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 14.

amacıyla Ankara'ya gelişinin ikinci günü Devlet Başkanı Gürsel'i ziyaret ederek bir saate yakın görüşmüştür⁸⁴.

Ankara'dan İstanbul'a giden Gümüşpala, parti kuruluş çalışmalarına İstanbul'da devam etmiştir. Gümüşpala, 3 Şubat 1961'de İstanbul'da yaptığı basın toplantısında, yeni partinin onay bulan maddelerini açıklamıştır. 19 madde şeklinde özetlenen maddelerden bazıları şu şekildedir: *“Atatürk'ün izinde, dürüst politika takip etmek, milli menfaatlere hürmet, oy avcılığı için prensiplerden fedakârlık etmemek, sağa ve sola taviz vermemek, vatandaşlar arasında kardeş küskünlüğünü kaldırarak kalp birliğini sağlamak, devletçiliği zaruret halinde başlatmak, hukuk devletinin devamı ve ilerlemesini temin etmek, geleneklere sadakat göstermek, laikliği din aleyhtarlığı şeklinde anlamamak, ordunun modern durumunu korumak, ağır vergilerden yana olmamak, basını dördüncü kuvvet olarak tanımak, prensip ve ideal partisi olmak”*⁸⁵ şeklindedir. İstanbul'daki görüşmeler sonucu AP 11 Şubat 1961'de kurulmuştur. Amerikalı bir siyaset bilimcinin (Weiker) *“Eski oylara taze çerçeve”*⁸⁶ sözü ile DP'nin oylarının AP'nin alacağını ifade etmiştir. Buradan AP'nin alacağı oyların DP'den geleceği, DP'nin tabanından ortaya çıktığı ve bıraktığı mirasa sahip çıkacağı anlaşılmaktadır.

AP'nin kurucular listesinde şu kişiler yer almaktadır: Ragıp Gümüşpala (Emekli Genelkurmay Başkanı, Orgeneral), Mehmet Yorgancıoğlu (İşadamı), Cevdet Perin (Doçent), Kamuran Evliyaoğlu (Gazeteci), Necmi Öktem (Emekli General), Şinasi Osma (Emekli Albay), Tahsin Demiray (Eski Köylü Partisi Lideri), Etem Menemencioğlu (Profesör, Eski Köylü Partili), Muhtar Yazar (Yayıncı, İş adamı), İhsan Önal (Doktor), Emin Acar (Avukat) yer almıştır. Grup içerisinde farklı siyasal geçmişi olan kişiler bir arada yer almıştır. Bu üyeler arasında Gümüşpala, Öktem ve Osma gibi emekli askerler, Yorgancıoğlu, Perin ve Evliyaoğlu gibi eski DP'liler, Demiray ve Menemencioğlu gibi Türkiye Köylü Partisi kökenli isimler var olmuştur. Bu isimlerin ortak noktası, 27 Mayıs 1960 Darbesi ve MBK'ye karşı duyulan tepki

⁸⁴Kaya, Ragıp Gümüşpala..., s. 15; Şevket Süreyya Aydemir'e göre; Cemal Gürsel seçimlerde İnönü ve CHP'nin yalnız kalmasını istemiyordu yanında yeni partiye ihtiyaç vardı ve bu yüzden Gümüşpala Cemal Gürsel tarafından yeni bir parti için desteklenmiştir. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1950-1964*, 3. Cilt, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 508.

⁸⁵Milliyet, 4 Şubat 1961.

⁸⁶Akkaş, Adalet Partisi..., s. 50; Ahmad-Turgay, Türkiye'de Çok Partili..., s. 219.

olarak nitelendirilebilir⁸⁷. Partinin idari kısmı farklı grupların birleşmesinden meydana gelmiştir ve AP etrafında toplanarak 27 Mayıs Darbesine adeta cevap vermişlerdir.

1.7.2. Ragıp Gümüşpala'nın Genel Başkanlık Dönemi

Ragıp Gümüşpala, 1897 yılında Edirne'de doğmuş ve Kuleli Askeri lisesinde okumuştur. Harp okulu öğrenci iken 1916 da orduya katılmış, I. Dünya savaşında Galiçya ve Filistin cephelerinde savaşırken 2 Ekim 1918 tarihinde İngilizlere esir düşmüştür. Esaretten kurtulduktan sonra 13 Aralık 1920 tarihinde ülkeye dönerek milli orduya katılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Şeyh Sait ve Tunceli ayaklanmalarının bastırılmasında görev almış ve 1934 de Harp okulunu bitirerek kurmay subay olmuştur. Çeşitli karargâh ve birliklerde görevler almıştır⁸⁸. 1948 yılında tuğgeneralliğe yükselerek 12 Ekim 1955 tarihinde Korgenerallik rütbelerini almıştır⁸⁹. 7. Kolordu Komutanlığı ve 3. Ordu Komutanlığı görevlerinde bulunarak, 1959 yılında orgeneralliğe terfi etmiştir⁹⁰. 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra 6 Haziran 1960'ta atandığı Genelkurmay başkanlığı görevinden 2 Ağustos 1960'ta alınarak emekliye sevk edilmiş askerler arasındadır⁹¹.

Gümüşpala'nın eski Genel Kurmay Başkanı olması, MBK tarafından olumsuz bir durum olarak görülmemiş, aksine AP'nin lideri olması onları rahatlatmış denilebilir. Bu da Gümüşpala'nın asker kökenli olması, AP'nin kuruluş aşamasında siyaset-asker ilişkisine olumlu etki sağlamıştır. Gümüşpala'nın 27 Mayıs 1960 Darbesine dâhil olmaması DP'lilerin güvenini kazanmasına yardımcı olmuştur⁹².

İki taraf içinde Gümüşpala'nın parti lideri olması olumlu olarak gözükmiştir. Gümüşpala olumlu havadan yararlanarak parti çalışmalarına başlamıştır. Gümüşpala, 18 Şubat 1961 günü toplanan AP Kurucular Kurulunda Genel başkan seçilmiştir. Yoğun çalışmalar sonucu parti il teşkilatını 27 Şubat 1961 tarihinde İzmir de kurarak İl İdare Heyeti Başkanlığına Mehmet Ali Aytaş (Emekli

⁸⁷ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 29-30. Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 48.

⁸⁸ Kaya, Ragıp Gümüşpala..., s. 9-11.

⁸⁹ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 253.34.9.

⁹⁰ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 153.58.18.

⁹¹ *Milliyet*, 04 Ağustos, 1961.

⁹² Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev: Yavuz Olgan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 164; Bkz: AP taraftarları İhtilalin olumsuz durumunu ortadan kaldırmak için asker bir başkan istemekteydiler. Tabi bu asker genel başkanın konumu çoğunluk sağlandıktan sonra görüşülecek bir durumdur. Fikret Şahoğlu, *A.P. İç Yüzü*, Esra Kolektif Şirketi Matbaası, İstanbul, 1965, s. 70.

General)'ın getirildiğini basın açıklaması ile duyurmuştur. Yaptığı diğer bir açıklama ise; AP'nin hiçbir partinin devamı olmadığı, memleketi kalkındıracağı ve geliştireceği şeklinde söylemler olmuştur. Gümüşpala, 3 Mart 1961 tarihinde İstanbul İl İdare Heyeti Başkanlığına Enver Akoğlu (Emekli Hava Korgeneral, Ankara DP eski il başkanı) getirildiği, 5 Mart'ta Ankara İl İdare Heyeti Başkanlığına Adil Ünlü (Avukat, eski DP'li)'nün getirildiğini beyan etmiştir. Gümüşpala; teşkilatlanmaya yurt genelinde geziler düzenleyerek devam etmiştir⁹³. Her şeye rağmen hızla büyüyen AP kuruluşunun dördüncü ayında 43 ilde örgütlenmeyi başarmıştır. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacak seçim yarışına CHP'nin karşısında AP, YTP ve CKMP katılmıştır. AP şansını arttırabilmek için demokrat tabanı kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır⁹⁴.

1.7.3. Adalet Partisi'nin Tüzüğü

AP'nin tüzüğü yedi başlıktan oluşmaktadır. Birinci kısmın Genel esaslar adlı başlığı altında Birinci Maddede Partinin adı, merkezi, özel işareti (kır-at) ve İkinci Maddede partinin amacı yer almıştır (Madde 1-2). İkinci kısmın birinci bölümünde üyelerden; partinin amacına göre hareket edileceğinden, parti için maddi ve manevi fedakârlıktan; partiye Türk vatandaşı ve eşit olmayanların katılamayacağından; parti programı ve tüzüğünün tanınması gibi partiye kayıt ve kabulün aşamasından, partiden ayrılmış olanların İl İdare Kurulu kararı tekrar alınmasından, partiye kabul edilenlerin üye kayıt defterine yazılmasından, partiden ayrılıp başka bir partiye geçenlerin, istifa edenlerin ya da kayıttan sonra partiye uygun hareket etmeyen üyelerin kaydının silinmesinden, eğer itirazı olan varsa İl Haysiyet divanına itiraz edebilmesinden ancak mahkeme ve seçim kurulunun verdiği kararların kesin olduğundan ve itiraz edilememesinden bahseder. Parti üyelerinin ilişkileri samimi ve fedakârlık içerisinde olmasından, birbirlerine saygılı olmasından, parti çalışmalarında tüzüğe ve programa uyulmasından, parti üyelerinin vatandaşlar ile samimi olmasından, partili yazarlar ve gazetelerin partiye uygun hareket etmelerinden ve üyeliğin partililere sağladığı yararlardan (Madde 3-13)

⁹³ Kaya, Ragıp Gümüşpala..., s. 22-23.

⁹⁴ Filiz Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 57-58.

bahsetmektedir. İkinci bölümde ise parti teşkilatına yer verilmiştir. (Madde 14)
Tüzükte var olan parti teşkilatı şu şekildedir:

“1.İller Teşkilatı

- a) Köy ve mahalle ve muhtarlık bölgesindeki parti temsilcisi*
- b) İlçe teşkilâtı ve kongreleri (Merkez ilçeler dâhil)*
- c) İl teşkilâtı ve kongreleri*
- d) İl Haysiyet Divanı*
- e) İl Genel Meclisi ve Belediye Meclisi Adalet Partisi grupları*

2. Merkez Teşkilâtı :

- a) Büyük Kongre*
- b) Merkez Temsilciler Meclisi*
- c) Genel İdare Kurulu*
- ç) Genel Başkanlık Divanı*
- d) Genel Başkan*
- e) Genel Başkan Yardımcıları*
- f) Yüksek Haysiyet Divanı*
- g) Merkez Haysiyet Divanı*
- h) Müşterek Haysiyet Divanı*
- i) T.B.M.M. Adalet Partisi grupları*

3. Partinin Yardımcı kuruluşları:

- a) Kadın ve Gençlik Kolları Büyük Kongreleri*
- b) Kadın ve Gençlik Kolları Merkez idare Kurulları*
- c) İl ve ilçe Kadın ve Gençlik Kolları Kongreleri*
- ç) İl ve ilçe Kadın ve Gençlik Kolları idare Kurulları*
- d) İl Divanları*
- e) Devamlı ve Geçici Kurul ve Komisyonlar.*

Büyük Kongrenin parti tüzüğüne göre partinin en büyük organıdır. Genel İdare Kurulu partinin en yüksek icra organıdır. Partinin genel başkanını Büyük Kongre seçer. İkinci kısmın üçüncü bölümünde disiplin işleri ve Haysiyet Divanları, dördüncü bölümde TBMM'nin Adalet Partisi Grupları, beşinci bölümde Yerel Meclis

Grupları, altıncı bölümde yardımcı örgüt yer almıştır. Üçüncü kısımda Teftiş ve Murakabe, dördüncü kısımda mali hükümler, beşinci kısımda seçimler ve adaylıklar altıncı kısımda Hükümet Kurma ve Koalisyonlara iştirak ve yedinci kısımda dağılık hükümler bulunmaktadır”⁹⁵.

1.7.4. Adalet Partisi’nin Programı

AP’nin programı genel itibari ile DP programı ile benzerlik göstermektedir. Zaten her fırsatta DP’nin mirasçısı olduklarını ifade etmişlerdir. AP programını beş kısım ve alt başlıklarda toplamıştır. AP’nin temsil etmiş olduğu bu fikirler hem birinci hem de ikinci programında yer almıştır. AP programını oluştururken tüzüğünün “Prensip Maddeleri” alt başlığı ile 26 madde de toplamıştır.

- 1) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde bulunan, çağdaş medeniyetler seviyesine uygun bir toplum düzeni ve hukuk devleti oluşturmak amaç edinilmiştir.
- 2) AP’ye göre; “Devlet, Milletin kendi işlerini gördürmek üzere vücuda getirdiği teşkilâtta ibarettir”. Devlet bir amaç değil araç olmalıdır. Milletin kendi işlerini yaptırabilmek için kurduğu bir kuruluştur. Devlet ve millet ayrılmaz bir bütündür. Devlet adil, hoşgörülü, cumhuriyetin ilkelerine uygun güven ortamı içerisinde çalışmalarını sağlamalı şeklinde ifade edilmiştir (Madde 2).
- 3) Milli değerleri koruyup, ilim araştırmaları yapmak ve yaymak için kütüphaneler, müzeler, spor okulları gibi alanlar çoğaltılarak, kültürel faaliyetleri arttırmak amaçlanmıştır (Madde 5).
- 4) Çalışma alanı millet için geniş olmalı ve iş özgürlüğü millete sağlanmalıdır. “Devletçilik şahsi teşebbüsün bittiği yerde başlar. Ancak zaruret hallerinde tatbik edilir”. Ekonomik kalkınma için yabancı sermayeye olumlu bakılmaktadır. Bir devletin zengin olması demek halkın zengin olması demektir. Bu yüzden ağır vergiler kaldırılmalı ve hafifletilmelidir. Ekonomik sistemde düzenleme yoluna gidilmesi ifade edilmektedir (Madde 6).
- 5) Küçük mülk ve imar faaliyetleri devlete aittir. Milli yollar, limanlar, enerji sulama santralleri kurma gibi işlerde devlet sorumlu olmalıdır (Madde 7).

⁹⁵ ADALET PARTİSİ Program ve Tüzük, TBMM Kütüphanesi, s.3-86.

- 6) Devletin laik olması halkın dini ile ilişkisini kesmesi demek değil, aksine her vatandaş ibadet şeklinde özgürdür, istediği mezhebe göre ibadetini yapmalıdır (Madde 8)⁹⁶.
- 7) Sosyal sorunların iyileştirilmesinde devlet ve halk ortak hareket etmelidir (Madde 9).
- 8) *“Fertlerin şahsiyet sahibi olmaları, milletlerin kuvvet ve kudretlerini teşkil ettiği gibi, milletlerin de şahsiyetlerini muhafaza etmelerini insanlık âleminin ahenk içinde yaşaması için zarurî sayıyoruz”* (Madde 11).
- 9) Türk halkı için her türlü güvenlik önlemi alınmalıdır. Türk halkı geleceğine güvenle ve umutla bakmalıdır (Madde 12).
- 10) Halk salığı için uygun görünen yerlerde ihtiyaç dâhilinde sağlık merkezleri açılmalıdır. Ülkenin en ücra köşesine doktorlar gitmeli, sigortalı kişiler kendi doktorunu seçebilmeli ve istediği sağlık kurumunu seçmelidir (Madde 13).
- 11) Anayasa güvencesi ile Anayasa Mahkemesi ve Bağımsız Mahkemeler kurulmalıdır. Hâkimlik kurumu kurularak halka adalet götürülmelidir. Avukatların da refah ve meslek düzeyleri yükseltilmelidir (Madde 14).
- 12) Emek ve sermaye arasındaki çatışma engellenmeli, her vatandaş iş sahibi olmalıdır (Madde 15).
- 13) İşçilerin hakları anayasa ile güvence altına alınmalıdır (Madde 16).
- 14) Eğitimde imkân ve fırsat eşitliği sağlanmalıdır (Madde 18).
- 15) Mahalli idareler için muhtarlık kurumu oluşturulmalıdır (Madde 19).
- 16) Ülke ekonomik yapısına göre bölgelere ayrılmalı ve her bölge ekonomik yapısına, özelliklerine göre kalkınmasını gerçekleştirmelidir (Madde 20).
- 17) Ülkenin kalkınmasında yeni iş olanakları yaratılmalı, ülkeye döviz girişi sağlanmalıdır (Madde 21).
- 18) Kalkınmak için bütün millet ortak hareket etmelidir (Madde 22).
- 19) Kadınlara erkeklere verilen bütün haklar tanınmalıdır (Madde 23).
- 20) Basın ve Radyo herhangi bir partinin egemenliği altında olmamalı özgür bırakılmalıdır (Madde 24).
- 21) Ordunun modernleşmesi ön planda tutulmalıdır (Madde 25).

⁹⁶ CCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 47.278.2.

22) Dış politikada ulusal bağımsızlık sağlanmalıdır (Madde 26)⁹⁷. AP'nin kuruluş aşamasındaki bu program zamanla yapılan eklemeler ile genişletilip, geliştirilmiştir. AP programı ile bir kez daha DP ile benzer fikirlere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

1.7.5. 1961 Seçimleri ile Koalisyonlar Dönemi

1961 Seçimleri çift meclis oluşturmak için yapılan seçimlerdir. Anayasanın 63. Maddesi TBMM ile ilgilidir. TBMM; Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktadır. TBMM'nin üye sayısı 67. Madde de belirtilmiştir. Meclis genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşur. Cumhuriyet Senatosu ise 70. Maddede olduğu gibi 150 üye ile Cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üyeden oluşmaktadır. Millet Meclisi seçim sisteminde Nispi sistem, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde ise Çoğunluk Sistemi uygulanmıştır. Halkın her meclis için ayrı ayrı oy kullanması gerekmektedir. Her iki seçimde de seçimler tek dereceli, genel, açık ve gizli oy ile yapılmıştır. Milletvekili olmak için gerekli şartlar 68. Madde de yer almaktadır. Bunlar:

“30 yaşını doldurmak

Türkçe okuyup yazabilmek

Askerlik yapmak ya da yapmış sayılmak

Kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak

Ağır hapis cezası gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymemek

Memurlar aday olabilir. Hâkimler, subaylar, askeri memurlar meslekten çekilmek zorundadır”. Bunlara ek olarak Cumhuriyet Senatosu seçimleri için 72. Maddede yer alan 40 yaşını doldurma ve Yükseköğrenim görmüş olma zorunluluğu söz konusudur⁹⁸.

İçişleri Bakanı Nasır Zeytinoğlu, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacak olan Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili seçimleri nedeniyle, 24 Eylül'den başlayarak 21 gün devam edecek propaganda genelgelerini valiliklere göndermiştir. Böylece seçim için propaganda süreci başlamıştır. Yüksek Seçim Kurulu tarafından, 15 Ekim'de yapılacak Senato Üyeleri ve Milletvekili seçimleri için partilerce gösterilen adaylar ile bağımsız adaylara ilişkin kesin liste, 30 Eylül'de Resmi Gazete' de ilan

⁹⁷ Adalet Partisi, Program (Prensip Maddeleri), Orijinal Matbaa, Ankara, 1961, s. 6-11.

⁹⁸ TBMM, Seçimler..., s. 98-99; Varlık- Ören, Seçim Sistemleri..., s. 100-101.

edilmiştir. CHP 67 ilin her bölgesinde aday gösterirken, CKMP 6 ilde, YTP 16 ilde, AP ise Bingöl, Bitlis, Mardin, Siirt ve Tunceli olmak üzere 5 ilde aday göstermemiştir⁹⁹.

Ragıp Gümüşpala seçim bölgelerini dolaşmaya başlamış ve seçim vaatlerinde bulunarak mitingler düzenlemiştir. Bu propaganda sürecinde CKMP Genel Başkanı Bölükbaşı, Gümüşpala'yı CHP hayranlığı ve MBK isteği ile parti kurdurulduğu, sözleriyle sert bir şekilde eleştirerek AP'yi halkın gözünden düşürmek ve DP'nin oy tabanına sahip olmak istemiştir¹⁰⁰. AP genel olarak seçim konuşmalarında memleketi ilgilendiren konular üzerinde durmuştur. Bütün çalışmalarından sonra 15 Ekim 1961 günü yapılan genel seçimlerde parlamentoya AP, CHP, CKMP ve YTP girmiştir¹⁰¹.

1961 seçimlerine bakıldığında hiçbir parti tek başına iktidar olamamıştır. AP milletvekilleri seçimlerinde birinci parti, CHP üye seçimlerinde ise ikinci parti olmuştur. 1961 Genel Seçimlerinde ortaya çıkan sonuçta 27 Mayıs Darbesinin etkileri hızla ortadan kalkmış ve Menderes rejiminin, arkasında büyük bir hayran kitlesi bıraktığı ortaya çıkmıştır. AP'nin bu başarısı ordu tarafından olumlu karşılanmamıştır. DP zihniyeti taşıyacağı endişesi ile birçok üst rütbeli subay "21 Ekim Protokolü" olarak bilinen belgeyi imzalamışlardır. Protokol de bütün siyasi partilerin yasaklanmasını, MBK'nin feshi ve seçim sonuçlarının geçersiz sayılması istenmiş ve eğer bunlar yapılmaz ise ordunun yönetime el koyacağını ifade edilmiştir. Gürsel ve İnönü, askerleri seçimin iptalinin daha kötü sonuçlara yol açacağına inandırmış ve subaylar, yeni bir darbeye hazır olmadıkları için vazgeçmişlerdir¹⁰².

Diğer bir olay ise; AP'nin Ali Fuat Başgil'i Cumhurbaşkanlığına aday olarak göstermesidir. Bu durum orduyu ve CHP'yi rahatsız etmiştir; çünkü ordunun adayı Cemal Gürsel idi. Komutanların istekleri Gürsel'in cumhurbaşkanı olması, Eminsü Gurubunun¹⁰³ orduya geri dönmemesi, 147 öğretim görevlisinin üniversiteye alınmaması ve Yassı Ada suçlularının affedilmemesi şeklindedir. 147'ler ile ilgili madde dışında parti başkanları diğer maddeleri kabul etmiş ve netice olarak AP ve

⁹⁹ Kaya, Ragıp Gümüşpala..., s. 63.

¹⁰⁰ Kaya, Ragıp Gümüşpala..., s. 70.

¹⁰¹ Teziç, 100 Soru..., s. 353; Göknel, Seçim Nasıl Kazanılır..., s. 444.

¹⁰² Demirel, *Adalet İdeoloji*..., s. 34.

¹⁰³ Ordudan emekli olan subayların kurduğu derneğin adıdır. (Emekli Subaylar Derneği).

Gümüşpala ikna edildikten sonra Başgil, hem adaylıktan hem de milletvekilliğinden ayrılmıştır. Böylece Cemal Gürsel meclis çoğunluğu tarafından Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu olaydan sonra hükümet kurma olayı gündeme gelmiştir. Hiçbir parti hükümet kurmak için geçerli çoğunluğa sahip değildi ve Cemal Gürsel hükümet kurma görevini Millet Meclisinde en fazla oy alan İsmet İnönü'ye vermiştir. İnönü'nün koalisyon teklifini CKMP ve YTP reddetmiştir. AP ise ilk etapta istememiştir. Sonraki süreçte Gümüşpala'nın ikna edilmesi sonucu kabul etmiştir. Böylece 20 Kasım 1961 tarihinde CHP-AP arasında Birinci Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. İnönü 1937'den sonra ilk kez başbakan olmuştur¹⁰⁴.

Koalisyon AP'ye güç kazandırmış, fakat bir o kadarda zora sokmuştur. AP siyasal anlamda af konusunu gündeme getirmiş ve ısrarcı olmuştur. Bu ısrar işe yaramış, cezalarda hafifletmeler ve sağlık nedenlerinden dolayı hapishanelerde bırakılmalar olmuştur. Bu arada Celal Bayar'ın sağlık nedenlerinden dolayı hapishaneden çıkarılması Ankara'da büyük gösterilere, AP binasının taşlanmasına, AP'yi tutan gazetelere zarar verilmesine neden olmuştur. Bu gibi olaylar koalisyonu olumsuz etkilemiş hatta Talat Aydemir ve arkadaşları bu durumdan rahatsız olmuş ve 22 Şubat 1962 tarihinde darbe girişiminde bulunulmuşlar, ancak başarısız olmuşlardır. Siyasi af konusunda herhangi bir anlaşmaya varılamadığı için 30 Mayıs 1962 tarihinde İnönü, daha fazla dayanamayıp başbakanlıktan istifa etmiştir ve böylece AP-CHP koalisyonu sona ermiştir¹⁰⁵. Bu koalisyon çok da sağlıklı koşullarda oluşturulan bir koalisyon olmadığı için gerçekleşen sonuç şaşırtıcı olmamıştır.

Hükümetten ayrıldıktan sonra 25 Kasım 1962 tarihinde yapılacak AP, Birinci Büyük Kongresinden önce parti içi muhalefet yoğunlaşmıştır. Ayrıca Gümüşpala karşısına yeni adaylar çıkarılması ve Genel İdare Kuruluna yeni isimlerin

¹⁰⁴ Çavdar, 1950-1995..., s. 124; Akkaş, Adalet Partisi..., s. 58; 15 Kasım 1961 de AP Meclisinde bu Koalisyon görüşülmüş ve sunulan önerge sonucunda 89 hayır, 87 evet, 14 tanede çekimser oy çıkmıştır. Daha sonra bu çekimser oylardan 6 tanesi evet olunca AP koalisyona katılmıştır. AP lideri Ragıp Gümüşpala, CHP ile koalisyonu şu şekilde değerlendirmiştir: *"Memleketin huzur ve sükûnu kabinede mesuliyetlerin paylaşılmasını icap ettiriyordu... Memleketin refahı, sükûnu ve iç emniyetimizin teminini memleket idaresini müşterek mesuliyetlerin kabulüne bağlı kılmıştır. AP bugünkü kararı ile milli ve tarihi bir vazife yapmıştır"*. Kaya, Ragıp Gümüşpala..., s. 87.

¹⁰⁵ Detaylı bilgi için bkz: Çavdar, 1950-1995..., s. 125-130; Akkaş, Adalet Partisi..., s. 58-59; 22 Şubatçılara ait af yasa tasarısının görüşmeleri sırasında AP af tasarısının Kayseri de bulunan DP'li siyasi mahkûmlar içinde geçerli olmasını istemiştir. Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın...*, s. 62.

girmesi konusunda girişimlerde bulunulmuş, fakat bütün uğraşlara rağmen Gümüşpala tek aday olup genel başkanlığa anlaşıma ile seçilmiştir¹⁰⁶.

Cemal Gürsel hükümeti kurma görevini tekrar İnönü'ye vermiştir. İnönü 25 Haziran 1962 tarihinde CKMP, YTP ve Bağımsızların desteği ile İkinci Koalisyon Hükümetini kurmuştur. Bakanlar Kurulunda, CHP'den 11, CKMP'den 4, YTP'den 6 ve Bağımsızlardan 2 bakan görev almıştır. Hükümet tarafından hazırlanan kısmi af tasarısı 8 Ekim 1962 tarihinde kabul edilmiştir. 22 Mart 1963 tarihinde Bayar'ın hastalığından dolayı tahliye edilip Kayseri Cezaevinden Ankara'ya getirilmesi gergin bir ortam ve çatışmaya neden olmuştur. Böyle bir ortamda Talat Aydemir tekrar bir darbe girişiminde bulunmuş ve hükümet tarafından engellenmiştir. Bu son çırpınıştan sonra Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idam edilmiştir. 17 Kasım 1963 tarihindeki yerel seçimlerde çoğunluğu sağlayamayan CKMP ve TYP hükümetten geri çekilmiştir ve İnönü'nün istifası ile 2 Aralık 1963 tarihinde böylece ikinci koalisyon son bulmuştur¹⁰⁷.

Üçüncü Koalisyon Hükümetini kurma görevini Cemal Gürsel AP'ye vermiştir, çünkü CHP gittikçe güç kaybetmiş ve kurduğu koalisyonlarda başarı elde edememiştir. Ayrıca en fazla oyu yerel seçimlerde AP almış, Gürsel de bunu görmezden gelmemiştir. AP birinci olmasına rağmen mecliste hala ikinci parti durumundadır. Bu durumun değişmesi ve ülkenin koalisyon çıkmazından kurtulması için AP genel bir seçimden yana tavır sergilemiştir. Fakat genel seçimlere iki yıl vardı. Bu yüzden diğer partiler ile görüşmeye başlamış fakat diğer partiler AP ile koalisyona, aynı çizgide olduğu için olumlu bakmamışlardır. CHP ise AP ile ortak bir hükümet altında toplanmayacağını dile getirmiştir. Bu şartlarda Gümüşpala kuvvetli bir hükümet kurmanın mümkün olmadığını, ülkenin koalisyonlar çıkmazından kurtulması için erken seçimlere gidilmesi gerektiğini belirtmiş ve 14 Aralık'ta görevi iade etmiştir. Gürsel yine hükümet kurma görevini İnönü'ye vermiştir. İnönü bağımsızlar ile 25 Aralık 1963 tarihinde hükümeti kurmuştur. Bu koalisyonu dışarıdan YTP desteklemiştir. Bu desteğin nedeni, Kıbrıs sorunu

¹⁰⁶Demirci Güler, Türkiye'nin Yakın..., s. 63-64.

¹⁰⁷ Ahmad, Demokrasi Sürecinde..., s. 268, 274; CHP'nin kaybetmesindeki asıl etken; Yerel seçimlerde kütüğe kayıtlı seçmelerde yüzde 75.54'ünden yüzde 45.87'si AP'ye, %36.97'si CHP'ye, %6.5'i YTP'ye, %2.6'sı CKMP'ye oy verirken kalan oylar %8'i Millet Partisi (MP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve bağımsız adaylar için kullanılmıştır. AP 42, CHP 23, YTP 1 ilde belediye başkanlığı kazanmışlardır. Özdemir, Çağdaş, C.IV..., s. 245.

konusunda Türkiye’de birlik ve beraberlik olduğu intibasını dışarıya vermek olmuştur¹⁰⁸.

1.7.6. Ragıp Gümüşpala’nın Vefatı ve Adalet Partisi’nin Genel Başkanlık Sorunu

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, 5 Haziran 1964 tarihinde Cumhuriyet senatosu seçimlerine bir gün kala saat 01.30’da İstanbul Lido Otelinde, kalp krizi sonucu vefat etmiştir¹⁰⁹. Gümüşpala’nın vefatı ülkede üzüntüyle karşılanmıştır. Başbakan İnönü’nün söylediği gibi, “*büyük siyasi lidere yakışacak bir törenle defnedilmesi*” için cenaze programı, İçişleri Bakanı, Genelkurmay Başkanlığı yetkilileri ve AP üyeleri tarafından hazırlanmıştır. 9 Haziran günü Teşvikiye Camiinden Harbiye’ye kadar top arabasıyla getirilmiş, buradan başka bir araç ile Zincirlikuyu Mezarlığına getirilerek defnedilmiştir¹¹⁰.

Ragıp Gümüşpala’nın vefat etmesi AP açısından dönüm noktası olmuş ve bu durum aynı zamanda parti içi çekişmelerin oluşmasına neden olmuştur¹¹¹. Genel Başkanlık için Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Seyfi Kurtcebe, Ali Fuat Başgil, Tekin Arıburnu ve Sadettin Bilgiç’in isimleri geçmiştir. Özellikle Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel üzerinde durulmuştur. AP’ye kimin başkan vekili olacağı sorunun çözümü için Sadettin Bilgiç ve bir grup Adalet Partili milletvekili, Mehmet Turgut’un evinde, toplanmıştır. Bu toplantıda; Süleyman Demirel’in AP Genel Başkan Vekili olarak davet edilmesi ve bu daveti de Demirel’e, Bilgiç’in yapması kararlaştırılmıştır. Bunun sebebi ise Demirel’in, daveti Bilgiç’in yapması halinde kabul edeceği düşüncesini taşımaları olmuştur. Fakat Bilgiç, tek değil de, bir heyet halinde gitmeyi teklif etmiştir. Bilgiç ve arkadaşları, Süleyman Demirel’in AP Genel Başkan Vekili olmasını istemiş ve Demirel’e teklif etme görevini de Ferruh Bozbeyli’ye vermişlerdir.

Ferruh Bozbeyli, Süleyman Demirel’e, “*Biz arkadaşlarla birlikte, tüzüğümüzün amir hükmünü yerine getirmek mecburiyetinde olduğumuzu düşünerek,*

¹⁰⁸ Adalet Partisi; *Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, Doğu Matbaası, Ankara, 1964, s. 5-6; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 363-364.

¹⁰⁹ Mustafa Altunbaş, *Ferruh Bozbeyli ve Siyasi Hayatı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2015, s.35.

¹¹⁰ *Hürriyet*, 07 Haziran 1964; *Son Havadis*, 7 Haziran 1964; Kaya, Ragıp Gümüşpala..., s.189.

¹¹¹ Sedef Bulut, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası”, *SDU Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 19, (Mayıs, 2009), s. 80.

genel başkanlık seçimi yapılınca, yani kongreye kadar, Adalet Partisi Genel Başkan Vekili olarak sizi seçmek istiyor ve etrafınızda toplanmak istiyoruz. Bu, bütün arkadaşlarımızın ortak fikridir. Bende bu ortak fikri size ifade ediyorum. Kabul etmeniz halinde diğer arkadaşlarla da görüşeceğiz. Genel Başkan Vekilliği seçimini Genel İdare Kurulu yapacak ve biz bunu sağlayabilecek durumdayız”¹¹² diyerek düşüncelerini beyan etmiştir ve geçici genel başkanlık için teklifte bulunulmuştur.

“Süleyman Bey’e; arkadaşlarla birlikte hep beraber sizi destekleyeceğiz dedik. Demirel de biliyordu ki, biz beş kişi, sizi destekleyeceğiz dediğimiz zaman, bu iş gerçekleşir. Yani o grubun içinde biz diyorsak kabul edilir. Ama Demirel, teklifimiz karşısında tereddüt etti, genel başkan vekilliğini kabul etmek istemedi ve ben kabul etmek istemiyorum diyerek teklifimizi reddetti. Biz bu teklifi götürdüğümüz zaman Demirel bize, teklifinizi kabul ediyorum deseydi, genel başkan vekili de, genel başkan da kendisi seçilecektir”¹¹³. Demirel’in kendisine sunulan teklifi kabul etmemesinde ki etken siyasi hayatında kimsenin katkısı olmadan ilerlemek söz istemesi olabilir.

Süleyman Demirel’in bu teklifi kabul etmemesi üzerine, Bilgiç, tüzük gereği teşkilatlardan sorumlu genel başkan yardımcısı olarak 10 Haziran 1964 tarihinde genel başkanlık görevini üstlenmiştir. 18 Haziran 1964 tarihinde toplanan AP Temsilciler Meclisi toplantısında yapılan oylama sonucu, 53 oydan 49’unu alarak Sadettin Bilgiç Genel Başkan Vekili seçilmiştir¹¹⁴. Bilgiç, 23 Aralık 1920 tarihinde Isparta’da doğmuştur. 1947 yılında Tıp Fakültesini bitirmiştir. 1961 seçimlerinde AP’den Isparta Milletvekili olarak seçilmiş ve 1962 yılında AP Genel Başkan Yardımcılığına getirilmiştir.

Sadettin Bilgiç, AP’nin yapılacak olan AP’nin İkinci Büyük Kongresi için illeri dolaşmaya başlamıştır. Bilgiç 1 Kasım 1964 tarihinde genel başkan adayı olduğunu açıklamıştır ve kendisine daha önce başkan vekilliği için teklif götürüldüğünde kabul etmeyen Süleyman Demirel de 6 Kasım da basına yaptığı açıklama da Türkiye’nin huzur ve refah devleti haline en kısa zamanda getirilmesi mücadelenin temel şartıdır, söylemleri ile adaylığını açıklamıştır. Böylece Genel

¹¹² İhsan Dağı- Fatih Uğur, *Yalnız Demokrat (Ferruh Bozbeyli Kitabı)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 193-194.

¹¹³ Turan, Sadettin Bilgiç..., s. 28.

¹¹⁴ *Son Havadis*, 19 Haziran 1964.

Başkanlık koltuğunun iki adayı olmuştur. Partideki emekli subaylar ordunun desteğini sağlayabilmek için daha önce Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevinde bulunan Celal Bayar'ın yaveri Tekin Arıburun'u istemişlerdir. Bu aday hem ordu desteği için hem de DP tabanının desteğini almak için önemli aday olmuştur. Böylece Genel Başkanlık için yarışa başlamışlardır¹¹⁵.

1.7.7. 1964'te Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin Başına Gelmesi ve Adalet Partisi'nin İkinci Büyük Kongresi

Süleyman Demirel'in partinin kuruluş aşamasında ve sonrasında önemli bir katkısı olmamıştır. Demirel, Mart 1963 yılında AP Genel Merkezi'ne zarar verilmesinden sonra Genel İdare Kurulu üyeliğinden ayrılmıştır. Bilgiç, Demirel'in partiye hiçbir katkısının olmadığını ileri sürerek, Demirel'i korkaklıkla suçlamıştır. Fakat Demirel'in bunlar dışında da özellikleri bulunmaktadır¹¹⁶. Demirel, 1 Kasım 1924 tarihinde Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköyde doğmuştur. İlköğrenimini doğduğu köyde, ortaokul ve liseyi Isparta ve Afyon'da bitirmiştir. Babası Hacı Yahya Demirel'in yeğeninin kızı Nazmiye Demirel ile 1948 yılında evlenmiştir. Şubat 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nden mezun olmuş ve aynı yıl Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde göreve başlamıştır. 1953 yılında Seyhan Barajı inşaatında proje mühendisi olarak görev yapan Demirel, dönemin başbakanı Adnan Menderes'in dikkatini çekmiştir. Sulama ve elektrik konularında araştırma yapmak üzere ABD'ye gönderilmiştir. Projedeki başarısından dolayı 1954 yılında Devlet Su İşleri Barajlar Dairesi Başkanlığı'na, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır. 1960–1962 yıllarında serbest müşavir ve mühendis olarak çalışmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olmuştur. Siyasî yaşamına, 1962 yılında, AP Genel İdare Kurulu üyeliği ile başlamıştır. Daha sonra Celal Bayar'ın tahliyesi olayları sırasında Ankara'da meydana gelen olaylarda AP Genel Merkezinin saldırıya uğraması üzerine partinin Genel İdare Kurulundan istifa ederek görevden ayrılmıştır¹¹⁷.

¹¹⁵ Dağı- Uğur, Yalnız Demokrat..., s. 196-198.

¹¹⁶ Osman Tarım, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim, Konya, 2013, s. 49.

¹¹⁷ Tanıl Bora, "Süleyman Demirel", (Ed.Murat Yılmaz), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.7, Liberalizm*, Baskı 2, İstanbul, 2018, s. 550; İsmet Akça- Barış Alp Özden, "Süleyman Demirel" Siyasal Hayattan Portreler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 226-227; *Türkiye Cumhuriyeti*

Merkez sağın başında bulunan Demirel'in özelliklerine bakıldığında güçlü bir hafızaya sahip biridir. Böylece konuştuğu kişileri unutması söz konusu değildir. Delegeler ve seçmenlerle iletişimi çok iyi olmuştur. Bu davranışlar hem parti içinde hem de halk tarafından olumlu karşılanarak Demirel'in şansını arttırmıştır¹¹⁸.

Süleyman Demirel'in en güçlü rakibi Sadettin Bilgiç olmuştur. Bilgiç halkın gözünde aşırı milliyetçi ve parti içerisinde İslamcı muhafazakâr grubun lideridir. Ayrıca DP'nin intikamını almak isteyen parti içerisindeki aşırı grubun Genel Başkanlık için desteklediği adaydır. Halk, ordu (bir kısmı), basın ve cumhurbaşkanı Cemal Gürsel AP'nin başına daha uzlaşmacı birinin gelmesini istedikleri için Demirel'i Genel Başkanlık konusunda desteklemişlerdir. Bilgiç ve Demirel'in AP'nin İkinci Büyük Kongresi öncesi genel başkanlık yarışı için gazetelere verdiği demeçlere bakıldığında Demirel'in ordu ile uzlaşmacı bir tavır sergilemesiyle, sorunların çözümünde karşılıklı alttan alma ve hoşgörü politikası ile daha iyi bir izlenim verdiği görülmektedir. Bilgiç ise kanunların herkes için eşit uygulanması gerektiğinden bahsetmiş ve eleştiri demeçleri vermiştir. Demirel ekonomi konularında bilgili ve deneyimli olduğu yönünde bir intiba bırakmıştır. Bilgiç ise Demirel'e göre bu konularda zayıf bir intiba bırakmıştır¹¹⁹. Böylece Bilgiç kongre öncesi çalışmalarda avantajlı durumunu kaybetmiştir ve geri plana düşmüştür. Demirel'i bu durum yükseltirken önün açılmasına büyük katkı sağlamıştır.

AP'nin İkinci Büyük Kongresi, 27 Kasım 1964 tarihinde başlamıştır. Edirne Milletvekili Talat Asal Kongre Başkanlığına seçilmiştir. Kongre üç gün sürmüş ve kongrede ki önemli bir konu kimin genel başkan olacağı konusu olmuştur. Adaylar sırayla konuşmalarını yapmaya başlamışlardır. Yarış Demirel ve daha çok Bilgiç arasında geçmiştir. Yaptıkları konuşmalar neticesinde Demirel, basın ile delegelerden önemli destek almış ve Demirel'in konuşması kongrenin nasıl sonuçlanacağı konusunda önemli olmuştur. Demirel'in ikinci günkü konuşması büyük ilgi ve alkış görmüştür. Mason olduğu ve genel başkan yardımcılığından istifası hakkında yapılan suçlamalara cevaben, *"Ben mason değilim, ben sabah*

Cumhurbaşkanlığı; Demirel'in Genel İdari Kuruldan ayrılması parti içindeki muhalifler tarafından "şapkasını alıp kaçtı" veya "şapkasını bırakıp kaçtı" şeklinde propagandalara başlamışlardır. *Yeni Akit*, <https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/S%C3%BCleyman>, (Erişim Tarihi: 25.10.2021).

¹¹⁸ Çavuşoğlu, Merkez Sağ Çizgisi..., s. 268.

¹¹⁹ Tarım, 27 Mayıs..., s. 49-50.

kahvaltısına Kuran-ı Kerim okunmadan oturmayan bir ailenin çocuğuyum... Mason olmadığımı dair cemiyetten aldığım belgeyi Divan'a veriyorum. İstifa müessesini korkaklık saymak yanlıştır. Bugün şartlar dünden de daha çetindir... Görev tevdi edildiği(verildiği) zaman bayrağı kaleye dikmeye çalışacağım ” diyerek delegelerden kendisini desteklemelerini talep etmiştir. Ayrıca ülkenin sosyo-ekonomik koşullarını ve yapabileceklerini anlatmıştır¹²⁰.

Son gün ise genel başkanlık seçimi yapılmıştır. Genel başkanlık seçimine 1679 delege katılmıştır. Bunlardan 1072'si Süleyman Demirel'e, 565'i Sadettin Bilgiç'e oy vermiştir. Tekin Arıburun 34 oy almış ve aday olmayan Ali Fuat Başgil'e 6 oy çıkmıştır. 2 oyun da boş olduğu görülmüştür¹²¹. Böylece Demirel rakiplerini büyük bir farkla geride bırakarak AP'nin Genel Başkanı olmuştur. Bu olay AP'nin yeni bir dönemi ve yükselişe geçtiğinin belgesi sayılabilir. Demirel'in bu kadar fark atarak birinci olması hem Demirel hem de Bilgiç için şaşırtıcı olmuştur. Çünkü Demirel, genel başkanlık için adaylığını koyduğunda ne milletvekili nede üyeliği bulunmaktaydı, bu da Demirel için gurur verici olmuştur. *“Milletvekili olmadan, meclis kürsüsüne çıkmış tek adamım”* sözünden Demirel'in mutluluğu anlaşılmaktadır¹²². Demirel kürsüde başkan olduğu için bir teşekkür konuşması yapmıştır: *“Delege arkadaşlarım, bana çok şerefli bir vazife tevdi ettiniz. Bana oy verenlere ve vermeyenlere şükranlarımı arz ederim. Evvela şunu belirtmek isterim ki, ikinci büyük kongre olgunluk içinde geçmiştir. Bununla iftihar etmemiz lazımdır. Sizin sevginize layık olmaya çalışarak, gayret sarf edeceğim. Çetin meseleler karşısında bulunduğumu müdrikim. Seçeceğiniz genel idare kurulu üyeleri ile bu çetin meselelerin içinden çıkacağız. Adalet Partisi, demokratik nizamın bekçisi ve teminatıdır. Her zaman hayran olduğum Türk Milletinin akliselimini, burada bir defa daha tescil ettiniz. Kongre dolayısıyla birbirinize karşı ufak tefek kırgınlığınız varsa derhal kucaklaşın ve birbirinizi affedin. Şimdi yurdun dört bir bucağına dağılacaksınız. Gittiğiniz yerlerde meselenizin iyi ellerde olduğunu söyleyiniz. İki yıl sonra yapılacak olan büyük kongreye daha kuvvetli geleceğimize inanıyorum. Gerek*

¹²⁰ *Milliyet*, 29 Kasım, 1964; Bkz: Demirel Mason olduğu halde masonluğunu saklamıştır. Bunun için Mason Locasından sahte belge almış ve bu yüzden de sahte belge olayı Masonlar arasında tartışmalara neden olmuştur. İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye’de Masonlar ve Masonluk*, Der Yayınları, İstanbul, 1988, s. 373-379.

¹²¹ *Hürriyet*, 30 Kasım 1964.

¹²² Kaya, Sadettin Bilgiç..., s. 44.

muhalefette ve gerekse iktidarda Adalet Partisi, memleketi daha aydın ve daha nurlu ufuklara götürecektir. İlham kaynağımız daima sizler olacaksınız, sıkıntılı günlerimizde sizlere müracaat edeceğiz. Müesseslerimize hürmetler, Allah'a emanet olunuz” demiştir¹²³. Demirel, konuşmasında kongrenin başarılı geçtiğini, sorunların daha doğru şekilde çözüleceğini ifade ederek sonlandırmıştır.

Süleyman Demirel, Adnan Menderes gibi toprak sahibi bir ailenin oğlu değildir. Halkın arasından geldiği için Türk tarihinde alışık olunmayan bir durum sergilenmiştir. Demirel'in destek görmesindeki en büyük etken halkın arasından gelmesidir. Demirel'in lider olduktan sonra ilk işi parti içerisindeki farklı grupları (ılımlı-aşırı) dengelemek olmuştur. Bunu da tarafsız kalarak başarmıştır. Ayrıca tarafsız olması partinin görünümü kadar ordu kanadını da olumlu etkilemiştir¹²⁴.

Süleyman Demirel, Genel Başkan olduğu sırada üçüncü koalisyon hükümeti yani İnönü'nün öncüsü olduğu azınlık hükümeti iktidarda idi. Demirel Genel Başkan olduktan sonra kendini halka gösterecek atılımlarda bulunmak istiyordu ve bunun için arayışlara girmiştir. Aradığı fırsatı çok geçmeden bütçe sürecinde ele geçirmiştir. Bu fırsatı kullanarak hükümeti devirmek, yönetimi ele geçirmek istemiş ve bunun için çalışmalarına başlamıştır. İlk faaliyetine gazeteye demeç vererek başlamıştır. Demeçte: *“Parlamentoda 226 güvensizlik oyunu sağladığımız takdirde, Hükümeti düşürmeye gideriz. Muhalefetin gayesi, iktidardır. 226 kırmızı oyu sağladığımız anda, her zaman hükümeti düşürürüz. Bu, benim vazifemdir... Biz, hiçbir zaman hükümeti kurmaktan veya hükümete katılmaktan çekinmiyoruz. Yeter ki, Türkiye'nin menfaatleri, bizim hükümeti kurmamızı veya katılmamızı gerektirsin”*¹²⁵... İfadesi ile Demirel diğer partilere CHP dâhil gerekli mesajını iletmiştir.

Süleyman Demirel, girişiminin ardından MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ile ardından YTB Genel Başkanı Ekrem Alican ile ve en son CKMP lideri Ahmet Oğuz ile görüşmeler yapmıştır. Parti liderleri hükümeti devirme ve yeni bir hükümet kurma fikrine destek vereceklerini ifade ederek görüşülmekte olan 1965 bütçesine ret oyu vereceklerini de ekleyerek ortak fikir birliği sağlamışlardır. 13 Şubat 1965 tarihinde yapılan bütçe oylamasında Demirel iktidarı devirmek için

¹²³Milliyet, 30 Kasım 1964.

¹²⁴Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşi, CHP Ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1993, s.154.

¹²⁵Cumhuriyet, 18.12.1964.

gerekli çoğunluğu sağlayarak 197 oya karşı 226 oy verilmesini sağlayarak iktidarı devirmiş ve İnönü'nün istifasına neden olmuştur¹²⁶. Demirel aracılığıyla iktidarın düşmesi üçüncü koalisyonu parçalamıştır. Bu durum, Demirel'i yapılacak olan 1965 seçimlerinde öne çıkarmış ve başbakan olabilmesi için gerekli koşulları sağlamıştır.

CHP-Bağımsızlar Koalisyonu dağıldıktan sonra seçimlere 8 aydan da az bir süre kala yeni bir koalisyonu ihtiyaç duyulmuştur. Gürsel CHP dışında bağımsız bir adayın hükümeti kurmasını istemiştir. Bu yüzden de bağımsız başbakan aday olarak Gürsel, ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş'ı, AP ise Prof. Dr. İhsan Doğramacı'yı aday olarak önermiştir. Ama sonuç olarak AP listesinden bağımsız senatör seçilen Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığı konusunda hem fikir olmuşlardır. Ürgüplü başkanlığında yeni koalisyon olan Dördüncü Koalisyonda CHP dışında diğer partiler görev almıştır. Demirel daha milletvekili olmadığı için bu hükümette başbakan yardımcısı olarak görev yapmıştır. Uzun süreli olamayan bu hükümet ülkeyi 10 Ekim 1965 seçimlerine kadar sorunsuz bir şekilde götürmüş ve “bekçi” hükümet olarak değerlendirilip, görevini tamamlamıştır. Böylece ilk kez aynı ideolojik fikre sahip partiler birlikte hükümet kurmuşlardır¹²⁷.

1961-1965 yılları arasında gerçekleşen koalisyonlar dönemi Türkiye için bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmiştir. AP bu geçiş dönemini iyi bir şekilde geçirmiştir. Her ne kadar Gümüşpala başkanlığında pasif bir politika izlese de Demirel başkanlığında daha aktif ve iktidar olabilecek bir şekilde politika izlemiştir. Ayrıca DP'nin devamı rolünü üstlenmesi AP'yi diğer partilerin önüne geçirmiş, halkın desteğini sağlamada yardımcı olmuştur. Böylece iktidarının önünde bir engel kalmamıştır¹²⁸. 1961-1965 yılları arasında gerçekleşen koalisyon dönemlerine bakıldığında zaman AP yeni kurulmasına rağmen öne çıkan bir parti olmuştur. AP, 1961 seçimlerinde teşkilatlanmasını tamamlayamadığı için meclise ikinci parti olarak girmiş ve ilk koalisyonda yer almıştır. İkinci ve üçüncü koalisyonda AP yer almamıştır. Özellikle 1965 tarihinde AP'nin Genel Başkanlığına Demirel'in

¹²⁶ *Milliyet*, 14 Şubat 1965; *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1965; İnönü bütçe görüşmelerinde gerekli çoğunluğu sağlanamaması durumunda verilen oylar hükümete güvensizlik oyu sayılacağından, Anayasa da belirtilen güvenoyu 226'dır. Eğer bu oylamanın bir üstü bile olursa istifa edeceğini duyurmuştur. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C: 37, Dönem: 1, 13.2.1965, s. 140; MP hariç sağ partilerin ortak hareket etmesi bazı çevrelerce bu birliktelik “ilk milliyetçi cephe” olarak nitelendirilmiştir. Cemal Fedayi, Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, cilt: 16, sayı: 57, (2019), s. 128.

¹²⁷ *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1965; Güler, Türkiye'nin Yakın Siyaseti..., s. 68.

¹²⁸ Fedayi, Adalet Partisi Birinci Dönem..., s. 129.

getirilmesi parti için önemli olmuş ve son koalisyonda yer almıştır. Demirel'in parti başına getirilmesi hem parti hem de Demirel için yeni bir sürecin başlangıcı olmuş ve 1965 seçimleri için önemli bir adım olmuştur.



İKİNCİ BÖLÜM

1965 SEÇİMLERİNE KATILAN SİYASİ PARTİLER VE ADALET PARTİSİNİN SEÇİM PROPAGANDASI

2.1. Cumhuriyet Halk Partisi

CHP Cumhuriyet döneminin en eski siyasi partisidir. Bu partinin kuruluşu Atatürk ile Cumhuriyetin kuruluşu ve Milli Mücadeleyle ilgilidir. CHP ilk kurulduğunda “Halk Fırkası” adını taşımaktaydı. Cumhuriyet kurulduktan sonra 10 Kasım 1924 tarihinde “Cumhuriyet Halk Fırkası” adını almış ve 1931 yılında “Fırka” “Parti” adını alarak değiştirilmiştir. CHP, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin siyasi bir parti devamı olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Atatürk tarafından kurulmuştur¹²⁹. 11 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa parti başkanlığına, Recep Peker ise Genel Sekreterliğe getirilmiştir. Birinci TBMM 1 Nisan 1923 tarihinde seçime karar vermiş ve seçime Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olan Mustafa Kemal’in imzası bulunan dokuz umdeden oluşan beyanname ile katılmıştır. Bu beyanname CHP’nin tarihi açısından önemli bir beyanname dir. CHP’nin kuruluş gayesi; ulusal egemenlik ve halkçılık ilkelerinin hâkimiyetinde Türkiye’de kanunların üstünlüğünü sağlama, hukuk devleti olma amaçlarını yerine getirme, modern bir devlet olmak için gerekli koşulları gerçekleştirme olarak ifade edilmiştir¹³⁰.

CHP II. Kurultayı 15 Ekim 1927 tarihinde toplamış ve açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu kurultayın II. Kurultay olduğunu ve ilk kurultayı Sivas Kongresi olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir. Bu kurultay CHP’nin dayandığı ana fikirleri, partinin başlıca görüşlerini geliştirmek ve düzenli hale getirmek için çalışmalar yapmıştır. 1927 Kurultayında kabul edilen tüzük ilk nizamnameden daha ayrıntılıdır. İlk Nizamname 9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilmişti. Kurultaydaki tüzüğün ilk maddesi CHP’yi Cumhuriyetçi, Halkçı ve Milliyetçi bir siyasi kuruluş olarak ifade etmektedir. 1931 yılında da III. Kurultay da toplanmış ve kurultayda ilk parti programı kabul olunmuştur. 1927 Kurultayında CHP’nin ilkeleri olarak belirtilen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ilkelerine

¹²⁹ Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1976, s. 21.

¹³⁰ Klavuz, 1965 Seçimleri..., s. 2 54.

bu kurultayda Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri eklenmiştir. Ayrıca bu ilkeler kurultay tarafından kabul edilip, ilan edilerek partinin temel fikirlerini yansıtan altı ilke olmuştur. III. Kurultayda II. Kurultaya oranla daha ayrıntılı olarak ülkenin sorunları, CHP'nin sorunları ve bu sorunların çözüm yolları üzerinde fikirler üretilmiştir. Ayrıca programını geliştirmek için çalışma faaliyetleri yürütmüş ve kurultayın aldığı kararları halka anlatmak için parti üyeleri konferanslar vermiştir¹³¹.

CHP'nin IV. Kurultayı 9 Mayıs 1935 tarihinde toplanmış ve bu kurultay Mustafa Kemal Atatürk'ün katıldığı son kurultay olmuştur. Açılış konuşmasını yapan Atatürk Türk Devriminin genel bir tanımlamasını yapmıştır. Özellikle ekonomi ve bazı devletlerin o yıllarda savaş hazırlıkları içerisinde olması, bu durumun uluslararası gerginlik ile tedirginlik yaratması üzerinde duran bir konuşma yapmıştır¹³². Kemalizm terimi ise yine bu kurultay sonucu CHP programının giriş kısmına “*partinin güttüğü bütün bu esaslar Kemalizm prensipleridir*” şeklinde yer alarak girmiştir. Ayrıca bu kurultay Devletçilik ilkesinin kabulünün zorunluluğuna işaret etmiş devletçiliğin sınırlarını ve yerini tespit etmiştir. Devletçiliğin aşırı sol ve sağ görüşlerin dışında olan bir ilke olduğu vurgulanmıştır. Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sürecinde temeli Ulusal Kurtuluş Savaşına dayanan Kemalist ilkeleri özümseyen ve devrimleri tek parti döneminde uygulamaya koyan CHP bu sistemin yarattığı sorunlara rağmen Türk toplumu modernleşme yolunda yapılan çalışmalardan vazgeçmemiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra boşalan koltuğa birinin gelmesi gerekiyordu ve Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü getirilmiştir. Ayrıca boşalan parti başkanlığına tüzük gereği başkan seçimi yapılmalıydı. Bu yüzden 26 Aralık 1938 tarihinde CHP I. Olağanüstü Kurultayı toplayıp Genel Başkanlığa “Değişmez Başkan” sıfatıyla İnönü getirilmiştir¹³³.

II. Dünya Harbi sırasında CHP'nin gündemdeki sorunları dış ilişkiler ve ülke savunması olmuştur. Bu sırada parti V. Kurultayını toplamış ve bu kurultayda önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlardan en önemlisi çok partili hayata geçiş, diğeri ise eğitim konusunda alınan kararlar olmuştur. Ayrıca bu kurultay II. Dünya Harbi sırasında toplandığı için kurultay ülke için önemli olan dış politika ve ulusal

¹³¹ Kili, Cumhuriyet Halk Partisi..., s. 59-60.

¹³² Kili, Cumhuriyet Halk Partisi..., s. 61; Detaylı bilgi için Atatürk Söylevine bkz: *C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935)*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 15.

¹³³ Klavuz, 1965 Seçimleri..., s. 256; Kili, Cumhuriyet Halk Partisi..., s. 85.

savunma üzerinde durmuştur. 1945 yılı ortalarına doğru tek parti olarak iktidarda olan CHP'ye çok partili hayata geçiş için baskı yapılmaya başlanmıştır. CHP'nin II. Olağanüstü Kongresi toplanarak parti programında değişikliğe gidilmiş ve iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir¹³⁴. Böylece 21 Temmuz 1946 yılında yapılan seçimlere tek dereceli seçim sistemi ile girilmiştir. Seçimden sonra CHP VII. Kurultayını toplamış ve kurultayda tüzük ve programında çok partili hayat ile uyumlu olabilecek değişiklikler yapmıştır¹³⁵. 1946-1950 yılları arasında CHP'nin üzerinde durduğu konulardan biri demokratik duruma uygun bir seçim kanunu hazırlamak olmuştur. Bunun için gerekli çalışmaları yapıp 16 Şubat 1950 tarihinde "Gizli oy açık sayım" ilkesi ile gerçekleştirmiştir. Bu kanun 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde uygulamaya konulmuş ve bu seçim tarihi CHP için çok faydalı olmamış, 27 yıllık tek parti süreci son bulmuştur. 1950 seçimleri dürüstlük ve adil ilkeler doğrultusunda yapılan bir seçim olmuştur. Hem içeride hem de dışarıda ses bulan tarihi bir olay olmuş ve demokrasi tarihi için bir başarı sayılmıştır¹³⁶.

1950-1960 yılları arasında CHP, Mecliste iktidardan muhalefete geçen bir süreci gerçekleştirmiştir. DP ise bu tarihlerde iktidar olmuş ve bu 10 yıllık süreç hem muhalefet hem de iktidar için çetin bir süreç olmuştur. Atatürk ilke ve inkılâplarının ihmal edilmesi, ülkenin ekonomik sorunlar yaşaması, iktidarın sert önlemleri 27 Mayıs 1960 Darbesinin bazı nedenleridir. Bu darbe CHP'nin 1961 yılında yapılacak olan seçimlerde iktidar olma düşüncesi aşamasında gerçekleşmiştir. İnönü; CHP, 27 Mayıs Darbesinin ne başındadır, ne de içindedir diyerek CHP ve darbeyi yapan kişiler arasında ne o zaman ne de o zamandan sonraki günlerde bir bağlantı olması ya da olasılığının önüne geçmek istemiştir. Ama İnönü bu söyleminde çok da bir başarı sağlayamamıştır. Gerek Kurucu Meclisin kuruluşunda gerek Anayasa hazırlığında gerekse darbeyi yapan kişiler arasında bir bütünlük gerçekleşmiştir. Hatta diğer partiler daha ileriye giderek söylemleri ve propagandalarında "*CHP+Ordu=İktidar*" görüntüsü şekil almıştır. Bu olay içinden çıkılmaz bir durum haline gelerek, başka şekillerde davranılırsa demokratik rejime geçiş yollarının tıkanacağı ortaya

¹³⁴ Kili, Cumhuriyet Halk Partisi..., s. 87-88,96.

¹³⁵ Program ve tüzük değişiklikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

¹³⁶ Kılavuz, 1965 Seçimleri..., s. 257-258.

konulmuştur. Ama nasıl bir yorum yapılırsa yapılsın 1960 Darbesi öncesi iktidar olmak için mücadele veren bir partinin 1957 seçimlerinde oy oranının %40.6 oranına, 1961 seçimlerinde oy oranının %36.7 oranına ve 1965 de ise oy oranının %28.7'ye düştüğü kaçınılmaz bir gerçektir¹³⁷. Bu çıkan sonuç 1960 Darbesi ve sonrasındaki faaliyetlerden CHP'nin sorumlu tutulması adil sonuçlar doğurmamıştır. 1961-1965 Karma Hükümetler döneminde de bu durum çok net kendini göstermiştir.

CHP, 1965 seçimlerine kadar koalisyonlar dönemine tanıklık etmiştir. İlk Koalisyon Hükümetini CHP, AP ile kurmuştur. İkinci koalisyon ise yine CHP-CKMP-YTP ve Bağımsızların desteği ile kurulmuştur. Üçüncü koalisyon CHP ve Bağımsızlar arasında kurulmuştur. Üç koalisyona da bakıldığında CHP 1950'den sonra tek başına olmasa da koalisyonlar ile iktidarda söz sahibi olmuştur. Koalisyonlar, partiler arasındaki çekişmeler ve çeşitli nedenlerden dolayı başarılı olamamıştır. Son koalisyonda ise CHP yoktur, onun yerine aynı ideolojide olan sağ partiler 1965 seçimlerine kadar başarılı bir hükümet kurmuşlardır. Özetle 1961-1965 arasında tek partinin yönetime hâkim olamadığı ve CHP'nin giderek oy kaybettiği bir süreç olduğu söylenebilir.

2.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programı ve Seçim Bildirisi

CHP, kuruluşundan bu yana Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilke ve inkılaplarını gerçekleştirmek, ülkeyi çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak, demokrasiyi ve sosyal düzeni sağlamak için uğraş veren bir parti olmuştur. Kuruluşundan 1950'ye kadar tek parti olarak iktidar olmuştur. 1950-1960 yılları arası muhalefet olarak geçirmiş, 1961- 1965 yılları arasında koalisyon hükümetleri ile geçirmiştir. CHP, 1965 seçimlerine tarihte önemli başarılarla imza atmış olan, devlet adamı vasıflarını taşıyan 82 yaşındaki İsmet İnönü ile katılmıştır.

CHP, 40 yıl boyunca faaliyetlerini sürekli faydacı bir eğilim ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. İktidara hâkim olabilmek için daima akılcı ve ilerici bir yol güzergâhı ile hareket etmiştir. CHP'nin en son XI. Kurultay tarafından ele alınan programını tanımlayan üç belge vardır. Bunlardan ilki XVI. Kurultay tarafından kabul edilen "*İlk Hedefler Beyannamesi*", ikincisi onu takip eden kurultaydaki

¹³⁷ Kili, Cumhuriyet Halk Partisi..., s. 136-138.

“*Temel Hedefler Beyannamesi*” ve sonuncusu ise 1964 kurultayında yayınlanan “*İleri Türkiye Ülküsü*” bildirisi¹³⁸.

Bu bildiride CHP hedef olarak belirlenen sosyal adalet ve güvenlik anlayışı, köy kalkınması ve toprak reformu, devletçilik ve karma ekonomi gibi kavramları tanımlamıştır. Buna göre sosyal adalet anlayışı altı oktan biri olan “Halkçılık” ilkesinden doğmuştur. CHP’nin sosyal adalet tanımı: “*Toplumun bütün üyelerine fırsat eşitliğini ve insanca yaşama hakkı tanıyan, demokratik hakların yeterince kullanılabilme ve kalkınma nimetlerinden hakkınca yararlanabilme imkânı sağlayan ve herkesi, bu imkânlarla erişmiş olmanın verdiği gurur, mutluluk ve istekle kalkınma çabalarına katılmaya yönelen bir halkçı ve yüceltici tutumun ifadesidir*”. CHP’nin sosyal adalet anlayışının temeli toplumsal kalkınmaya bağlıdır. CHP’nin sosyal adaleti, aşırı sağ ve sol olan gruplarla mücadele içerisine girmiş ve özel sermaye ile mülkiyet hakkını kabul etmiş ve bunları reddeden akımlara karşı toplum etkili bir araç olmuştur. Sosyal güvenlik anlayışı ise, sosyal adaletin bir sonucudur. Bunlara ek olarak bildiride, Sosyal Sigortalar Kanunun; esnaf, zanaatkâr ve serbest meslek adamlarını kapsayacak şekilde genişleme siyaseti sosyal sigorta dışında kalan nüfusu’da içine alacak şekilde kademeli bir sağlık sigortası oluşturulmalıdır. Lokavt ve toplu iş sözleşmeleri düzenlenmeli, gelir ve ücret politikasında gerekli düzenlemeler sağlanmalıdır. Değişik sosyal güvenlik kuruluşlarını tek bir sosyal güvenlik düzenine bağlayarak herkese yaşlılık ve sağlık sigortası yaptırmak, işçilerin emeklilik yaşlarının düzenlenmesini sağlamak şeklinde ifade edilmiştir¹³⁹.

“*İleriye Türkiye Ülküsü bildirisi*”, Devletçilik ilkesinin ne olduğu üzerinde durmaya çalışmıştır. Buna göre CHP Devletçiliği: Tekelci ve özel teşebbüsü sınırlandırıcı değildir. Tam tersi özel teşebbüsü destekleyen, yatırımlara teşvik eden, demokratik bir anlayışa sahip olup halkın adil bir şekilde kalkınması için öncülük eden bir ilkedir. Bu bilgilerden yola çıkarak CHP 1965 seçimlerinde sosyal ve ekonomik konularda bütünlük anlayışından hareket ederek Altı Ok’un ikisi Halkçılık ve Devletçilik ilkelerine öncülük etmiştir. Bildiriye bakıldığında CHP’nin ısrarla

¹³⁸ Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s. 164-165.

¹³⁹ Tarık Zafer Tunaya, “CHP Zamana Uymaya Çalışıyor”, *Milliyet* 12 Eylül 1965.

sosyal konular üzerinde durduğu özellikle bunu koalisyonlar sürecinde teorik olarak uygulayıp pratikte uygulamaya geçiremediği ortadadır.

1965 Seçim kampanyasının başında CHP, “CHP söz veriyor” sloganı ile Seçim Bildirgesinin başında “*Emek vermek için vatandaş hürriyetlerini ellerinden alan rejimleri*” onaylamadığını ve “*Emekten yoksun insanlara biçimsel hürriyetler tanımanın yersizliği*” belirterek bu fikirler etrafında yola çıkmıştır. Karma ekonomik sistemi benimseyen CHP “planlı kalkınma” konusuna fazlaca yer vermiştir. Bunun ilerde nitelik değiştirip değiştirmeyeceği üzerinde durmamıştır. Daha çok Türk milletinin hak ettiği hayat standartlarına ulaştırmak bunun içinde demokrasiyi siyasi, sosyal ve ekonomik ilkelere bağlı kalarak planlı kalkınma hedefi gerçekleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Planlı kalkınma toplumun doğrularından yola çıkarak, Hükümet ile Devlet Planlama Teşkilatı arasında bağlantı sağlanarak toplumun her köşesi özellikle ülkede geri kalmış bölgeler plana dâhil edilerek gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. CHP’nin vergi ve maliye politikasındaki temel ilkesi “az kazanan az, çok kazanan çok vergi almak” olmuştur. Bu gösteriyor ki vergide adalet ilkesi benimsenmek istemiştir. Banka kredilerini, enflasyoncu olmayan bir yoldan alıp daha geniş kitlelere ulaşımını sağlayıp geri kalmış bölgelerde bile küçük esnaflara kredi sağlanarak ekonomik refah amaçlanmıştır. Bunun sağlanması için de sanayi, madencilik, turizm vb. yatırımları arttıracaklarını ve özel yatırım bankalarını kuracaklarını ifade etmişlerdir.

CHP Dış Politikasında, İhraç edilen malların yapımında kullanılan hammaddelerin kolay bir şekilde ithal edilmesi için önlemler alınmasını gerekli bulmuştur. İthalat için yatırımların artmasına ve sanayinin hammadde ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verilmelidir. Köylünün tarım için gerekli olan suni gübre, makine ve ilaçları ucuz alınabilmesi için dış ticaret politikasında önlemlerin alınması gereklidir, şeklinde ifadeler politikada yer almıştır.

CHP’nin Turizm, Ulaştırma ve Bayındırlık Alanındaki Politikasında, Öncelikle turizm alanıyla işe koyulmuşlardır. Bu yüzden de turistik alanlarda yol yapımı, hava alanlarının genişletilmesi, turist çekmek için bölgenin tanıtımının yapılması gibi faaliyetlere önem verilmelidir. Ulaştırma ve Bayındırlık alanında ise CHP’nin faaliyetleri hava, kara, demir ve deniz yolu çalışmalarına ağırlık vererek

ülkenin ulaşımını geliştirmek, telefon ve telgraf gibi hizmetleri daha fazla geliştirmek şeklindedir¹⁴⁰.

CHP'nin Yabancı Sermaye İle İlgili Politikası, Yabancı sermayenin nasıl alınması gerektiği planda verilen şartlar doğrultusunda yapılmalıdır. İthalatı azaltıcı, ihracatı arttırıcı üretim alanları bulunmalı ve bu alanlar da ki üretimler devlet kontrolünde sağlanmalıdır. CHP, her ne kadar ithalat ve ihracatın devlet kontrolünde yapılmasına taraftar olan toplumcu yönelimden yana olsa da toptan millileştirme taraftarı olmadığını da belirtmiştir¹⁴¹. Özellikle CHP Dış yardım politikasının ana amacı kalkınmada milli kaynakların kullanılması gerektiğidir. Ancak dış yardım konusunda gerekli koşullar sağlanırsa ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik dengesini bozmayacak şekilde dış yardım alınabilir, şeklinde ifade edilmiştir.

CHP'nin Enerji ve Tabii Kaynaklar Alanındaki Politikası, Türkiye de elektrik kurumu inşa edilmeli, daha önceden yapımına başlanmış olan barajların, termik santrallerin inşaları tamamlanmalı ve madenler de devlet kontrolünde çıkarılıp işlenmelidir. Petrol konusunda ise milli petrol kuyuları ve milli çıkarlar ön planda tutularak güçlendirilmelidir. Petrol üretimini arttırmış olan CHP, devlet sermayesi ile oluşturulan milli petrol kurumlarının, petrol arama ve üretimini kısıtlayan hükümetlerin iktidarda olmamasını istemiş, ayrıca girişimleri engelleyecek tarafların oluşmamasını, bu sayede kontrolün devlete verilerek yabancı petrol şirketlerinin iyi niyet ve adil çalışmalarının sağlanması amaçlanmıştır¹⁴².

CHP'nin Köy Kalkınması ile İlgili Politikası, Köylünün yaşama ve çalışma şartları iyileştirilmeli, halkın kalkınması için Köy İşleri Bakanlığı kurulmalı bu doğrultuda köylünün ihtiyacı olan işlevsel bilgiyi öğreneceği eğitim imkânlarının oluşması sağlamalı, köylünün içme suyu sorunu çözmeli, köylüyü elektriğe kavuşturmak, üretimi artırmak adına köylüyü kooperatifçilik ve kredi konusunda desteklemeli şeklinde ifadeler yer almıştır.

CHP'nin Tarım ve Toprak Reformu ile İlgili Politikası, Toprağın küçük küçük parçalara bölünmesini engellemek, küçük işletmelerin çalışmalarını düzenlemek, modern tarım araç ve gereçlerden çiftçinin yararlanmasını sağlamak ve

¹⁴⁰ CHP 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, Rüzgârlı Matbaa, Ankara, 1965, s. 11-50.

¹⁴¹ Besim Üstünel, "Partiler Neler Yapmak İstiyor?", *Milliyet*, 05 Ekim 1965.

¹⁴² CHP Seçim Bildirgesi, s.60-66.

toprak reformunun gerçekleştirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. CHP toprak reformunu şu şekilde açıklamıştır:

“Topraksız olan ailelere toprak vermek

Toprak mülkiyeti dağılışında arazinin mahdut ellerde toplanmasını engellemek

Tarımsal mülklerin ufalmasından doğan mahzurları gidermek bunların yeniden ufalmalarını önlemek

Kooperatifler halinde örgütlenmeyi sağlamak ve böylelikle gerekli krediyi, teknik yardımı ve araçları sağlamak

Kiracılık ve otlakçılığı istisnai ve özel hallere inhisar ettirmek ve şartlarını kanunla korumak, şeklinde ifade edilmiştir”

CHP’nin Milli Eğitim Politikası, Atatürk ilkelerine bağlı bir kalkınmayı hedef alan bir milli eğitim amaçlanmıştır. Bunun gerçekleşmesi için Milli Eğitim Bakanlığı yeniden düzenlenmeli, ilköğretim koşulları iyileştirilmeli, yatılı okullar arttırılmalı, kız teknik okulları açılmalı, eğitim fakültelerinin sayılarının arttırılmalı, öğretmenlere daha iyi hayat koşulları sağlanmalı, daha çok öğrenci yurt dışına eğitim almak için gönderilmeli ve bunlar başarılı çocuklardan sağlanmalı şeklinde ifade edilmiştir.

CHP’nin Gençlik ve Sporla İlgili Politikası, Gençlik ve Sporla ilgili bir Devlet Bakanlığı kurulmalı, çocuklar için birbirinden farklı etkinlikler içerecek kulüpler kurulmalı, izcilik alanı topluma yarar sağlayacak bir alan olmalı, her kademedeki öğrenciler için tatil kampları yapılmalı şeklindedir.

CHP’nin Konut, Arsa, Gecekondu ve Göçmenlerle İlgili Politikası, Her Türk ailesine içerisinde yaşayabileceği bir konut sağlanmalı, bunun içinde yol ve suyun konuta gitmesi için devlet destek olmalı, Gecekondu alım-satım veya kiralanması yasaklanacaktır: ama ölüm, nakil gibi zorunlu haller varsa yapılabilir. “Gecekondu içinde oturanındır” ilkesi temel alınmıştır. Gecekonduların etrafının gelişimi için her türlü devlet desteği sağlanmalı, Göçmenler ise Türkiye’ye gelmeden önceki emeklilik halleri Türkiye’deki faaliyetlerine eklenmeli, şeklindedir.

CHP'nin Dış Siyaset İle İlgili Politikası, "Yurtta sulh cihanda sulh" politikasının özetidir. Avrupa Konseyinin özellikle dünya barışını koruma adına yaptığı çalışmaların desteklenmesi gerekliliği fikri üzerinde durmuştur. CHP, Kıbrıs meselesinde milli menfaatler doğrultusunda dış siyasette hareket edilmesi gerekliliğinden, bu konuda Sovyet Rusya'nın desteğini aldığını ve bu yolda ilerlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur¹⁴³. CHP'nin seçim bildirisini bu şekilde özetlemek mümkündür. Genele bakıldığında akılcı bir politika ile toplumun gerekli olan kurumlarının iyileştirilmesi üzerinde durulmuştur.

2.2. Millet Partisi

1965 seçimlerinde üçüncü olan MP, 1962 yılında siyasi olarak faaliyet gösterse de kuruluşunu daha eskiye götürmek mümkündür. 1946 yılında Türkiye çok partili hayata geçtikten sonra 1947 yılında muhalefet ve iktidar arasında çatışmalar başlamıştır. 12 Temmuz Beyannamesi'ni iktidar yayınlayarak muhalefet partisinin ihtilal yöntemiyle faaliyet gösteren bir yapı olmayıp, kanunun gerektirdiği gibi faaliyet göstereceğini belirtmiştir. Bu beyanname siyasi havayı yumuşatsa da DP içerisinde gerginlik yaratmıştır. Bu yüzden Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur ve Osman Bölükbaşı 1948 tarihinde DP'den ayrılarak "Millet Partisi'ni" kurmuşlardır. MP 1953 tarihinde parti içinde yaşanan hizipleşme sonucu uzun ömürlü olmamış ve Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Mahkemesi Kararı ile 1954 yılında feshedilmiştir. Fakat kapatıldıktan 15 gün sonra bu defa "Cumhuriyetçi Millet Partisi" adını taşıyan partiyi yeniden kurmuşlardır. Osman Bölükbaşı'nın etkin olarak faaliyette bulunduğu bu parti 1957 yılındaki seçimlerden sonra "Köylü Millet Partisi" ile birleşerek "Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi" adını almıştır¹⁴⁴.

CKMP, 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra lideri Bölükbaşını temsilcileriyle birlikte Kurucu Meclis'e göndermiş ve 1961 seçimlerinden sonra Millet Meclisine 54, Senatoya 16 toplam 70 parlamento üyesi çıkarmıştır. Birinci Millet Partisi ile daha sonraki CKMP farklı liderleri Genel Başkanlığa getirmesine karşılık, parti kurucularından Bölükbaşı ve taraftarları sürekli ve kolay değişmeyecek bir gelenek olmasını istemişlerdir. 1960 sonrasında parti bu söylem ile "*şahıs*" partisi haline gelmiştir. 30 Mayıs 1962 tarihindeki AP-CHP Koalisyonu dağılınca CKMP,

¹⁴³ CHP Seçim Bildirgesi, s. 72-124.

¹⁴⁴ Abadan, 1965 Seçimleri..., s. 185.

memleketi hükümete bırakmamak amacıyla, denge partisi rolünü almak istemiş ve bu yüzden de İnönü'ye İkinci Koalisyonda görev almak istediğini ifade etmiştir, fakat bu durum parti içerisinde çatışmalara, gerginliklere neden olmuştur. Bu olaylar Bölükbaşı ve 28 parlamento üyesinin birlikte CKMP'den istifa ederek 14 Haziran 1962 tarihinde Millet Partisini kurmasına neden olmuştur¹⁴⁵.

Osman Bölükbaşı 16 Haziran 1962 tarihinde parti kurucuların isteğiyle Parti Genel Başkanlığına getirilmiştir. MP, 5 Temmuz 1963 tarihindeki ilk büyük kongresinde oy çokluğunu sağlayarak Bölükbaşı makamını korumuştur. 16 Temmuz tarihindeki İkinci Büyük kongrede yine oy çokluğu ile Genel Başkanlığa seçilmiştir. Bölükbaşı İkinci Kongrede genel idare raporunu okuyarak 1965 seçimleri öncesi nasıl yol izleyeceklerini açıklamıştır. Parti özellikle kongrede; CHP, Ürgüplü Hükümeti, TRT ve Kıbrıs konuları üzerinde durmuştur¹⁴⁶.

1962 yılında kurulan MP'de 1965 yılına kadar önemli bir bölünme olmamıştır. Üçüncü Koalisyon Hükümetinin düşürülmesinde aktif rol oynamıştır. Bölükbaşı düşmedeki amacını şöyle ifade etmiştir: *"1946 yılı sonlarında yapılan bir lider toplantısında seçimleri kim kazanırsa kazansın iktidar Halk Partisi'nin olacaktır"* bu yaygın söylem İnönü başbakan yardımcısı iken kabul edilmiştir. *"CHP'siz hükümet kurulamaz"* şeklinde darbeden beri gelen bu propagandasının da eklenmesi halk için bir tehlike yaratmaya başlamıştır. *"Zihniyet ve icraatını hiçbir zaman tasvip etmediğimiz ve bu kanaatimizi daima grubumuzca verilen kırmızı oylara izhar ettiğimiz CHP hükümetini düşürmek için Millet Partisi olarak giriştiğimiz teşebbüsün dayandığı esaslar bunlardır"*¹⁴⁷. Bu nedenlerden dolayı sağ ideolojide bulunan partiler bütçe oylamasına kırmızı oy vererek İnönü'nün istifasına neden olmuşlardır. Böylece kurulacak olan Dördüncü Koalisyon da CHP muhalefet olmuş, diğer dört partisi ise birlikte hükümet kurmuşlardır. MP bu koalisyonda dört bakanlık alarak 1965 seçimlerine kadar iktidarda ortak olarak kalmıştır¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.V, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 97-99; *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1962.

¹⁴⁶ *Tercüman*, 17 Temmuz 1965.

¹⁴⁷ *Millet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Sunulan Genel İdare Kurulu Raporları*, Ankara, 1965, s. 10-11.

¹⁴⁸ Bakanlıklar: İç İşleri, Bayındırlık, Turizm ve Devlet Bakanlığıdır. *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1965.

2.2.1. Millet Partisi'nin Programı ve Seçim Bildirisi

Millet Partisi programını “Ana Prensipler” başlığı ile yayınlamıştır. Program da amacını şu şekilde açıklamıştır: “*Türkiye de insan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet nizamını kurmaktır*”. Bu amaç doğrultusunda;

- 1) “*Hürriyet, emniyet, müsavat ve adalet mefkûrelerine,*
- 2) *Milli hâkimiyet ve Laik Cumhuriyet esaslarına,*
- 3) *Garp örneği demokrasi hukukuna,*
- 4) *Milliyetçilik akidesine samimi suretle bağlanmakla varılabileceğine kani olduklarını açıklamışlardır*”¹⁴⁹.

MP'nin Devlet Politikası, “Serbest müdahale ekonomisine taraftardır”. Ekonomi açık bir rekabetçi ve dış pazarlarda serbestçe yapılan bir iş bölümüdür. Emek ve sermayede dürüstlüğü ön planda tutmuştur. MP'nin gerçekleştirmek istediği devlet düzeni: “*Devlet, ziraat, ticaret ve sanayi ile iştigal edemez. Bu itibarla, ferdi teşebbüsün halen başardığı işleri yapan devlet müesseslerinin, orada çalışanların da iştiraklerini sağlamak suretiyle, şirketlere devrini uygun görür*”. Herkes sosyal adalete göre gelirden pay almalıdır. Devlet kalkınmada milletin refahını düşünüp katkı sağlamalı destek olmalıdır. İfadeleri programda yer almaktadır.

MP'nin Milliyetçilik Politikası, milliyetçiliğin partilerin ana prensibi olduğu, dil birliğinin önemli olduğu, kendini Türk hisseden her vatandaşı partilerin Türk olarak kabul ettikleri, eğitim de ise milli bilinci oluşturacak bir programın varlığı üzerinde durulmuştur. Ülkenin geleceğinin gençlerde olduğu unutulmamalı, gençlere adil ve demokratik bir zihniyetle yaklaşılmalı ve ahlaklı, mili bilinci yüksek bireyler yetiştirilmelidir. Ayrıca bu bireylerin parti içi çekişmelere, gerginliklere dâhil olmalarına izin verilmeden öğrenim görmeleri sağlanmalıdır, şeklindedir¹⁵⁰.

MP'nin Ekonomi Politikası, Ülke Sefalet, geçim sıkıntısı içerisindedir. Yer altı ve yer üstü zenginliklerini gerekli koşullar olmadığı için ülke kullanamıyor, bu da ülkenin maddi ve manevi olarak zor durumda olduğunu gösteriyor. MP politikasını bu darboğazdan nasıl geçilir şeklinde oluşturmuştur. MP, ekonomik kalkınma için

¹⁴⁹ Kılavuz, 1965 Seçimleri..., s. 353.

¹⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, “MP Devletçiliğın Tahdidini İstiyor” *Milliyet*, 15 Eylül 1965.

hem devlet hem de özel teşebbüsün gerekliliği, yatırımların artırılması, ihracata önem verilmesi, vergide adil bir sistem belirlenmesi, israf ve lüksten kaçınılması, serbest piyasaya önem verilmesi gibi konular üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir.

MP'nin Ziraat ile İlgili Politikası, Zirai kalkınma en üst seviyeye çıkarılmaya çalışılmalıdır. “*Köy davası önemli savaş cephesidir*” ifadesiyle geniş bir torak reformu yapılmalı, bu reform mili geliri artırılmaya yönelik olmalı, zirai satışta dengeli bir satış sağlanmalı, karaborsacılık engellenmeli, zirai krediler düzenlenmeli ve köylünün ihtiyacına göre verilmeli, köylüye alet ve makina verilmeli, gübreleme-sulama ihtiyacı sağlanmalıdır. Bunu için öncelikli amaç köylünün bu konuda eğitilmesidir. Eğitim için köylü okullara ve kurslara gitmeli, hakları korunmalı şeklinde ifade edilmiştir¹⁵¹.

MP'nin Aşırı Cereyanlarla İlgili Politikası, Ülkede aşırı sol ve sağ cereyanlar mevcuttur. “*Türkiye'deki en büyük tehlike Allahsız kominizmdir. Kominizim bir memleketi içten yıkmak için başvurduğu bütün belli usuller bugün memleketimizde ustalıkla tatbiki konulmuş bulunmaktadır*”. Komünizmin devlet için bir tehlike olduğunu ifade etmiştir. Aşırı sağ cereyanlara gelince, “*ölçüsü belli olmayan bu itham siyasi hayatımızda hazır bir damga gibi önüne gelene vurula gelmiştir*”. Özetle MP, devletin varlığını bütünlüğünü bozan aşırı sağ ve sol cereyanlara karşı gelmiş ve bildirisinde üzerinde durmuştur. *MP'nin Dış Politikası*, Temel amaç ülkenin milli menfaatlerini ön plana çıkarmak ve korumak olmalıdır. Birleşmiş Milletler Anayasasına sadık kalınarak milletler arası hukuk eşitliğinden, işbirliğinden yana olduklarını, Atatürk zamanındaki itibara tekrar sahip olunması gerektiği ifade edilmiştir¹⁵².

MP'nin Ulaştırma, Bayındırlık ve Enerji Kaynaklarıyla İlgili Politikası, Devlet kara, hava, demir ve deniz yolları ile köy yollarını, kısacası bütün ulaşım ağının huzur ve güvenli bir şekilde bir program ile uzun vadede gerçekleştirmeyi planlamıştır. Yol yapımı inşası için gerekli olan tesisatın sağlanması, her yıl artan nüfusa iş imkânının sağlanması için gerekli çalışmaları devletin yapması, vergi işleri düzene sokulmalı gibi konular üzerinde durulmuştur. Petrol konusunda seçim

¹⁵¹ *Millet Partisi Seçim Beyannamesi 1965*, Millet Partisi Yayınları, Ankara, 1965, s. 8-12.

¹⁵² *Millet Partisi Seçim Beyannamesi*, s. 16-18.

bildirisinde şöyle değinmiştir; petrolü devlet kendi imkânları doğrultusunda aramayı gerçekleştirmeli, petrol konusuna değişikliğe gidilmeli şeklinde ifadeler kullanılmıştır.

MP'nin Milli Eğitim ile İlgili Politikası, Memleketi eğitim ihtiyacı beklenen oranlarda karşılanmalı ve planlar doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Gelenek, örf, adet ile yeni teknoloji birleştirilerek bireylere verilmeli, memleketi ilim ve teknik konularda geliştirilmeli, ülkede yabancı dil eğitime önem verilmeli, yabancı ülkelere öğrenciler gönderilmeli, kadınlara eğitim faaliyetlerinde daha fazla yer verilmeli, sanat ve teknik alanlarında da okullar açılmalı, ilkokula önem verildiği kadar ilkokul öncesine de önem verilmeli, eğitim ülkenin en ücra köşesine ulaşmalı şeklindeki konular üzerinde durulmuştur.

MP'nin İmar ve İskan Politikası, Her şeyden önce tapu kadastro işlerine öncelik verilmeli, bu alandaki sorunlar giderilmeli, Köydeki kalkınma ve mesken işleri plan ve program dâhilinde gerçekleştirilmeli, göçmenler iklim şartları ve aile yapılarına uygun yerlere yerleştirilmeli, devlet yardımı esirgenmemeli, köyden kente her ailenin konut sahibi olması sağlanmalıdır. Her ailenin konut sahibi olabilmesi için belediye ve kooperatiflere düşen iş yükünden bahsetmektedir¹⁵³.

MP'nin seçim beyannamesi üzerine bir yorum gerçekleştiren Prof. Cahit Talas “MP'nin seçim beyannamesi, yenilikten ve ileri düşünceden yoksun, sosyal politikanın eskimiş, klasik dar çerçevesinden dışarı çıkmamıştır. Denilebilir ki bazı genel ilkeler ilan olunmuş, fakat tedbirlere varan bir politika tespit olunmamıştır”¹⁵⁴, şeklinde yorum yapmıştır.

2.3. Yeni Türkiye Partisi

YTP, 1960 Darbesinden sonra kurulan bir partidir. Kurucularından bazıları devrimin etkisiyle kapatılan Hürriyet Partisinden bazıları ise dönemin profesör ve iş adamlarından oluşmaktadır. Kurucuları arasında Ekrem Alican, Rauf Aybar Hikmet Belbez, Sırrı Ötkem ve Aydın Yalçın gibi isimler bulunmaktadır. Kurulduğundan itibaren AP'ye orantılı rakip bir parti olmuştur. Bu, gerek kuruluş hazırlıklarını yaparken gerek de Doğu Anadolu'daki parti çalışmalarında önde gitmesinden

¹⁵³ Millet Partisi Seçim Beyannamesi, s. 20-25.

¹⁵⁴ Cahit Talas, “Seçim Bildirilerinin Tahlili”, *Milliyet*, 29 Eylül 1965.

anlaşılmaktadır. Fakat YTP 1961 seçimlerinde AP'nin %35 genel oy oranına göre yalnızca %14 oranında oy alması durumu olumsuz etkilemiştir. Bunu partinin kuruluş aşamasında izlediği politikaya ve yönetici kadronun siyasi davranışlarına bağlamak doğru olacaktır. Ayrıca YTP teşkilatlanmasını Doğu Anadolu yerine sosyal ve ekonomik faaliyetlerin fazla olduğu Ege Bölgesinde kurmuş olsaydı, durumlar farklı sonuçlar getirebilirdi. Neticede 1961 seçimlerinde TBMM'de 28 Senatör ve 61 Milletvekili ile oyların %13.7'sini almıştır¹⁵⁵. Bu durum YTP için olumsuzlukları da beraberinde getireceği söylenebilir.

YTP, 1961 seçimlerinde seçime katılan hiçbir partinin hükümet kurmak için gerekli çoğunluğu sağlayamaması sonucunda ilk koalisyonda yer almamıştır. Fakat İkinci koalisyonda İnönü başkanlığında 6 bakanlık görevi alarak aktif bir rol üstlenmiştir. Bu koalisyonda Demokratların hapis sürelerinin azaltılması için af yasası gündeme gelmiş ve I. Beş Yıllık Kalkınma Planının hedefleri kabul edilmiştir. Kominizim ile mücadele için komisyon kurulmuştur. Bu komisyona YTP'den İsmet Kopuz, ve Rıza Polat katılmıştır¹⁵⁶.

YTP 1963 yılında yapılan mahalli seçimlere katılmıştır. Bu seçimlerdeki oy oranı önceki oy oranına göre düşmüş ve sadece bir ilde seçimi kazanabilmiştir. YTP Genel Başkanı 19 Kasım'da bir söylev gerçekleştirerek koalisyondan çekilmek gayesinde olduklarını söylemiştir. Bu açıklamasına neden olarak ise CHP ile yaptığı ortaklığın partiye oy kaybettirmesini gerekçe göstermiştir. ABD başkanı John Kennedy'nin öldürülmesi üzerine İnönü Amerika'ya gidince boşluktan istifade önce CKMP ardından YTP hükümetten ayrılma kararı alıp bunu açıklamışlardır¹⁵⁷.

YTP, kuruluşundan itibaren parti içerisinde gruplaşmaların yaşandığı bir parti olmuştur. 1961 seçimlerinden hemen sonra oy oranının az olmasından dolayı partideki bazı kişiler AP ile birleşmek istemişlerdir. Hatta bu istek 1965 seçimlerine kadar belli aralıklarla gündeme gelmiş ve bazı üyeler ayrılarak AP'ye geçmiştir. Bunun nedeni ise iki partinin de sağ parti olmasını göstermek mümkündür. Parti içinde yaşanan bu çekişmelerden dolayı Ekrem Alican siyaseti her şeyin üzerinde tutan biri olarak 1962 ve 1963 yılında bulunduğu görevlerden (başbakan yardımcılığı

¹⁵⁵ Abadan, 1965 Seçimleri..., s. 198-199.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1963.

¹⁵⁷ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1963; Ahmad, Demokrasi Sürecinde..., s. 238.

ve Parti Genel Başkanı) istifa edeceğini açıklamıştır, fakat bu isteği İdare Kurulu tarafından reddedilmiştir¹⁵⁸.

YTP'nin Son Olağanüstü Kongresi 9 Kasım 1964 tarihinde Ankara da yapılmış ve iki gün boyunca sürmüştür. Kongrede hiçbir karar alınmamıştır. *“Yalnızca halkoyunun dikkati Türkiye siyasi bünyesinin açığa vurmakta olduğu müfrit kutuplaşma üzerine çekilmiştir”*. Kongreye katılan delegelerin isteklerinden biri, Genel Başkan Alican'ın memleketi içinde olduğu kaostan kurtarması, bir diğeri ise MP, CKMP ve bağımsızlarla ile birlikte YTP'nin çatısı altında birleşmeleridir¹⁵⁹.

YTP içerisine girdiği koalisyon başarısızlığından sonra oy kaybına uğramış ve muhalefet tarafında bir süre yer almaya başlamıştır. CHP'nin bağımsızlarla kurduğu üçüncü koalisyon bütçe oylamasında gerekli çoğunluğu sağlayamayınca son bulmuştur. Böylece koalisyon son bulmuş ve dördüncü koalisyon kurulmuştur. Bu dördüncü koalisyon Suat Ürgüplü başkanlığında AP, CKMP, YTP ve MP arasında kurulmuştur. YTP, bulunduğu ikinci koalisyonda 6 bakanlık çıkararak 1965 seçimlerine kadar bu hükümeti başarıyla götürmüştür¹⁶⁰.

YTP kuruluşundan 1965 seçimlerine kadar sadece iki koalisyonda bulunabilmiştir. Bu zaman zarfı içerisinde diğer partilere göre daha ılımlı ve orta yolu bulmaya çalışan bir parti olmuştur. YTP kendi için “Buğday Başağı Sembolü” kullanmıştır¹⁶¹ YTP seçim sloganı olarak ise “*Ne sol ne sağ, orta yol*”, “*Sol sağ deme, sonra gelirdin oyuna*”, “*Oy isteyen çok olur, iş yapan az olur*”, “*Kul şaşar oy şaşmaz*”¹⁶² gibi sloganlar kullanarak 1965 seçimleri için hazırlık sürecine girmiştir.

2.3.1. Yeni Türkiye Partisi'nin Programı ve Seçim Beyannamesi

YTP'nin 58 Maddelik bir programı “Yeni şartlar içerisinde siyasi hayatta hakim olmasını istediğimiz zihniyet” önsözü ile başlar. Önsözde YTP, geçmişte olan siyasi olaylara ve toplumun bazı güncel olaylar hakkındaki fikirlerini 10 madde de toplamıştır. Bu maddelerden bazıları;

¹⁵⁸ Milliyet, 23 Eylül 1963.

¹⁵⁹ Abadan, 1965 Seçimler..., s. 201.

¹⁶⁰ Son Havadis, 20 Şubat 1965; Cumhuriyet, 20 Şubat 1965.

¹⁶¹ Milliyet, 21 Temmuz 1965.

¹⁶² Yeni İstanbul, 18 Temmuz 1965.

- 1) “Parti programları ile uygulamaları arasında uçurumlar vardır. Uygulamalar üç beş liderin şahsi mizaç ve arzularına terk edilmektedir.
- 2) DP denmesinde olduğu gibi siyasi hayatın otoriter alışkanlıklarına sahip olan kişiler muhalefete geçtikleri zaman hoş görünmek için demokrasi gönüllüsü görünmektedir. İktidara tekrar geldiklerinde eski hastalıkları tekrar nüksetmektedir.
- 3) Demokratik rejim ve siyasal teminat için, eğer onları bu yönde çalıştıracak siyasi teşekküller ve siyaset adamları yoksa sarf edilen gayretler boşunadır.
- 4) Demokratik rejimlerin vatandaşı birbirine düşürücü değil, milli menfaatler etrafında birleştirici oldukları esası, şahsiyet, kin, partizanlık sindirme usulleri yüzünden gerçekleştirilmemektedir.
- 5) 27 Mayıs 1960 hareketi DP’li büyük vatandaş kitlelerine karşı değildir. Bu partiyi 1945 yılındaki kuruluş gayelerinden uzaklaştırarak, şahsi idare kurmaya çalışan liderler kadrosuna karşı yapılmıştır. Yine bu hareket tarafsızdır. Hiçbir siyasi teşekkülü zorla iktidara getirmek gibi fikre dayanmamıştır.

Son 15 yılda birçok geri kalmış memleket kalkınabilmiştir. Kurucu meclisin rejimle ilgili meseleler yanında ciddi bir şekilde ekonomik ve sosyal sorunların çözümlerini araması gerekir. (Madde 9)”¹⁶³YTP üzerinde durduğu bu eksiklikleri programına yansıtarak, sorunları çözme taraftarı olmuştur.

YTP’nin Ekonomi ile İlgili Politikası, “Biz Türk yurdunun ve Türk toplumunun ekonomik ve sosyal şartlarının zaruri kıldığı ekonomik sistemin savunucusuyuz. Bu sistemde Devlet sektörü de vardır, özel sektör de vardır. Bizim gibi memleketler Devlet sektörünün düzenleyicilik vasfını, özel sektörün özel teşebbüs gücünü ekonomik ve sosyal gelişmelerinin başlıca unsurlarından saymak mecburiyetindedirler”. Ekonomik kalkınma da devletçiliği şart özel teşebbüsü ise temeli olarak değerlendirmiştir. Devlet bu temele destek olmalıdır. Devlet bireysel girişimlere rakip olmak yerine emek ve sermaye bakımından desteklemeli, bütün kamu sitemlerini denetlemeli, ekonomik kalkınma için yabancı sermayeye kıymet vermeli yabancı sermayenin ülkeye girişini engelleyecek durumları ortadan kaldırmalı, refah düzeyini sağlamalı şeklinde ifade edilmiştir.

¹⁶³ Tarık Zafer Tunaya, “YTP Devletçiliğinde Temel Özel Teşebbüstür”, Milliyet, 18 Eylül 1965.

YTP'nin Ziraatla İlgili Politikası, Üretim teknolojisi modernleşmeli, toprak üretimine göre verim arttırılmalı ve hayvancılık sektörüne de gereken önem verilip memleketin kalkınmasına katkı sağlanmalıdır. Toprak reformuna gelince; Zirai üretimi daraltmayacak bir toprak reformu öngörülmüştür. Bu reforma göre devletin boş topraklarından torağı olmayan çiftçiye torak vermeli, bu toprak verilirken elbette ki işe yaramayan toprak değil de verimi arttıracak toprağı devlet çiftçiye sağlamalı ve tarafsız zirai işletmelerin gizliliğı sağlanmalı şeklinde ifadeler kullanılmıştır¹⁶⁴.

YTP 'nin Sanayi ile İlgili Politikası, Sanayinin gelişmesi ve uzun vadede başarı getirmesi için Devlet Planlama Teşkilatının yanında başka kurumlarda oluşturulmalıdır. Özel teşebbüs ile ortak hareket edilmeli, vergi ve gümrük muafiyeti, uygun arazi ve iş yeri güvencesi sağlamalıdır. Ayrıca YTP, iç ticareti geliştirmek için ticari kredi ve banka hizmetlerinin güvenli bir şekilde verilmesini sağlaması, küçük esnafların devlet tarafından desteklemesi, millî ekonominin kalkınması için devlet desteğinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Dış ticareti geliştirmek için ise, ticaretin normal kanallardan yapılmasını ve ithalatın memleketin kalkınmasına destek olması üzerinde durmuştur

YTP'nin Ulaştırma ve Bayındırlık ile İlgili Politikası, İktisadi gelişme ve sanayileşme hızlanmalı, hammadde kaynakları ucuz ve bol olacak şekilde üretimi sağlanmalı, kömür, petrol ve elektrik gibi ihtiyaçlar devlet tarafından desteklenmelidir. Ayrıca hava, demir, kara ve deniz yolu ile telgraf telefon gibi hizmetler devlet tarafından halka sunulmalıdır.

YTP'nin Sosyal Politikası; Ekonomik olarak zor durumda olan vatandaşlara devlet tarafından yardım edilmesi, demokrasi prensibine, insan haklarına, özgürlüklerine uygun bir sosyal adalet politikası izlenmeli, çalışma şartları adil bir şekilde düzenlenmeli, bütün halk için sosyal güvenlik sistemi eşit bir şekilde uygulanmalıdır. Çalışanların sendika hakları düzenlenmeli, grev hakkı tanınmalıdır. Bu haklar kanun ile düzenlenmeli, sosyal sigorta sağlanmalı, mesleki eğitim çalışmaları yapılmalı ve kafiyele eleman yetişimi sağlanmalı seklinde ifadeler yer almıştır¹⁶⁵.

¹⁶⁴*Yeni Türkiye Partisi, 1965 Seçim Beyannamesi*, s. 30, 59-61; *Milliyet*, 18 Eylül 1965.

¹⁶⁵*Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, TBMM Kitaplığı, s. 41-45.

YTP'nin Sağlık ve İdare Alanı ile İlgili Politikası, Halka sağlık hizmetleri devletin güvencesi altında olmalı, sağlık koşulları iyileştirilmeli, ülkenin en ücra yerlerine ulaşımı sağlanmalı, sağlık personelleri arttırılmalı, sağlık kuruluşları yaygınlaşmalıdır. İdare'ye gelince memur alımlarda liyakat sistemi doğrultusunda alım yapılmalı, memurlar oy verme hariç seçim faaliyetlerinin dışında olmalı gibi ifadeler yer almıştır.

YTP'nin Milli Eğitim İle İlgili Politikası, Öncelikle demokrasinin gelişimi için eğitim temel şarttır. “*Millî Eğitimin amacı; vatandaşa, ihtiyaç, alâka ve kapasitesi nispetinde gelişmesi için eşit imkânlar vermek, içinde bulunduğu tabîî sosyal ve ekonomik muhitin özelliğiyle ihtiyaçlarını karşılamak ve vatandaşın demokratik bir cemiyet mensupları arasında bulunması gereken millî ananelere hürmet tolerans, anlayış, kavrayış, işbirliği, karşılıklı yardım ve tesanüt sevgi ve hürmet gibi sosyal melekelerini geliştirmektedir.* Ayrıca eğitim ülkenin en ücra köşesine ulaştırılmalıdır, şeklinde ifadeler yer almıştır”¹⁶⁶. *YTP'nin Dış Siyasetle İlgili Politikası*; Genel olarak partilerin dış politikalarına bakıldığında benzer oldukları görülmektedir. Bu noktalar; “*Batı ve Batının ittifak sistemine bağlı kalmak Bu sisteme dâhil olmayan komşularımızla iyi ve doğu bloku devletleri ile özellikle iktisadi ilişkiler kurulacak ve bu devletlere karşı geçmişte izlenen katı dış politikadan vazgeçilecek Bağımsızlığını yeni kazanan Asya ve Afrika devletlerine, bu devletlerin meselelerine karşı anlayışlı olunacaktır*” şeklindedir.

YTP bu görüşler ile batı birliği ile olan ilişkiye sınırlama olmasını ifade etmektedir. Bugünkü dış politikada değişiklik yapılmamasını istemiştir. Barış ve güven ortamının korunması için, milletlerarası alanda gergin ortama son verilmeli, kademeli ve kontrollü bir şekilde silahsızlanma gerçekleştirilmelidir. Ayrıca Kıbrıs melesinde dost görülen Avrupa Devletleri Yunanistan'ı destekleyerek Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Bu yüzden de Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler ülke için hayırlı olarak görülmüş, şeklinde ifadeler yer almaktadır¹⁶⁷. Genel olarak YTP'nin seçim beyannamesine bakıldığında ülkenin kalkınması ve refah içinde içerisinde yaşayabilmesi için gerekli şartlar ifade edilmiştir.

¹⁶⁶ Cahit Talas, “Yeni Türkiye Partisi'nin Tutumu”, *Milliyet*, 28 Eylül, 1965.

¹⁶⁷ Mehmet Gönlübol, “AP, CHP, YTP Ortak Görüşte”, *Milliyet*, 30 Eylül; *Yeni Türkiye Partisi, 1965 Seçim Beyannamesi*, s. 76.

2.4. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

20 Temmuz 1948 tarihinde Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kentli ve Osman Bölükbaşı gibi isimler Millet Partisini kurmuşlardır. 1952 yılında Köylü Partisi ile birleşmiş ve yola devam etmiştir. Fakat parti içinde yaşanan iç çekişmeler sonucu 1954 yılında parti Ankara Sulh hukuk Mahkemesi kararıyla feshedilmiştir. Parti kapatıldıktan 15 gün sonra partinin ileri gelenleri Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ismiyle yeni bir parti kurmuşlardır. CKMP 27 Mayıs Darbesinden sonra 1961 yılında yapılacak seçimlerine katılmış ve 1961 seçimleri sonucu Millet Meclisine 54, Cumhuriyet Senatosuna 16 sonuç olarak parlamentoya 70 üye çıkarmış ve oyların ise %14'ünü almıştır¹⁶⁸.

AP-CHP'nin kurmuş olduğu Birinci Koalisyon dağıldıktan sonra CKMP İnönü ile bir koalisyon kurma isteğinde bulununca bu parti içerisinde gerginlik yaratıp bölünmelere neden olmuştur. 3 Haziran 1962 tarihinde Bölükbaşı ve 28 parlamento üyesi CKMP'den istifa etmişler ve Bölükbaşı önderliğinde Millet Partisini kurmuşlardır. CKMP başına ise Ahmet Oğuz geçmiştir. Bu parti içerisindeki ayrılma CKMP'nin işine yaramış ve kurulacak İkinci Koalisyonda İnönü başkanlığında yer almıştır. Kurulan bu koalisyonda Milli Savunma ve Adalet Bakanlığı gibi iki bakanlığa sahip olmuştur¹⁶⁹. İkinci Koalisyon CHP, YTP ve CKMP arasında kurulmuştur. CKMP bu koalisyonda çok etkili olamamış ve bu yüzden Üçüncü Koalisyonda yer almamıştır. Üçüncü Koalisyon, uzun süreçlerden geçip meclisteki oylamada 226 oy olarak kurulmuştur. Güvensizlik oyları 175 olduğu için azınlık hükümeti olarak görev almıştır. Bu koalisyon döneminde özellikle dış politikada Kıbrıs meselesiyle ilgilenilmiş, içeride ise çeşitli sorunlarla meşgul olmuştur. Dönemin sonuna doğru Süleyman Demirel AP'nin başına gelmiş ve hükümeti devirmek için 1965 yılında bütçe oylamasında sağ partiler ile birlikte olup bu hükümeti devirmiştir. Erken seçim için çağrıda bulunmuştur. Son koalisyon yani dördüncü koalisyonda Suat Ürgüplü başkanlığında yeniden CKMP yer almıştır. CKMP bu koalisyonda dört bakanlığa sahip olmuştur¹⁷⁰. Böylece 1965 seçimleri için CKMP hazırlıklarına başlamış ve yeni bir döneme girmiştir.

¹⁶⁸ Klavuz, 1965 Seçimleri..., s. 387.

¹⁶⁹ Turan, Türk Devrim C. V..., s. 97-99.

¹⁷⁰ Ahmad, Demokrasi Süreci..., s. 276-280.

CKMP, MBK'nın üyelerinden bazılarına görev vermeye başlamasıyla Alparslan Türkeş ile tanışmıştır. 21 Mayıs 1963 tarihinde dört ay tutuklu kalan Türkeş, beraat ettikten sonra siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Yeni bir parti kurmaktansa güç kaybeden CKMP'ye dâhil olmaya arkadaşlarıyla birlikte karar vermiş ve 31 Mart 1964 tarihinde CKMP'ye katılmışlardır. Türkeş partiye katıldıktan sonra Parti Genel Müfettişliği görevine getirilmiş, Ahmet Oğuz ise Genel Başkan olmaya devam etmiştir. Türkeş ve arkadaşları başlangıçta partiye yenilik getirmek için girdiklerini ifade etmişlerdir. CKMP 1965 seçimlerine kadar pasif bir politika sergilemiş özellikle Ahmet Oğuz'un partiden habersiz bir şekilde Celal Bayar'ı ziyaret etmesi parti içerisinde gerginliklere neden olmuş ve görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkeş ve arkadaşları partiye dâhil olduğu sırada genel kongrenin kısa zamanda toplanacağı sözünde bulunmuşlardı fakat kongrenin verilen zamanda toplanmayacağını anlayan Türkeş, Kongre 15 Haziranda toplanmazsa 16 Haziranda istifa edeceklerini duyurmuştur¹⁷¹.

Neticede kongrenin 30 Temmuz'da yapılmasına karar vermişler ve Ahmet Oğuz yaşanan bu gerginlikler sonucu parti başkanlığından istifa etmiştir. Oğuz, istifa mektubunda partiye yeni katılanların yarattığı huzursuzluğun verimli çalışmaya engel olduğunu ifade etmiştir¹⁷². Oğuz'un istifa etmesi parti içerisinde huzursuzluklara neden olmuş, gruplaşmalar giderek artmıştır. Parti başkanlığına Türkeş ve Ahmet Tahtakılıç aday olmuştur. Tahtakılıç kongrede neredeyse iki gün konuşmuştur. Türkeş ise içten ve kısa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Türkeş: *"Duygu ve makam için aranızda gelmiş değilim, bana hangi görevi verirsiniz seve seve onu kabul eder, yaparım. Bir nefer olarak aranızda çalışmaya geldim"* şeklinde bir konuşma yaparak delegeleri büyük oranda etkilemiş ve alkış almıştır¹⁷³. Oylama sonucunda Tahtakılıç 516 oy, Türkeş ise 698 oy olarak CKMP'nin Genel Başkanı olarak seçilmiştir¹⁷⁴. Bu durumda partide bulunan bazı isimler görevlerinden istifa etmişlerdir. Dördüncü koalisyonda bulunan CKMP'den iki bakan da istifa etmiştir, fakat onlar partiden ayrıldıklarına rağmen hükümette bakan olarak kalmaya devam etmek istemişlerdir. Türkeş bu duruma olumlu bakmamış ve Başbakan Suat Ürgüplü

¹⁷¹ Abadan, 1965 Seçimleri..., s. 211.

¹⁷² Milliyet, 18 Haziran 1965.

¹⁷³ Kılavuz, 1965 Seçimleri..., s. 388-389.

¹⁷⁴ Tercüman, 01 Ağustos 1965.

ile konuşarak iki bakanın istifasını sağlamış, yerlerine 10 Ağustos 1965 tarihinde CKMP Yozgat milletvekili Mustafa Kepir, Köy İşleri Bakanlığına, Hazım Dağlı ise Milli Savunma bakanlığına atanmıştır¹⁷⁵.

CKMP'nin ideolojisini ortaya koyan Muzaffer Özdağ yazdığı yazı ve söylemlerle partisinin “orta ”da olduğunu belirtmiştir. Ona göre; *Sol, Sovyet Rusya denetimi dışındaki ülkelerde kozmopolitik bataklığını Sovyet Rusya kontrolündeki ülkeler ise Rus kültür emperyalizmi yaratmaktadır.* Özdağ’a göre CHP yaptığı inkılapları Atatürk önderliğinde yapmıştır. Atatürk’ün ölümünden sonra faşist bir özgürlüğe bürünmüştür. Fakat Türk Kurtuluş Hareketi henüz son bulmamıştır ve CKMP inkılapların ikinci aşaması için çalışmalar gerçekleştirecektir. Türkeş bu konuda “*Orta mihverin üzerindeyiz. Milliyetçi ve memleketçi görüşlerimiz dolayısıyla bir kanadımız sağdadır.*” şeklinde ifadeler kullanmıştır¹⁷⁶. Böylece Türkeş 1965 seçimleri için gerekli hazırlıklar içerisine girmiştir.

2.4.1. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin Programı ve Seçim

Bildirisi

CKMP ile MP programında maddelerin bazılarının ortak olduğu görülmektedir. CKMP programında Türkiye’nin sosyal yapısındaki aksaklıkları görmüştür. “*Türkiye geri ve hasta bir ekonomik bünyenin belirtilerini taşımaktadır*”. Ülke ekonomik olarak zor durumda, halk bu durudan kötü etkilenmekte ve Türkiye bu yüzden modern devlet statüsü kazanamamaktadır. CKMP programının amacı ise Türkiye’yi içinde bulunduğu ekonomik buhrandan kurtarmak ve modern devlet statüsünü kazandırmaktır. Bunun için ise, devleti ve milleti yeniden teşkilatlandırmalı, korkunun ve sömürgecinin bulunmadığı bir Türkiye inşa edilmeli ve topyekûn kalkınma sağlanmalıdır. Devlet, ülkenin bütünlüğünü korumalı ve denetlemelidir. Bunun için devlete görevler verilmiştir. Bu görevler; Ülkeyi çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırma, iktisadi olarak kalkınmayı sağlama, devlet planlamasında, yenilikler yapma, aynı zamanda eğitim, zirai gibi alanlarda da yenilikler yapılması devletin görevleri arasında olmalıdır. “*CKMP programına hâkim olan hava sosyaldir. Bu bakımdan CKMP programında “ortanın solunda” yer aldıklarını iddia etmiştir. CHP gibi CKMP demokratik sosyalizmle ilgisi yoktur.*

¹⁷⁵ Son Havadis, 11 Ağustos 1965.

¹⁷⁶ Abadan, 1965 Seçimleri..., s. 220.

Kapitalizmi reddetmemektedir. Özel sektöre geniş ve gerektiğinde kamu sektörünün yerine geçebilecek bir yer vermektedir. Sınıf mücadelesini reddetmemektedir. Markizimle uzaktan yakından ilgisi olmadığı gibi, mesela demokratik sosyalizmde kabul edilen eğitime göre, başka bir açıdan da sosyalizme varmış değildir. Sosyal adaletsizliğe haykırışı vardır. Sonuç olarak CKMP programı 1961 anayasasının programına uygun gerçekleştirilecek bir toplum düzeninin parti liderlerince açıklamasından ibarettir”¹⁷⁷.

CKMP seçim bildirisinde “temel inançlar” konusunda şu konulara değinmiştir; Türkiye’yi geri kalmış ekonomik yapısından kurtarmak için devletin ve milletin yeniden teşkilatlanması gerekliliği, devletin halkın beslenme koşullarına ve imkânsızlıklara seyirci kalmaması gerektiği ifade etmiştir. “ *Zaptiye devleti değil, gülen ve halkın yüzünü güldüren bir hizmet ve refah devleti istiyoruz*”. Şeklindeki ifade ile memurları yok sayan, halkı bıktıran, baskıcı hale gelen devlet idarelerinin düzenleneceği ve yenileceğini belirtmiştir. *Hizmet dönemimizde, Türkiye, aç hürler, tok esirler ülkesi olmaktan çıkacaktır. Artık et, yağ, şeker, meyve, sebze lüks gıdalar olmaktan çıkacak, her yuvaya girecektir*” ifadesi ile yüksek seviyede et, süt, yağ, şeker üretiminin ve tüketiminin sağlanması öncelikli amaç olacaktır. Köyde ve şehirlerde inşaat seferberliği başlatılacağı, modern köyler, kentler inşa edileceği belirtilmiştir. Halkın hayatı ve sağlık durumu ticaret konusu olmamalı, halkın tümüne ücretsiz sağlık hizmeti, tedavi ve ilaç yardımı devlet kontrolünde olmalıdır. Bütün vatandaşlara sigortalanmalı, 55 yaşını bitiren kadın ve 65 yaşını bitiren erkekler emekli hakkına sahip olacaktır. Milli eğitim hizmetleri ülke çapında yeniden yapılmalı, eğitim ve öğretim hizmetleri ülkenin her yerine ulaştırılması şeklinde ifadelere yer verilmiştir¹⁷⁸.

CKMP’nin Gençlik, Milliyetçilik, Atatürkçülük Politikası, Türkiye için insan hak ve özgürlüklerini korumalı, kişinin refahını ve huzurunu sağlamalıdır. “*Gençlik Cumhuriyet terbiye ve ülkesiyle yetişen genç kuşakların, Türkiye’yi yeniden kurmanın şerefli sorumluluğunu yüklenmesini ve hizmet mevkilerine gelmesini istiyoruz*”. CKMP, Atatürkçülük ve milliyetçilik ilkesi doğrultusunda gençlere eğitim verilmesi üzerinde durmuştur. Din ve vicdan hürriyeti kişi hürriyeti kadar

¹⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, “CKMP Müreffeh Türkiye İstiyor”, *Milliyet*, 14 Eylül 1965.

¹⁷⁸ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1965 Seçim Bildirisi*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 6-8.

önemli olmalı ve saygı duyulmalıdır. Aile önemli bir kurum olmalı ve kadın hakları artırılmalı gibi ifadelere bildiride yer vermiştir. CKMP, geri kalmış bölgelerin kalkınmasına öncelik verilmesi, vergi ve yatırım politikalarının sosyal adalet ilkesi dikkate alınarak düzenlenmesini, özel işçilerin hak ettikleri mevkilere gelmelerini, memurların geçim seviyelerinin yükseltilip huzurlu bir yaşam için gerekli koşullar sağlanmasını, sanayinin gelişmesiyle birlikte yeni fabrikaların açılmasını ve ülkenin sanayi şehri olmasını istediklerini ifade etmişlerdir. CKMP, Milli Savunma politikasında ise yurt çapında teşkilatlanılması gerektiğini savunma için gerekli okulların sağlanmasını da ifade etmiştir¹⁷⁹.

CKMP Ekonomik Politikasında, diğer partilerin benimsediği “dengeli kalkınma” ilkesini açıkça uygun olmadığını belirtmiştir. CKMP Türkiye’nin geniş kaynaklara ve fazla insan gücüne sahip olduğunu dolayısıyla bunlar tam olarak çalıştırıldığı zaman planda hedeflenen %7’lik gelişme hızı hedefinin üzerine çıkılabileceğini bildirisinde ifade etmiştir. Bugünkü Kalkınma Planının sektörler arasında tercihler yapmak ve evvela bu tercihlili sektörü geliştirip sonra ikinci bir sektörü ele almak gerektiğini ileri sürmektedir. Fakat CKMP’nin diğer iktisadi görüşleri ile kıyaslanınca arasında çelişkiler olduğu ortaya çıkmaktadır. 1960 yılından beri vergi konusunda yapılan reformları CKMP olumlu karşıladığını ve kalkınma için reformların gerekliliğini ifade etmiştir¹⁸⁰.

CKMP Dış Politikasında, koalisyonunda olmasına rağmen değişikliğe gidilmesini savunmuştur. Parti bazı Asya ve Afrika ülkelerinde kurulu İslam dünyasına önem verdiğini dile getirmiş ve şöyle ifade etmiştir: “*Komşularımız ve İslam milletleriyle tarihin, jeopolitiğin çizdiği ve bütünlediği esaslar içinde münasebetlerimizi, düzenleyecek ve geliştireceğiz*”. Bu cümleden de anlaşılacağı gibi dış politikada net bir hedefin olmağı görülmektedir. MP’nin tutumu yönünde CKMP de dini bir dış politika benimsemek istemiştir. Fakat bu dini politika dış politikada CKMP’yi güçlü hale getiremez¹⁸¹.

CKMP’nin Sosyal Adalet Politikası, sosyal adalet anlayışı açık değildir. CKMP “*Bütün vatandaşların sosyal adalet ilkelerine göre emek, teşebbüs kabiliyet, hizmet ve başarıları ölçüsünde milli gelirden pay almaları gerektiğine inanıyoruz*”

¹⁷⁹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Seçim Bildirisi, s. 9-15.

¹⁸⁰ Besim Üstünel, “YTP, MP, CKMP’nin Plan Anlayışı”, *Milliyet*, 04.10.1965.

¹⁸¹ Mehmet Gönlübol, “CKMP, MP ve TIP Ne Diyor”, *Milliyet*, 01.10.1965.

demektedir. Bu cümleye bakıldığı zaman sosyal adalet anlayışının net olamadığı ortaya çıkmaktadır. Bir diğeri ise yoksulluğun önüne geçebilmek için milli gelirden asgari bir bölüm almakta, bu yüzdende sosyal adalet ilkesinden uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Genel olarak CKMP seçim bildirisine bakıldığında vaatleri zamana ve şartlara uygun olmamış ve vaatlerini genel ilkeler etrafında kalarak ifade etmiştir. “CKMP’nin yeni yönetim kadrosunun daha çok devletçi ve milletin atıl kaynaklarını daha süratle ve devlet eliyle harekete geçirmek düşüncesi ile eski liberal kimliğini henüz tamamıyla telif edememiş olmanın sıkıntısı içindedir”. Bu anlayış sosyal politikasında da aynen kendini hissettirmektedir¹⁸².

CKMP bildirinin son kısmında “Komünizm tehlikesini mutlak surette yok edeceğiz. Türkiye’de Komünizmin kökünü kazıyacağız. Bunun için bütün iktisadî, hukukî, kültürel tedbirleri alacak, Türk Milletinin demokratik, milliyetçi ve maneviyatçı bir istikamette gelişmesine ve ilerlemesine çalışacağız” şeklinde ifadeye yer vererek komünizmin tehlikeli bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bildiriye tarafsız veya başka partide bulunan kişileri medeniyetçi, özgürlükçü partisine çağırarak “Hep beraber ele le hür, mesut Türkiye yolunda yürüyelim. Bize güven. Feza ve atom çağına doğru ileri” diyerek sonlandırılmıştır¹⁸³.

2.5. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi, 13 Şubat 1961 tarihinde İstanbul’da kurulan bir partidir. 1961 Anayasası ile getirilen demokrasiyle birlikte ortaya çıkan sosyalist bir parti olarak siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Partinin kurucuları; “İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Sekreteri Şaban Yıldız, Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı Salah Özkarabay, Şekerli Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Hüseyin Uslubaş, İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Başkanı Saffet Göksüzoğlu”dur. Ülkeyi temsil edebilecek her kesimden sendika başkanları ve çalışanları parti içerisinde yer almıştır. İlk kurulduğunda çok fazla ses getiren bir parti olmamıştır. 1962 yılında Türk iş çevresi yeni bir parti kurma hazırlığına girince TİP’in kurucuları bu partinin kuruluş hazırlıklarına tepki göstererek partilerini yeniden canlandırma yoluna gitmişlerdir.

¹⁸² Cahit Talas, “CKMP ve MP Kesin Değil”, *Milliyet*, 29 Eylül 1965.

¹⁸³ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Seçim Bildirisi, s. 29.

Bu yüzdende aydınların dikkatini çekecek bir Genel Başkana ihtiyaç duyup arama çalışmalarına başlamışlardır¹⁸⁴.

TİP'in İlk Genel Başkanı Avni Erakalın (Tekstil İşçileri Sendikası'ndan) olmuştur, fakat daha sonra YTP üyesi olmayı istemiş ve partiden istifa etmiştir. Onun yerine ise partiyi tam anlamıyla değiştirecek bir isim olan Mehmet Ali Aybar 1 Şubat 1962 tarihinde iyi tanınan sosyalist bir lider olarak Parti Genel Başkanlığına gelmiştir¹⁸⁵. TİP için düşündüğü sözleri şöyle ifade etmiştir: *"Emekten yana bir devletçilik ve planlı bir ekonomi, çalışan halk memleket hayatında etken bir rol oynadığı takdirde, bizi hedeflerimize ulaştırıcı araçlar olur. TİP'in ana çizgisi, Türkiye'nin çağdaş medeniyet yolunda, ilerlemesini, çalışan halk kitlelerinin Türk işçi sınıfının aydınlarla iş ve kader birliği etmesinden doğan demokratik öncüllüğü etrafında teşkilatlanmasına bağlı görüyor"*. Aybar bu sözlerle Türkiye'nin çağdaş medeniyetler yolunda ilerlemesinin aydınların ve işçilerin demokratik bir ortamda devletin desteği ile gerçekleşmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. TİP 1961 seçimlerinde teşkilatlanmasını ülke genelinde tamamlayamadığı için seçimlere katılamamıştır. Aybar ile birlikte partiye yenilik gelmiş ve sol kanadın desteğini almaya başlamıştır. CKMP'den senatoya seçilen Niyazi Ağırnaslı 10 Şubat 1963 tarihinde TİP'e girmesiyle artık parti mecliste de temsil edilmeye başlanmış ve TİP'e çok büyük olmasa da bazı haklar tanınmıştır. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından meclise seçilen Esat Çağ'da TİP'e geçince temsil hakkı ikiye çıkmış ve bu durum TİP için olumlu gelişmelere ortam hazırlamıştır¹⁸⁶.

17 Kasım 1963 tarihinde İl ve Belediye seçimlerinde TİP 35.507 oy almıştır. 66 vilayetin 9'unda seçimlere katılmış ve 7 ilde büyük bir oy oranı sağlamıştır. İstanbul'un semtlerinde aldığı oylar işçi çevrenin değil de aydın kesimin oyları olmuştur. İstanbul'da Belediye Meclis üyeliklerinden yalnızca bir üyelik almıştır. Genel Meclis Üyelikleri için aldığı oy oranı ise %0.06 olmuştur. 1962 yılından itibaren parti illerde teşkilatlanma ve taraftar toplamaya başlamıştır. Büyük kentler dışında küçük şehirlerde yapılanmada sorunlar yaşamıştır. Bunun nedeni ise kullanılan dil olmuştur. Kullanılan dil genellikle bilimsel olmuştur, işçi sınıfı da bu dili anlamakta zorluk yaşamıştır. TİP 9 Şubat 1964 tarihinde İzmir'de Birinci Genel

¹⁸⁴Klavuz, 1965 Seçimleri..., s. 403..

¹⁸⁵Aclan Sayılğan, *Solun94 Yılı (1871- 1965)*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, s. 272.

¹⁸⁶ Klavuz, 1965 Seçimleri..., s. 404-405.

Kongresini toplamıştır. Kongreye 52 delege katılmış ve açılış konuşmasını partinin eski sekreteri Orhan Arsal yapmıştır. Aybar kongrede partinin ileriki durumu için konuşma yapıp, partinin halkın sorunları üzerinde durması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu sorunlar; gizli işsizlik, vergide dengesizlik, işçilerin refah seviyesi gibi konulardır¹⁸⁷.

TİP, 1965 seçimlerine girebilmek için seçim kanuna göre on beş ilde teşkilatlanması gerekiyordu. Bu yüzden kongreden sonra hızlıca ülkede teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu durum aciliyet gerektirdiği için yerel düzeyde temsil edecek kurucu üyeler her zaman sağlıklı sonuçlar doğurmamıştır. Bu kişiler bazen tesadüfen bazen de bölgede nasıl tanındığına bakılmadan ilk karşılaşılan kişiler arasından kurucu üyeler seçilmiştir. Bu durum partinin seçimlere katılmasına yardımcı olmuştur. Fakat ilerleyen süreçte partiye olumsuz sonuçlar getirmiştir. Bir diğeri ise TİP seçime katılan partiler tarafından CHP hariç, komünist parti suçlamalarıyla karşılaşmıştır. Bu yüzden 1965 yılından itibaren ise TİP toplantılarında, kongrelerinde çatışmalar artmış ve tutuklanmalar gerçekleşmeye başlamıştır¹⁸⁸.

Sağ ideolojide olan basın ve parti özellikle AP, TİP'in seçime katılmaması için seçim kanununa uygun hareket etmedikleri ve on beş ilde teşkilatlanmasını gerçekleştiremediği gerekçesiyle Yüksek Seçim Kuruluna şikâyet etmişlerdir. Bu durumdan TİP olumsuz etkilenmemiştir. Fakat durum sağ partilerin niyetini açıkça ortaya koymuştur. Bu propaganda hareketleri Yüksek Seçim Kurulunu etkilememiş ama halkı olumsuz etkilemiş ve TİP halktan beklediği desteği görmemiştir. TİP'i desteklemesi beklenen Türk-İş de partiye karşı olumsuz bir tavır takınmaya başlamıştır¹⁸⁹. Bakıldığında TİP'in tam olarak teşkilatlanamadan, halk ile iyi bir ilişki kuramadan 1965 seçimlerine katılmıştır. Bu durum TİP için olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir.

2.5.1. Türkiye İşçi Partisi'nin Programı ve Seçim Bildirisi

TİP 1965 seçimlerine katılacak partiler arasında en uzun ve detaylı programa sahip parti olmuştur. Programında TİP bir sınıf partisi olduğunu açık bir

¹⁸⁷ Sayılğan, Solun..., s. 383-384.

¹⁸⁸ Abadan, 1965 Seçimler..., s. 231.

¹⁸⁹ *Yeni İstanbul*, 20 Nisan 1965.

şekilde dile getirmiştir. İşçi sınıfın ve emekçi grubun partisi olduğunu ifade etmiştir. Parti köylülerden, zanaatkârlardan, küçük esnaftan memur ve ücretlilerden, dar gelirli serbest meslek sahiplerinden, fikir işçilerinden, toplumcu aydınlardan ve Atatürkçü gençlerden oluşur. Hepsi ayrı ayrı birer sınıfı temsil eder. Sınıfı ve grubu ne olursa olsun emekten taraf olan herkes halk kavramı içerisinde yer alır. TİP Dünyada ve ülkede de olan olayları Türk işçi sınıfı ve emekçi halk açısından değerlendirir, çıkarlarını savunur. Hak ve özgürlükler için mücadele eder. Programa göre; anayasa işçi partilerinin kurulmasını gerekli görmüştür. Bu da TİP'in kapitalistlerin partisi olmadığını gösterir. *TİP'in Ekonomik Politikasında*, karma ekonomik sistemi uzunca bir süre benimsemek zorundadır. Bu karma ekonominin yönetimi ve denetiminde emekçilerin katılacağı sosyalist bir sistem olmalıdır. (emekten yana planlı devletçilik) Bu planlamada özel sektörde yer verilmiş, fakat devletin sınırlarını belirlediği ölçüde olmalıdır. Özel sektörün yeri şöyle ifade edilmektedir; Türkiye az gelişmiş memleketlerin izinden yürümeli, devletçilik politikasını benimsemelidir. Gerçek devletçilik, halk yararına, halkın denetimiyle çalışırsa başarı elde eder. Devlet ile özel sektörün değerini emredici plan çizer. Türkiye'nin tek kalkınma yolu bu olacaktır. Türkiye sadece bu yolla çağdaş uygar bir seviyeye ulaşabilir. Program çağdaşlığı "*çağdaş, uygar üretim seviyesi*" olarak tanımlamıştır¹⁹⁰.

TİP'in Sanayi Politikasında, halkın refahının kısa zamanda sağlanması gerekir, Bunu sadece tarım ile gerçekleştirmek mümkün değildir. 19. Yüzyıldan itibaren sanayinin hızla gelişmesi gelişmenin sadece tarım ile olmayacağını ortaya koymaktadır. Türkiye nüfusu, coğrafi konumu ve sahip olduğu kaynaklar ile hızlıca gelişip sanayi şehri olabilecek potansiyele sahiptir. Karma ekonomi planı içerisinde emekten yana devletçilik ve planlama sistemi benimsenmiştir. Devletçilikte, "*Ekonomik gelişmede devletçiliğin çıkar yol olarak ileri sürülebilmesi için bunun halk yararına ve halkın denetimi ile işleyen emredici plânlama ile desteklenmesi gerektir. Yoksa devletçilik özel teşebbüs yararına işleyecek bir devlet kapitalizmi biçimini kolaylıkla alabilir*". Bu ifadeyle kalkınmada devletçilik politikasının benimsenmesi gerekliliğinden yetişemediği yerlerde kısmen de olsa özel teşebbüse yer verilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ağır sanayide yatırımlar arttırılmalı, bunun

¹⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya, "TİP Uzun Süre Karma Ekonomiye Taraftar", *Milliyet*, 16 Eylül 1965; *Türkiye İşçi Partisi Programı*, Esra Matbaacılık, İstanbul, 1964, s. 71-72.

yanında hafif sanayide de yatırımlar devam etmelidir. Bu ikisinin de birbirine engel olmadan büyümesinin görevi planlamaya aittir. Ekonomik planlamada tasarruf önemli konular arasında görülmelidir. Bu da iç dış kaynakla gerçekleştirilebilir ifadesi yer almaktadır¹⁹¹.

TİP Dış Politikasında, tam bağımsızlığı bütün sorunların çözümü için ana neden olmalıdır, bu özellikle ekonomide de başat neden sayılmalıdır. Türkiye yabancı devletlerle yaptığı antlaşmaları milli çıkarlara uygun mu değil mi diye kontrol etmelidir. Bu devletlerin elde ettiği siyasi, ekonomik vb. ayrılabaklara son verilmelidir, yabancıların kurdukları askeri üsler kaldırılmalıdır. Komşu devletlerle iyi ilişkiler kurulmalıdır. Amerika Birleşik Devletleri dâhil büyük, küçük devletlerle tam bağımsızlık ve egemenlik ilkesi doğrultusunda ilişkiler karşılıklı menfaat, güven, saygı ve iç işlere karışmama şeklinde düzenlenmelidir. Özellikle Kıbrıs meselesinde, Kıbrıs emperyalist güçlerin kısıracından kurtarılmalı, bağımsız bir devlet olmalıdır. *TİP Milli Savunma Politikasında*, barışçıl bir politika söz konusudur. Savunma politikasının amacı, ülkenin bağımsızlığını, milli varlığını, yurdun topraklarının bütünlüğünü ve Cumhuriyet'i korumaktır. Türkiye geri kalmış bir ülkedir. Bu yüzden de sürekli barış kalkınma için sağlanmalıdır¹⁹².

TİP'in Çalışma ve Sosyal Güvenlik Politikasında, çalışma şartlarının haftada beş gün, kırk saat olarak düzenlenmesi gerekliliği, işçinin fazla çalıştığı durumda fazla mesai parasının ödenmesi gerekliliği, ücretler hayat pahalılaştıkça artırılması, çalışma hayatında demokratik bir düzen hâkim olması belirtilmiştir. Bugünkü iş kanunu kaldırılmalı, işçinin yararına uygun olacak bir kanun çıkarılmalıdır. Tehlikeli işlerde çalışan işçiler için bu kanunda özel maddeler olmalıdır. Usta- çırak arasındaki ilişkide düzenlenmelidir. İşsizlik sigortası kurulmalı, işsizlik sigortası bütün herkesi kapsamalıdır, ifadeleri yer almaktadır¹⁹³.

TİP milliyetçiliği halkçılıktan ayrı görmemiştir. “*Memleketin bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün sayar. Milletimizi dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip kişiliği olan bir üyesi olarak, bilimde, teknikte, kültürde ekonomide ve toplum hayatının her alanında daima yüceltmeyi amaç bilir*”. Ülkenin kalkınması için iki ilke ana neden sayılmıştır. Milliyetçilik

¹⁹¹ Türkiye İşçi Partisi Programı, s. 104-107.

¹⁹² *Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1965, s. 6-8.

¹⁹³ Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, s. 14.

anlayışı doğrultusunda TİP mezhep ve din ayırımına karşı durması belirtilmiştir. Hiç kimse dini inancından dolayı dışlanamaz. *“Hiç kimse dinî inançları istismar ederek, devletin sosyal, ekonomik. Politik ve hukuki temel düzenini din kurallarına bağlamaya kalkışamaz. Lâikliğe aykırı olan bu gibi davranışların Türkiye işçi Partisi kesinlikle karşıdır”*. Halk dini inançlarından dolayı özgürlüklerinden alıkoymamazlar¹⁹⁴. Şeklinde ifadeler bildiride yer almıştır.

Özetle seçim bildirisi ve programında aynı konular üzerinde durulmuştur. Ekonomik kalkınma için devletçiliğin ön planda olması, bağımsızlığın tam sağlanması, işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmesi, eğitimin ülkenin her yerine ulaşması gerekliliği, geleceğin gençlerin elinde olması gibi temel konular belirtilmiştir.

2.6. 1965 Seçimlerinde Uygulanan Seçim Sistemi

Yöneten ve yönetilenler arasındaki iletişimi seçimler gerçekleştirir. Eğer yapılan seçimlerde halkın çoğunluğunun seçtiği aday seçilip, halk için faydalı olacak işlerde bulunursa o zaman yapılan seçim başarılı olmuş demektir. Seçimler özgür bir ortamda demokratik ilkeler doğrultusunda gerçekleşirse halk için olumlu sonuçlar meydana getirir.

Seçme şartlarını belirleyen ve kuralları koyan seçim sistemidir. Seçim sistemleri genel olarak eşitlik, adalet kavramlarına yönelen Nispi Temsil Sistemleri ve yarar sağlayan Çoğunluk ilkesine dayanan iki grupta ifade edilebilir. İlk kez 1961 seçimlerinde uygulanan Nispi Temsi Sistemi 1965 seçimlerinde de uygulanmıştır. Seçim yasasında iki önemli değişiklik meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi, 13 Şubat 1965 tarihinde 533 sayılı yasa değişikliği ile “Milli Artık” yöntemi “Birleşik Oy Pusulası” (daha önce ayrı ayrı hazırlanan oy pusulaları, bütün partilerin bir arada bulunduğu oy pusulası) kullanımı yasada yer almıştır¹⁹⁵. Bu sistemle küçük partiler

¹⁹⁴ Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, s. 17-18.

¹⁹⁵ *Milliyet*, 19 Eylül 1965; Milli Atık (Bakiye): Eski sistem (Nisbi Temsil- D. Hont) gibi seçim yapıp il sonuçları alınca uygulanılacak bir sistemdir. Seçime katılan siyasi parti listelerinden her birine ait olup da seçim çevrelerinden kalıntı kalan olaylar tüm seçim bölgeleri bir araya gelerek oluşturulan bir ulusal seçim çevresi içinde toplanır. Bu şekilde toplanan tüm liste oylarının toplamı, henüz hiçbir partiye verilmemiş, milletvekillerin sayısına bölünür. Bulunan “harici kısım”, her listenin, ülke çevresi içinde birikmiş oy toplamında kaç kez varsa, o liste açık milletvekillerinin o kadarını kazanmış olur. Bu sistemin önemli noktası, seçimi kazanamayan küçük partilerin, milli bakiye yolu ile birkaç milletvekilliği elde ederek parlamentoya girebilir. Murat Güvenir, “Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama”, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, c: 37, sayı: 1, 1982, s. 226.

güçleri oranında Mecliste temsil hakkı kazanmışlardır. Böylece partilerin oy oranlarıyla Meclisteki sandalye oranları arasındaki fark en aza indirilmek istenmiştir. Milli Bakiye Sistemi Mecliste son derece sert tartışmalara neden olmuş ve AP bu sisteme karşı olmuştur. AP, küçük partilerin Mecliste temsil hakkı elde etmelerini istememiştir. Çünkü AP'nin amacı tek başına iktidar olmaktır. Fakat bu sistem YTP ve CKMP tarafından Mecliste temsil hakkı olacağı için olumlu karşılanmıştır. Her ne kadar tartışmalara neden olsa da CHP, YTP, CKMP, MP, Tabii Senatörler ve Kontenjan Senatörleri tarafından kabul edilmiştir¹⁹⁶.

Yasa değişikliğinden sonra Siyasi Partiler yasasında da değişikliğe gidilmiş ve adayların sıralamasında “Ön seçim” sistemi getirilmiştir. En son yapılan uygulama ile Siyasi Partiler Yasasında düzenleme yapılmıştır. Yasadaki 29. Maddesinde “siyasi partiler TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adaylar her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir ön seçim tespit edilir”. Kuralı getirilmiştir. Siyasi partiler bu maddeyi “geniş önseçimi” olarak kabul etmiştir. 30 ve sonrasındaki maddeleri de “dar önseçimi” benimseyerek tekniği düzeltme yoluna gitmişlerdir. Siyasi Partiler Yasası ve 14 Temmuz 1965 tarihli seçim yasasına göre yapılan ön seçimler uygulanış bakımından fazlaca eleştiri almışlardır. Özellikle dar önseçim eleştirilen odak noktası olmuştur. Bu da gösteriyor ki demokratikleşme amacıyla ortaya çıkan önseçim dar uygulaması yolundan sapmıştır.

Seçime katılanların sınırlandırılmasından başka, oyların listeler şeklinde kullanılması sebebiyle, listenin her kademesindeki adayın birer oy almış sayılması da adaletsizlik olarak belirlenmiştir. Listenin ilk sırasında bulunan ile son sırada bulunan aynı değeri taşıyor varsayımıyla yapılan bu değerlendirmeler sonucu, seçim listesinde, önseçimlerde beş tane birincilik alan aday, altı tane altıncılık alan adayın alt sırasında yer alabilmektedir. Bu yüzden önseçimler son derece önemli olmuştur. Özellikle uygulamada sınırlı olan seçmenlerden adaylığın satın alınması olayı ile karşılaşılabilirdiği gibi parti içi çekişmeleri artırıp bölünmelere neden olabilir. Farklı görüşlerin savunulduğu önseçim tartışmaları seçim öncesi ve sonrası devam ederken 1965 seçimleri dar önseçim kurallarına göre yapılmasına karar verilmiştir¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Abadan, 1965 Seçimleri..., s. 92.

¹⁹⁷ TBMM, Seçim..., s. 108.

2.7. 1965 Seçimlerinde Seçim Propagandası

Seçim propagandası demek “adayların veya siyasi partilerin kendi lehine oy toplamak gayesi ile yaptıkları ve şartları kanunda belirtilen bir faaliyettir”. Seçim propagandası siyasi partilerin hatta seçmenlerin üzerinde durdukları önemli bir noktadır. Seçim çalışmaları kimi zaman eğlenceli, kimi zaman masraflı, kimi zamanda ölüm ile sonuçlanabilecek olaylara tanıklık etmiştir.

Seçim propagandası 1961 Anayasasında 298 sayılı kanun 49-67. Maddelerince düzenlenmiştir. “Buna göre seçimlerde propaganda serbesttir (Madde 49). Açık yerlerde düzenlenecek toplantıların yerlerini ilçe seçim kurulları belirler (Madde 50). Kapalı toplantıların ise üç kişilik bir müteşebbis heyetin aracılığı ile en yakın zabıta amirine bildirilmesi gerekir (Madde 51). Siyasi partiler milli radyoda oy verme gününden önce 15. günden itibaren seçimlere iki gün kalana kadar propaganda yapabilirler (Madde 52). İlk konuşma 20 dakika, diğerleri 20 dakikayı aşamaz. Partilerin bu imkânlardan faydalanabilmeleri için oy verme gününden 21 gün öncesinden Yüksek Seçim Kuruluna başvurmalıdırlar (Madde 53).Yayın zamanının tespiti partilerin temsilcileri ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığının temsilcilerinin önünde isim çekmek nedeniyle tayin edilir. Yayınlar en geç 21.00’a kadar devam eder (Madde 54). Konuşmalar Yüksek Seçim Kurulunun belirlediği üyeler önünde ses alma cihazı ile yapılır. Konuşmanın kimin tarafından yapıldığı tutanağa kaydedilir. Bantlar Yüksek Seçim Kurulunca saklanır (Madde55). Hoparlörle propaganda yapmak serbesttir. Bunların yayın zaman ve süresini ilçe kurulları tespit eder (Madde 56).

Duvar ve el ilanları dağıtmak serbesttir; şu kadar ki propaganda için kullanılan duvar ve el ilanları ile her türlü matbuatın üzerinde Türk bayrağı, dini ibareler, Arap harfleri ile yazılar ve her türlü resim bulundurulması yasaktır (Madde 58). Duvar ilanları asılacak yerlerini ilçe seçim kurulları tespit eder (Madde 60)”.

Aynı Kanun propaganda ile ilgili olarak şu belli başlı ilkeleri koymaktadır;

- 1) “El ilanları dağıtanların seçme yeterliliğine sahip olmaları ve hiçbir kamu kuruluşunda memur ya da hizmetli olarak çalışmamaları (Madde 62),
- 2) Memurların tarafsızlıklarını bozmamaları, bu amaçla siyasi parti ya da adaylara bağış ve yardımda bulunmamaları,

- 3) *Memur ve hizmetlerin devletin araç ve gereçlerini bir adayın emrinde çalıştırmamaları (Madde 63),*
- 4) *Memur ve hizmetlilerin açılış ve temel törenleri düzenlenmemeleri, bu gibi törenlere katılmamaları (Madde 64),*
- 5) *Memurların seçim kampanyası boyunca başbakan, bakan, TBMM üye ve adaylarının gezilerine katılmamaları gerekir (Madde 66)''¹⁹⁸.*

1965 seçimlerinde ortaya konan propaganda da AP akılcı bir yol izleyerek halkın ihtiyaçlarını tespit ederek çalışmalar yapmıştır. Kimi zaman seçim çalışmaları çatışma halini alarak bazı seçmen gruplarını rahatsız etmiş olsa da başarılı propaganda söz konusudur. Döneme bakıldığında var olan imkanlar doğrultusunda partiler, büyük oranda propaganda aracı olarak radyo ve basını kullanmışlardır. Bu yüzden AP'nin propagandasını anlamak için 1965 seçimleri için çıkarılan beyannamesine de bakmak gerekir. Bunun nedeni ise partinin beyannamesi ile örtüşen vaatler verip vermediğini ortaya koymaktır.

2.8. 1965 Adalet Partisi'nin Seçim Beyannamesi

AP 1961 seçimleri ve 1965 seçimleri için iki ayrı seçim beyannamesi çıkarmıştır. Ülkenin gündemi ve AP'nin genel başkanının değişmesi 1961 beyannamesi ile yola devam edilemeyeceğini göstermiş, bu da yeni bir beyanname ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu yüzden de 1965 Seçim beyannamesi yayınlanmıştır. Beyanname genel olarak; ekonomik kalkınma, dış politika, eğitim, sosyal adalet, sanayi, komünizm gibi konular üzerinde durmuştur. Temel amaç ülkeyi çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak, demokratik rejimlerle insan haklarına saygılı bir devlet düzeni oluşturmaktır.

AP Beyannameye, “Vatan için el ele verelim” başlığı ile başlamıştır. “*On Ekim seçimlerine yeni bir ruh, taze bir imanla giriyoruz. Geleceğe güvenle bakıyor, geçmişin acı tatlı bütün olaylarını gerçekçi bir zihniyetle değerlendirerek, istikrar, huzur, güven ve kardeşlik hisleri içinde ümit dolu, eşsiz fırsatlar ve imkânlarla çevrili ileri ki günlerin hazırlığını yapıyoruz. Seçim günü oy sandıkları başına giderken, bugün nerede olduğumuzu, ne gibi güçlüklerle karşı karşıya bulunduğumuzu halledeceğimiz meseleleri iyi düşünmek zorundayız. Aynı zamanda*

¹⁹⁸ Abadan, 1965 Seçimleri..., s. 249-250.

ileri sürülen çözüm yollarını, yapılan teklif ve telkinlerin gerçek yüzlerini, önümüzdeki imkân ve fırsatları da dikkatle tartmamız şarttır". Bu ifadeyle AP, yeni bir ruh ile seçimlere gireceğini, bu süreçte geçmişte yaşanan olayların geride kaldığını ve geleceğe geçmiş göz önüne alınarak devam edileceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin seçim öncesindeki durumunu ise AP; çözülemeyen, arka plana itilmiş sorunların olduğunu ve bu sorunların milletin iradesiyle kesin sonuçlara bağlanması ve bu doğrultuda vatandaşların özgür bir ortamda seçime gitmesi gerekliliği ifade etmiştir. Ayrıca AP halkın; anayasa düzenini koruduğunu, demokratik rejimi bozmak isteyenleri geri püskürttüğünü ve bu uğurda mücadele ettiği üzerinde durmuştur¹⁹⁹.

AP, milli birlik ve beraberliğin ülkede gerçekleştirilmesinin ancak iç barışın sağlanması ile mümkün olacağını, bunun için de kişi haklarına önem verilerek siyasi huzurun sağlanmasını gerekli görmüştür. Huzur ve barışın ülkede sağlanması yine aynı şekilde demokratik bir ortamdan ve istikrarlı bir hükümet yolundan geçmektedir. Bu istikrarlı hükümetin oluşabilmesi için en temel ihtiyaç halkın sorunlarını görmezden gelmek değil de çözüm bulmaktır. Bu bağlamda AP geldiğinde bir sınıfın değil halkın hükümeti olacaktır, söylemleriyle istikrarlı hükümetin nasıl oluşacağına dikkat çekmek istemiştir. AP seçim sisteminde düzenlemeye gidilmesi gerektiğini, bunun için de idari reformların gerekliliği üzerinde durmuştur. Devlet memurları görevlerini yerine getirirken vicdani ve mesleki kanaatini özgür bir şekilde kullanarak, millet sevgisi içerisinde gerçekleştirilmelidir. Ayrıca devletin en önemli görevlerinden biri halkın can ve mal emniyetini sağlayarak güven içinde yaşamasına yardımcı olmaktır. AP özellikle bu noktalar üzerinde durmuştur. Çünkü bunlar ülkenin aksayan yönleridir, AP'nin gelişile bu sorunlar çözülecektir ve ülke kalkınmaya başlayacaktır. Beyannamedeki bu söylemlerle AP'nin partiyi öne çıkardığı söylenebilir.

Özgürlüğün korunması için ise, *"Demokratik Anayasamız, hürriyet rejimini tahrip etmek isteyen, aile, mülkiyet, miras, çalışma ve iş yapma hürriyeti, lâiklik, din ve vicdan hürriyeti gibi temel müesseseleri ortadan kaldırmak isteyen aşırı akımların serbestçe faaliyette bulunmasına müsait değildir. Türkiye'de sosyal düzeni temelinden değiştirmek, anayasamızın koymuş olduğu müesseseleri yeni baştan tartışmaya cüret etmek, düzeni ve hukuk devleti kavramları ile bağdaşamaz"*. Özgür

¹⁹⁹ CCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 47.278.4.

bir şekilde ülkede yaşamak için adli ve idari bilimler aşırı sol cereyanlara karşı önlemler alınmalıdır. Çünkü bu devletin geleceği için bu bir ihtiyaçtır. Sol cereyanların artmasına neden olan sosyal, iktisadî, manevî, kültürel ve fikrî unsurlar incelenerek, bu alanlarda gereken karşı önlemler alınmalıdır. Anayasa'ya uygun davranılarak Anayasada belirtilen haklar korunmalıdır²⁰⁰.

AP'nin Milli Eğitim Politikası, "Millî eğitim davası, Türkiye'de hürriyet rejiminin ve demokratik düzenin temelini besleyen bir kaynak olduğu kadar, memleket kalkınmasının en güçlü vasıtalarından biridir. Bunun için her şeyden önce temel eğitim meselesini halletmek, hayli düşük olan okuryazar oranını yükseltmek gerekmektedir. Temel eğitime paralel olarak orta öğretim, Teknik Eğitim ve Yüksek Öğretim faaliyetlerini de geliştirmek zorundayız. Bu arada yetişkinlerin eğitimini de ihmal etmemek mevkiindeyiz". AP, beyannamedeki bu ifade ile ülkenin kalkınmasının sadece ekonomik kalkınma ile değil, ekonomik kalkınmanın yanında eğitime ve diğer alanlara gereken önemin verilmesi ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Eğitim alanında öncelikle okuryazar oranı arttırılmalı, ülkenin en ücra yerlerinde okullar açılmalı, ilköğretim için yeterli öğretmen yetiştirilmeli, öğretmenlerin maddi ve manevi hayat standartları yükseltilmeli, öğretmen yetiştirecek nitelikli okullar açılmalı, halk eğitimde de yetişkin kişilerin eğitimine gerekli önem verilmelidir. Yükseköğretimde çalışan öğretim görevlilerine her türlü desteği devlet vermelidir. Özellikle hocaların ilim çalışmalarında destek sağlanmalıdır, çünkü ülkenin gelişimi ve kalkınması için öğretmenlere ihtiyaç söz konusudur, ayrıca üniversitede gençlerinin okuması için hayat şartları iyileştirilmeli, bunun içinde burs ve yurt imkânları arttırılarak sağlanmalı, araştırmalar için kütüphanelerin sayısı arttırılmalıdır²⁰¹. AP eğitim seviyesini yükselterek ülkenin gelişimine katkı sağlayacağını vurgulayarak bu konuya dikkat çekmek istemiştir.

AP'nin Basın Politikası, "Türkiye'de basın; büyük sermayeye muhtaç bir endüstri haline gelmektedir. Bu durumda gazetelerin yatırım malları ve kâğıt sağlamakta ki müşkülliye ele alınacak, bir yandan kâğıt sanayinin geliştirilmesine çalışırken, öte yandan ithalât ve kredi kolaylıkları temin edilecektir. Basın - İş kolunda monopollaşma temayülleri önlenerek, haber ve fikir hürriyeti ile sıkı sıkıya ilgili olan bu önemli endüstrinin, hür giriş ve kuruluşlara müsait rekabet şartları

²⁰⁰ Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1965, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1965, s. 7-8.

²⁰¹ Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, s. 8-9.

içerisinde çalışan bir faaliyet dalı olması hassasiyetle izlenecektir". AP basının son yıllarda geliştiğini ve AP ile daha özgür bir ortama kavuşacağını belirtmiştir. Anayasada basınının tarafsız olması gerekliliği vurgulanmaktadır. AP’de bu konuda daha hassas olunması üzerinde durmuştur. AP Radyoda kamuya zarar verecek yayınlar yapılmamalı, hükümet temsilcileri konuşurken eşit söz hakkı verilmeli, tarafsız yayınlar yapılmalıdır. Televizyonun eğitim değeri yüksek bir yayın olduğu için ileriki süreçte Türkiye’de kurulacağına dikkat çekmiştir²⁰².

AP’nin İktisadi Kalkınma ve Refah Devlet Politikası, İktisadi kalkınma ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmış özgür bir ortamda gerçekleşebilir. İktisadi kalkınmanın amacı kişi başına düşen geliri arttırmak, zümreler ve bölgeler arasında bu arttırma sonucu denge sağlamaktır. Beyannamede refah bir devlet, vatandaşın siyasi özgürlüklerini, iktisadi ve sosyal alandaki faaliyetlerini destekleyen bir kuruluş olmalıdır. Devlet ve kişi birbirinin karşısında değil, birbirine yardım eden iki varlık olmalıdır, şeklinde ifade edilmiştir. Refah devletin sağlanmasında en önemli etken karma ekonomi sisteminin benimsenmesidir. *“Dünyada her ekonominin karma olduğunu; bizde bugün için bir karma ekonomi düzeni bulunduğunu; fakat bunun kolektivizme veya tam bir devletçiliğe geçişin bir safhası olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade eden AP karma ekonomik düzeninin ileride ferdi teşebbüs düzenine yani saf kapitalizme müncer olacağını kabul etmektir*". AP, karma ekonomide devletçilik ve özel teşebbüsün ortası bir yerde durmaya çalışmıştır. Türkiye’de özel teşebbüs sektörünün içinde bulunduğu şartlar ve yatırım gücü hesaba katılınca “refah devlet” politikasının da ne derece gerçekleştirilebileceğinin güç olduğu anlaşılmaktadır. AP halka refaha kavuşturma için verdiği vaatleri kısmen yerine getirebilmek isterse iktidara geleceği zaman 1950 yılında olduğu gibi özel sektörü canlandırabilir. Fakat bu uzun soluklu bir seçenek olmayacaktır. Çünkü tekrar devlet yatırımcı ve işletmeci olarak iktisadi faaliyet alanına girmek zorunda kalacaktır. Bu da gösteriyor ki AP vaatlerinde CHP’den farklı olmaya çalışmıştır²⁰³.

Sosyal Adalet ve Sosyal Güvenlik Politikası, Sosyal adalet; fakirlik ve sefalette vatandaşların eşit durumda olmaları ya da artan gelir ile yükselen refahtan herkesin hizmet gördüğü oranda adil bir pay almasıdır. AP sosyal adaleti modern devletin elindeki vergiler, halk yararına genişleyen kamu faaliyetleri, hür

²⁰² Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, s. 11.

²⁰³ Besim Üstünel, “AP, 1950’leri Tekrarlayabilir”, *Milliyet*, 02 Eylül, 1965.

sendikacılık, kolektif pazarcılık gibi faaliyetlerin gerçekleşmesi ile mümkün kılmıştır. AP en büyük adaletsizliği işsizlik olarak tanımlamakta ve bunun önüne geçmenin iş kollarının artırılması ile mümkün olacağını belirtmiştir. Herkes emeğinin karşılığını almalıdır. Kız-erkek ayırt edilmeksizin herkes okuma imkânına kavuşturulmalı, halk sosyal yardım ve faaliyetlerinden gelir farkı gözetmeksizin faydalanmalıdır. Sosyal güvenlik ise, vatandaş gelecek endişesinden kurtulmalı, işsizlik sigortası temin edilmeli, sosyal sigorta düzenlenmeli, kimsesiz, dul ve yetim çocukları gibi benzeri durumda olanların yakınlarıyla devlet ilgilenmeli, işçilerin teknik bilgileri arttırılmalı ve bol kazanç elde edilecek alanlara işçiler yönlendirmelidir²⁰⁴.

Köy, Tarım ve Hayvancılık Politikası, Tarım iktisadi yapının temelidir. Halkın büyük bir çoğunluğu tarımla ilgilendiği için kalkınmada köy ve tarım önemli bir yer tutmaktadır. Memleket geniş topraklara, su kaynaklarına, çeşitli iklimlere ve zengin tarıma elverişlidir. Bu imkânlar kullanılarak tarım geliştirilebilir. Bunun içinde çiftçinin yasal hakları korunmalı, ekime elverişli toprakların sayımı yapılmalı ve tapu kayıtları yapılması gibi işlemler gerçekleştirilmelidir Toprak reformunda amaç ise topyekûn kalkınarak üretimin arttırılması, modern yöntemlerle toprağı işletip toprak rejimini düzenleyerek köylünün toprağı kavuşturulmasıdır. Bunun içinde çiftçiye ucuz kredi, alet ve edevat yardımı verilmelidir. AP modern yöntemlerle tarım yapılması için gerekli tedbirleri şöyle sıralamıştır:

“Memleketimizi tarım bölgelerine ayırarak; iklim, toprak şartları, su kaynakları gibi özelliklere göre, gelişme programları uygulamak,

Toprağın korunmasını ve erozyondan kurtarılmasını temin etmek üzere ağaçlandırma, taraçalandırma işlerine hız vermek ve bu hususta köylü ile sıkı işbirliğine girişmek,

Eğitime önem vererek, modern ziraat usullerinin köylü ve çiftçimiz tarafından süratle öğrenilmesi için, toprak tahlil laboratuvarları, gübre kullanılışı, ekim, dikim ve bakım için teknik sulama yollarını göstermek, teknik aletlerin kullanılmasını öğretmek üzere istasyonlar, numune çiftlikleri adedini arttırmak,

Türk köylüsüne ve Tarım Sektöründe çalışan müstahsile traktör, biçerdöver, orak makineleri, pulluk, mibzer, selektör, su motoru, pülverizatör gibi zaruri

²⁰⁴ Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, s.14-15; Cahit Talas, “AP’nin Bildirisi Açıklıktan Yoksun”, *Milliyet*, 28 Eylül 1965.

vasıtaları, modern tarım âlet ve edevatını yeter sayıda ve ucuz olarak sağlamak ve bunların memleketimizde imal edilmesini ve tarım âletleri sanayimizin geliştirilmesine önem vermek,

Köylümüze her bölgeye uygun evsafa bol tohumluk verebilmek,

Halen büyük miktarda döviz harcanarak dışarıdan ithal edilen gübre yerine memleketimizdeki suni gübre istihsalini çoğaltmak. Köylümüzün, önümüzdeki yıllarda süratle artacak olan suni gübre ihtiyacını karşılayabilmek için, memleketimiz çeşitli yerlerinde müteaddit suni gübre fabrikası kurulması için gerekeni yapmak, çiftçinin bol ve ucuz suni gübre bulabilmesi için tehditleri kaldırmak ve uygulanmakta olan fiyat politikasına son vermek” şeklindeki maddeler toprak reformunun gelişimi için önemli noktalar olmuştur. Hayvancılık da bir diğer önemli nokta olmuştur. AP, hayvancılığın kalkınmaya etkisinin artırılması için, meralar daha verimli hale getirilmeli, yerli hayvanlar ıslah edilmeli, hayvan hastalıklarıyla mücadele edilmeli, hayvan ürünlerini işleyen sanayi kuruluşları teşvik edilmeli, gibi noktalar üzerinde durmuştur²⁰⁵.

AP'nin Maden ve Petrol Politikası, Ülke maden bakından zengin bir bölgedir. Madencilik gelişmemesindeki faktörler; teknik bilginin eksik olması, ekonomik durum, nakliyeciliğin gelişmemesi gibi nedenlerdir. Bu sorunların giderilmesi için AP, ilk olarak maden kanunun ekonomiye, sanayiye, hukuka uygun düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Böylece yeni kanunla madencilik gelişecek, maden bölgesindeki güvenlik sağlanacaktır. Uzun vadeli, düşük faizli maden kredisi sağlanması için Maden Bankası kurulacaktır. Özellikle kömür işletmesine el atılmalı ve modern sistemlerle işlenmelidir. Petrol politikasına gelince, petrol ihtiyacı milli kaynaklardan sağlanmalı, Türkiye ithal eden bir ülke olmak yerine ihraç eden bir ülke olmalıdır. Petrol sanayi artıklarının değerlendirilmesi için Petro-Kimya ve suni gübre endüstrisi yatırımlarına öncelik verilmelidir. Petro-boru hattının inşaatı, kısa sürede tamamlanarak, kara yolu taşımasıyla sınırlanmış bulunan yerli petrol üretimi, arttırılacaktır²⁰⁶.

AP'nin Sanayi, Vergi ve Maliye Politikası, Sanayinin gelişmesi için öncelikle sanayi yatırım alanları oluşturulmalı, devlet bu bölgelere ucuz arsa ve bina temin etmeli, yatırım yapacak kişiler teşvik amacıyla vergi muafiyetinden

²⁰⁵ Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, s. 20-21.

²⁰⁶ Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, s. 21-22.

yaralanmalı, riskli sanayi alanları için devletin desteği ve fiyat indirimi sağlanmalı, halk hisse senedi almaya teşvik edilmeli, halka açık şirketler kurulmalı gibi tedbirler alınmalıdır. Maliye politikasında amaçların milli tasarrufları arttırmak ile gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir. Ekonominin enflasyon ile deflasyon gibi dengesizliklere sürüklenmesi önlenmeli, milli gelirin adaletli dağıtılması gerekliliği belirtilmiştir. Vergi politikasında ise, “ *Vergi Usul Kanunlarında, mükellefi lüzumsuz yere sıkan, zihninde şüphe ve güvensizlik yaratan hususları da, bir an evvel tasfiye edeceğiz. Bu arada, devletin varidat ihtiyaçlarının müsait bulunduğu kani olur olmaz, tasarruf bonolarını kaldıracamız veya bunların piyasa değerini yükseltecek bazı seyyaliyet tedbirleri alacağız. Servet beyannameleri ve vergi ilânları gibi, iş hayatında güvensizlik yaratan, ticari mahremiyeti bozan usuller yerine, birçok batı memleketinde olduğu gibi, vergi ziyarı önlemek için normal, ilmi ve müessir tedbirler getireceğiz. Ticari mahremiyeti ortadan kaldırarak, iş hayatında, güvensizlik yaratarak müteşebbisleri, ihtisası olmayan kişilerin manevî baskısı altında bırakan usullere son vereceğiz*” ifadeleri ile AP vergi konusunda gerekli düzenlemelerin yapılması gerekliliği gibi noktalar üzerinde durmuştur.

AP'nin Ulaşım ve Turizm Politikası, AP, Kara, demir deniz ve hava yolunun yapımı için gerekli çalışmaları yapılmasını, özellikle hızlı ve güvenilir bir kara yolu ağının olması için, taşıtların yurt içindeki imalatına hız verilmeli ve akaryakıt ucuz olmalıdır. Deniz yolunda ise, gemi inşa faaliyetleri artırılmalıdır. Önemli bir döviz kaynağı turizme gelince, yeni oteller inşa edilmeli, özellikle dış ülkelerde çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri döviz kaynakları üzerinde durulmalı ve işçilerin yabancı memleketlerde çalışmaları teşvik edilmelidir.

AP'nin Yabancı Sermaye ve Milletlerarası İşbirliği Politikası, Tarihte hiçbir millet kendi kendine kalkınamamıştır. Süreçte yabancı devletlerin sermayesine ve yardımına ihtiyaç duymuşlardır. Bu yüzden de ekonomik kalkınma için milli kaynakların büyük bir kısmı kullanılmalı ve tek başına yeterli olmayacağından yabancı devletlerden döviz olarak eklenen yabancı sermayesinde kullanılması gerekmektedir. Özellikle yabancı sermaye ile birlikte ihracat arttırılmalıdır. “*Türkiye'nin bugün, katılmış olduğu GATT "Milletlerarası ticaret ve Tarifeler Antlaşması", Milletlerarası Para Fonu, Avrupa İktisadî Kalkınma Teşkilâtı "OECD", Ortak Pazar gibi kuruluş ve müesseselerin ana hedefleri, milletimizin iktisadî alanda*

diğer memleketlerle en geniş hacimde iktisadî iş birliğinde bulunmasını ön görmektedir. İktisadî gelişme hızlandıkça yabancı sermaye hareketleri de, hudutlar arasında daha geniş şekilde cereyan etmektedir”²⁰⁷.

AP’nin Dış Politikası, YTP ve CHP ile benzerlik göstermektedir. Üç partinin ortak görüşü;

- 1) *“Batı ve Batının ittifak sistemine bağlı kalmak*
- 2) *Bu sisteme dâhil olmayan komşularımızla iyi ve doğu bloku devletleri ile özellikle iktisadi ilişkiler kurulacak ve bu devletlere karşı geçmişte izlenen katı dış politikadan vazgeçilecek*
- 3) *Bağımsızlığını yeni kazanan Asya ve Afrika devletlerine, bu devletlerin meselelerine karşı anlayışlı olunacaktır”* görüldüğü üzere dış politikada amaç edinilen ortak noktalar olmuştur. Batıya en çok bağlı olan AP olmuştur. AP beyannamede Atatürk’ten beri izlenen yolları yine izlemeye devam edeceğini belirtmiştir. Yine AP doğulu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesine en az yer veren ve sınırlandıran olmuştur. Sovyetler Birliğine değinmeden komşu devletler ve Balkanlarla sıkı dostluk ilişkilerinin kurulacağını ve ticari ilişkilerinin gelişeceğini ifade etmiştir. Kıbrıs meselesinde ise Türkiye lehine bir sonuç alınması için Yunanistan ile gerekli görüşmelerin sağlanması üzerinde durmuştur²⁰⁸.

AP’nin gerek programına gerekse seçim beyannamesine bakıldığında DP’yi örnek aldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. DP’nin devamı olmakla beraber DP’nin düştüğü hatalara düşmeyerek anayasayı örnek alarak daha planlı bir şekilde hareket etmeyi uygun bulmuştur. Seçim propagandası çalışmalarına bu doğrultuda başlamış ve propaganda aracı olarak mitingleri kullanmıştır. İlk uğradığı yer Doğunun kapısı olan Erzurum olmuş ve beraberinde birçok şehri dolaşarak AP, 1965 seçimlerinde aldığı oy oranıyla kendini kanıtlamıştır.

²⁰⁷ Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, s. 26-30.

²⁰⁸ Mehmet Gönlübol, “AP, CHP, YTP Ortak Görüşte”, *Milliyet*, 30 Eylül 1965.

2.9. Adalet Partisi'nin Mitingleri ve Miting Konuşmalarının Basına Yansımaları

AP, 1965 seçimlerinde propaganda aracı olarak gittiği şehirlerde gerçekleştirdiği mitinglerini kullanmıştır. Genel olarak bu kısımda Süleyman Demirel'in gittiği yerlerde öne çıkan şehirler ele alınıp, bölge bazında değerlendirilmiştir. Buna ek olarak İç Anadolu bölgesinde AP'nin önemli bir mitinginin yapıldığı şehir olan Eskişehir'in çalışmada yer almaması, yerel basınında mitingün olduğu güne dair haber sayfasının olmaması veya koparılmasından kaynaklanmaktadır. Detaylı bir şekilde AP'nin mitinglerinde verdiği vaatler basın aracılığıyla ortaya konmuş ve beyannamesi ile örtüşüp örtüşmediği ifade edilmiştir.

2.9.1. Erzurum Mitingi

Süleyman Demirel seçim propagandasını yapmak ve yapılacak seçimleri kazanmak için seçim gezilerine Doğu'nun kapısı olan Erzurum ilinden başlamıştır. Erzurum'un önemli noktalarında mitingler gerçekleştirip halka seslenmiştir. DP aynı şekilde 1954 seçimleri hariç seçim kampanyalarını Erzurum'da başlatmıştı, bu durum DP gibi hareket etmelerinin en belirgin şekli olduğunun göstergesidir.

AP'nin mitingi 19 Eylül 1965 tarihinde Gürcü Kapı meydanında saat 14.30'da yapılmıştır. Konuşma, Sanayi Bakanı Ali Nailli Erdem tarafından başlatılmış ve bu açık hava toplantısına 20'ye aşkın milletvekili katılmıştır. Ali Nailli konuşmasında çeşitli memleket konularına değinerek bir konuşma gerçekleştirmiştir. 1960 programına alınan ve Erzurum'da yapılacak olan çimento fabrikası hakkında konuşmuş ve Erzurum'a beşinci gelişinin olduğunu söyleyerek vatandaşın memurdan çekindiğini şu sözlerle ifade etmiştir. *“İnsan gördüm aç, susuz, yolsuz insan gördüm daire kapılarında bekliyor, insan gördüm memurdan korkuyor. Bu hep olanları Erzurum'da gördüm”* demiştir. Sanayi bakanından sonra konuşan Eski Köy İşleri Bakanı Seyfi Öztürk'te konuşmalarında Türk köylüsüne değinerek *“Türk köylüsü refaha kavuşmadıkça millet refaha kavuşmaz.”* devamında *“Bir memlekette manevi kalkınma olmazsa maddi kalkınma olmaz”* demiştir. Ardından Afyon Milletvekili Hasan Dinçer de bir konuşma yaparak, ordu ile millet arasındaki bağdan

bahsetmiştir. Ardından halktan gelen telgrafları Erzurum milletvekili adayı Cevat Önder okumuştur²⁰⁹.

Telgrafların okunmasından sonra Süleyman Demirel konuşmaya başlamıştır. Demirel, konuşmasına ilk olarak tarihe şahitlik etmiş ve birçok kahramanlığa sahne olmuş, şehri selamlayarak başlamıştır. Ardından şehrin tarihi konumuna değinerek, düşmana karşı hep beraber verdiği mücadeleyi ifade ederek seçimlerin demokratik bir ortamda kardeşçe yapılmasını halktan istemiştir. Sözlerine *“Biz Adalet Partisi olarak kendimizi, bütün Türk milletinin ve bütün Türk vatanının hizmetinde kabul ve telakki ediyoruz. Bizim için kaçınılmaz olduğuna inandığımız iktidar mesuliyetini omuzladığımız zaman, tek partinin hükümeti olmak zaafına düşmemek, en mukaddes emelimizdir. Bizim iktidarımız hangi partiye mensup olursa olsun, bütün vatandaşlara huzur, istikrar, refah, saadet temin etmeyi hedef alacak ve dolayısıyla milletin bütünü tarafından benimsenecek bir iktidar olacaktır”* şeklindeki ifadesiyle AP’nin bir zümre değil de halk partisi olduğunu belirterek *“Çünkü millet köylüsü ile işçisi ile tüccarı ile sanayisi ile serbest meslek sahipleri ile memurları ile bir bütündür”* sözlerine eklemiştir. Devamında ise AP’nin milletin idaresinden doğduğunu ve bu yüzden halkın ihtiyaçlarına samimiyetle cevap vereceğini belirtmiştir.

Ülkenin ekonomik yapısı ile ilgili olarak Demirel, *“Eğer bu gün Türkiye fakir, geri kalmış, teşebbüs kabiliyetinden mahrum, olgun ve şevksiz vatandaşların ülkesi halinde görünüyorsa, bunun sebebini ne Türkiye’nin maddi ne de Türk Vatandaşının manevi yapısında aramak doğru olmaz. Türkiye’yi bu hale getiren beceriksiz, dar ve kısır görüşlü, milletle alakalarını kesmiş, idare etmeyi millete vasilik etmek manasını almış, korkusuz, kompleksler içinde perişan iktidarların olumsuz icraatından başka bir şey değildir. Bu iktidarlar Türk vatandaşının teşebbüs kabiliyetine, iş kurma ve becerme gücüne hiç bir zaman itimat etmemişler, Devleti idare etmeyi her manası ile Türk vatandaşının elini kolunu bağlamak, Onu devlet*

²⁰⁹ Albayrak, 20 Eylül 1965; Doğu Ekspres gazetesine göre, Demirel, şehre girdiğinde sevinç gösterileriyle karşılanmış, Uçağı görenler “Yaşasın Demirel” diye bağurmuş ve davul zurna ile halaylar çekilmiştir. Demirel uçaktan iner inmez Demirel’i omuzlarına almak istemişlerdir. Miting alanında yağın yağmura rağmen on binlerce kişi mitingi izlemiştir. Erzurum milletvekili adayı olan Cevat Önder Demirel’i halka tanıtırken “10 Ekim sonrasının Başbakanı” şeklinde tanıtmıştır. Konuşması çok fazla alkış görüp sürekli kesilmiştir. Milletten aldığı mektuplara değinerek milletin birçok sorununa şahit olduğunu ifade etmiştir. Miting bitiminde ise Halk, Demirel’in bulunduğu arabayı havaya kaldırarak tezahüratta bulunmuştur. “Yaşa Varol” sesleri meydanda yankı bulmuştur. Doğu Ekspres, 20 Eylül 1965.

kapısının süründürmek manasına almışlardır. Adalet Partisi tek başına iktidara gelmek davasını güderken, bu hakikatleri bütün incelikleri ile bilmekte ve bizzat kendi mevcudiyetinin Türk milletinin hür yaşama, yaratma, kurtulma, ilerleme, medeni, mesut ve müreffeh bir hayata kavuşma isteğinin bir ifadesi olduğunu idrak etmektedir, ifadelerini kullanmıştır”²¹⁰. Demirel bu söylediklerine dayanarak yapılacak seçimlerde halkın onlarla birlikte hareket edeceğini ve kazanacaklarını dile getirerek, ülkenin siyasi buhranlardan kurtulacağını ifade etmiştir. Amaçlarının tamamen Türkiye’nin kalkınmasından, huzur ve refahın sağlanması olduğunu ve beyannamede verdikleri vaatleri gerçekleştirme niyetinde olduklarını ifade etmiştir.

Süleyman Demirel Üniversite ile ilgili Görüşleri, “*Memleketin genç dimağları memleketin malıdır, şu veya bu partinin malı değildir. Bunları söylerken çeşitli fikirlere ve değişik siyasi inanışlara sahip olmaları tabii olan Üniversite gençliğinin, millet meseleleriyle yakından ilgilenmelerini ve bütün vatandaşlar gibi düşünce ve kanaatlerini, serbestçe izhar etmelerine taraftar olmadığımızı ifade etmek istemiyoruz. Biz aksine, sade münevver gençliğin değil, istisnasız bütün Türk vatandaşlarının memleketin bütün meseleleriyle ve hükümetlerin politikasıyla yakından ilgilenmelerine, hararetle taraftar bulunuyoruz. Bunun için, kanuni ve tabii yollar vardır. Siyasi partilerimiz herkese olduğu gibi, evveliyatla münevver gençlerimize açıktır. Bütün mesele, Demokratik bir rejimde her şeyi usulüne göre yapılması ve Türk devletinin, yüksek itibar ve otoritesin zedelenmemesine dikkat edilmesidir”²¹¹. Düşüncelerinden sonra Demirel, ordu konusuna değinerek Erzurum için üzerinde durulması gereken mahalli konulara değinmiştir.*

Mahalli konularda ise; Atatürk Üniversitesinin, bir an önce kadro çalışması yapması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye’nin topyekûn kalkınmasında, bölgelerin özellikleri dikkate alınarak, yeni iş sahalarının açılmasından ve Erzurum’un daha çok imkânlarla ve vasıtalarla kavuşturulması gerekliliğinin samimi isteği olduğunu Demirel ifade ederek, Erzurum’da Çimento Fabrikasının, Yün ve iplik fabrikalarının kurulmasının mutlaka Erzurumlulara ekonomik refahlık vereceğini ifade etmiştir. Erzurum, Tekman, Çat, Hasan kale, bölgesindeki petrol-sondaj çalışmaları hızlandırılmalıdır. Sürebahan ve Haydari barajlarının yapılması, bölgeyi enerji bakımından tatmin edecektir. Sanat ve Kültür kenti olan Erzurum’un Selçuklulardan

²¹⁰Cumhuriyet, 20 Eylül 1965.

²¹¹Havadis, 20 Eylül 1965.

kalma eserleri ve Ulu Camiisi onarılmalıdır. Karlıova, Çat, Erzurum yolları ıslah edilmeli, tarımın gelişmesi için sulu tarım yapılmalı ve suni gübre herkes tarafından kolay temin edilmeli, hayvan konusunda ise yem, saman ve ot için güçlüklerin kaldırılması, şeklinde beyanlarıyla Demirel Erzurum da eksik olunan ve toplum için gerekli olan mahalli konularda vaatlerde bulunmuştur. Bunların yerine getirilmesi için toplum ile devletin birlikte hareket etmesi ve AP'nin iktidar olması ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere Erzurum ilinin AP için ayrı bir önemi vardır. Bunun için de Erzurum'un önemli noktaları ve ilçelerinde de mitingler yapılmıştır²¹².

AP Erzurum'un daha birçok bölgesinde farklı tarihlerde mitingler gerçekleştirmiştir. 25 Eylül 1965 tarihindeki İspir mitinginde ilk sözü gazetenin müdürü Şinasi Ünal almıştır. Özetle; “ *Bir kısım politikacılar AP tek başına iktidara gelecek olursa onların akıbetleri demokratlarınkinden başka bir manzara arz etmeyecektir. Yani onlarda darağacına çekilecektir. Diyerek alçakça hezeyanlar savurmaktadırlar. Aziz arkadaşlarım bıraksınlar biz bu memlekete yol, bıraksınlar biz bu memlekete su, baraj, elektrik, her köye okul sağlam bir iktisadi hayat sağlayıp yapalım da mukadder olan akıbet ipte gitmekse onunda bir şerefli mazi olarak yakınlarımıza armağan edelim*”. CHP'nin “ortanın solu” söylemine karşılık, onlar “ortanın solu ise AP ortanın sağındadır”, demiştir. Burada AP diğer partilerin özellikle CHP'nin AP için gerçekleştirdiği konuşmalara cevap vermiştir²¹³. İspir ve Erzurum'un diğer önemli noktalarında yapılan mitinglerde temel amaç diğer partilerin ülke içerisinde yaptığı mitinglerde AP'yi hedef alan söylemlerine cevap vermek ve halkın AP'ye destek vermesini sağlamaktır.

2.9.2. Trabzon Mitingi

AP lideri Süleyman Demirel beraberinde 18 kişinin olduğu bir AP heyeti ile 26 Eylül 1965 tarihinde şehre gelmiştir. On beş bine yakın bir kalabalık ile şehirde sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Hatta miting alanına giderken trafik kazası geçirmiş bindiği jip terminalden ayrılmadan önce halk havaya kaldırmak isteyince jip sağ tarafa devrilmiştir. Demirel, bu kazayı yara bere almadan atlattı ve miting alanı

²¹² *Seçim Konuşmaları Süleyman Demirel*, Adalet Partisi Merkez Genel Yayınları, Ankara, 1966, s. 17.

²¹³ *Doğu Ekspres*, 25 Eylül, 1965.

olan Atapark'a doğru gitmiştir. Miting alanında özellikle Demirel, ekonomi ile ilgili konular üzerinde durarak görüşlerini açıklamıştır. Trabzon da geçim şartlarının eksik ve yetersiz olduğunu ve bu yüzden de başka şehirlere göç verildiğini ifade etmiştir. Daha sonra ise Demirel kalkınma ile ilgili görüşlerini ifade etmeye başlamıştır ve CHP'nin plan anlayışına değinerek şunları ifade etmiştir. *"Nazariyeler, ileri sürerler, uzun nutuklar çekerler, fakat iş ve eser olarak ortaya hiçbir şey koyamazlar"*²¹⁴. *"1960 dan beri tam beş sene geçmiştir. Bu beş sene 10 senenin yarısıdır. Bu beş senede Cumhuriyet Halk Partisi iktidarlara, Türkiye'nin ekonomik yapısına, enfratrüktürüne ne ilave etmişlerdir. Planın kendilerinin yaptırdıkları iç ve dış kredilerini buldukları, temelini attıkları, işletmeye açtıkları, hangi fabrika, hangi baraj, hangi liman, hangi köprü, hangi yol, hangi büyük proje var ortada"*²¹⁵ ... Demirel CHP'nin projelerinin sözde kaldığına, icraata dökemediğine dikkat çekerek son yıllarda CHP'nin ekonomiye bir katkısının olmadığını ifade etmiştir. Özellikle koalisyon dönemlerine vurgu yapılmak istenmiştir. Çünkü CHP 1961 seçimlerinden sonra üç defa koalisyon hükümeti kurmuştur. Gerek muhalefet gerekse koalisyon ortakları arasındaki mücadeleler sonucu CHP'nin yaptığı somut bir yatırımı olmamıştır.

Demirel CHP'nin devletçilik anlayışına değinmiştir. Bunu yaparken CHP'nin Atatürk'ün devletçilik anlayışına bağlı kalmadıklarını vurgulayarak şu ifadeleri vurgulamıştır: *"Devlet Demir yollarına imkânlar sağlamak için karada mal ve insan nakliyatında otobüslere, otomobillere ve kamyonlara konulmuş olan tehdit tedbirlerini hatırlayalım. Bu tek misal, Halk Partisinin nazariyeleri ile tatbikat ve icraatı hakkında bize fikir vermeye yeter. Bugün devletin faaliyet sahası çok genişlemiş ve çok şumullenmiştir. Onunla beraber "kamu menfaatleri" anlamında da büyük bir gelişme vardır. Bu genişlik için de bu formül, ekmek imalatından, gazoz imalatına, münakalat teşebbüslerinden ilaç fabrikalarına kadar her şeyi ve her teşebbüsü ve kamu menfaatlerini gerektirdiği mucip sebebiyle, birer devlet işletmeciliği haline getirmeye son derece müsaittir. Görülüyor ki CHP Partisi bu seçime girerken karma ekonomiye imkân sağlamak, özel teşebbüsü emniyet ve itimat vermek düşüncesiyle ortaya atıldığı zamanda bile, devlet işletmeciliğinden feragat etmediğinin, edemediğinin işaretlerini veriyor. Korkunç derecede merkezîyetçidirler,*

²¹⁴ Sabah Postası, 27 Eylül 1965.

²¹⁵ Sonhaber, 27 Eylül 1965.

her alanda, bütün teşebbüslere merkezi idareye hâkim olan ufak bir ekalliyetin istikamet vermesine taraftardır. Allah'ın onları, bu millete vasilik etmek için yarattığına inanmaktadırlar. Halk Partisi'nin devletçilik anlayışının modası geçmiş, çürümüş, yıkılmış bir anlayışı olduğunu göstermeğe kâfidir”²¹⁶. Demirel'in söylemlerinden yola çıkarak AP, CHP'nin söylemlerinin karşısında olmuştur ve Türk milletinin zeki, başarılı ve üstün yetenekli olduğuna inandıklarını ifade etmeye çalışmıştır.

AP'nin devletçilik anlayışına bakıldığında ferdin girişimlerini destekleyen, ferdin gücünün yetmediği yerlerde de devleti yardım eden ferdi tamamlayan bir kuruluş olarak görmektedir. Demirel ardından Karma ekonomiye değinerek, *“Devletin hiçbir zaman ferdin teşebbüs ve sermaye gücü ile yapabileceği işlere girmesine taraftar değiliz”*. Devlet kamu hizmetlerini gerçekleştirmeli, yatırımlar yapmalı, ekonomik politikayı göz önüne alarak düzenlemeler yapmalıdır. *“Karma ekonomi dünyanın hiçbir demokratik memleketinde devamlı bir ekonomik düzen değildir. Karma ekonomi bir intikal düzenidir. Bir geçiş nizamıdır. Bu düzen sonunda muhakkak bir hedefe varacaktır. Bu hedef bizim için ferttir, ferdin saadeti, refahı, zenginliği, huzuru emniyet ve istikrarlı bir hayata kavuşmasıdır. Şimdi CHP'ye soruyorum; sizin ekonomik görüşünüzdeki nihai hedefiniz nedir? Devlet mi, fert mi?... bu seçim günlerinde Türk vatandaşı bu sualin açık, kati formüller içinde ifade edilmiş olan cevabını öğrenmek istiyor”²¹⁷*. Demirel, sözlerini bu şekilde sonlandırarak, seçim gününe kadar verecekleri kararda halk üzerinde etki bırakmaya çalışmıştır. AP, karma ekonomi konusuna aynı şekilde beyannamesinde de değinmiştir. Mitinginde CHP'nin vaatlerinin gerçekçi olmadığını ifade ederek CHP'nin tezlerini çürütme yoluna gitmiştir.

2.9.3. Zonguldak Mitingi

Süleyman Demirel 03 Ekim 1965 tarihinde beraberinde bir grup AP'li ile Ankara'dan Zonguldak'a doğru yola çıkmıştır. Yol güzergâhında onu bekleyen Düzce halkına bir konuşma yapmış ve konuşması çok büyük tezahürat görmüştür. Daha sonra yola devam etmiş ve yol boyunca sürekli tezahüratlar görerek

²¹⁶ Havadis, 27 Eylül 1965.

²¹⁷ Cumhuriyet, 27 Eylül 1965.

Zonguldak'a gelmiştir. Geldiklerinde kıratlara binmiş AP'liler tarafından karşılanmış ve kurbanlar kesilmiştir. Demirel omuzlar üzerinde miting alanına getirilmiştir.

Büyük bir kalabalığa seslenen Demirel, birkaç memleket konusu ve özellikle işsizlik meselesi konusunda bir konuşma yapmıştır. Demirel konuşmasında: *“İşsizlik bugün Türkiye’de bir numaralı mesele olarak, ortada durmaktadır. İşsizliğe gelecek her hükümdar çare aramak mecburiyetindedir. Adalet Partisi olarak yurt dışında bulunan işçilerimizin bütün ihtiyaçlarının ve meselelerinin süratle halledilmesine kararlıyız. Artan milli refahtan işçi kitlesinin hak ettiği payı almasında, hür sendikacılığın oynadığı rolün ehemmiyetini müdrikiz. İşçilerimizi işverenlerle toplu sözleşmelerde kuvvetli pazarlık gücüne sahip kılacak olan işçi teşekküllerini ve hür sendikaları, her türlü haklı istek ve faaliyetlerinde, her zaman destekleyeceğiz. İşçi ve işveren arasında çıkan anlaşmazlıkların barış yolu ile halledilmesine gayret sarf etmek, Adalet Partisi iktidarının vazifesi olacaktır”* ifadelerini kullanarak işsizlik konusuna değinmiş ve gerekli çözümleri AP iktidara gelince gerçekleştirecektir yorumu yapılabilmektedir. Ayrıca Demirel Sosyal Sigortanın da düzenlenmesi gerekliliğine vurgu yaparak işçiler için rahat bir mesken yapılmasını belirtmiştir²¹⁸.

Sosyal adaleti ise; Demirel, artan gelir ve yükselen refahtan herkesin kabiliyetine göre gördüğü hizmet oranında aldığı pay olarak açıklamıştır. Sözlerine *“Türk işçisi uyanıktır, Türk işçisini maksatlarına alet etmek isteyenler, her zaman hüsrana uğramışlardır. Türk milletinin her ferdi ve bilhassa uyanık imanlı işçi vatandaşlarımız bugün komünizmin vahametini çok iyi anlamışlardır. Türkiye’de sınıf kavgası olmayacaktır. Türkiye’yi sınıf kavgasına itmek ve iç barışı kökünden yıkmak isteyenler başlarını taşlara çarpacaklardır. Bozguncular, sözde sosyalistler, sözde sosyal adalet taraftarlarının maskeleri inmiştir. Hakiki çehreleri milletimizce gayet iyi bilinmektedir”* ²¹⁹ şeklinde devam etmiştir. Demirel, Türk işçisinin komünizmin oyununa gelmeyeceğini iyi bildiğini söyleyerek iktidara geldiklerinde işsizlik sorununu kökünden halledeceğini ifade etmiştir.

²¹⁸ Sancak, 04 Ekim 1965.

²¹⁹ Tercüman, 04 Ekim 1965.

2.9.4. Urfa Mitingi

Süleyman Demirel Urfa'ya yanında yine AP'liler, basın mensupları ve özellikle eşi ile birlikte gitmiştir. Demirel hava alanında binlerce Urfalılar tarafından karşılanmış ve Demirel'e şehir içerisinde tezahüratlar yapılmış *"Müstakbel Başbakanımız hoş geldiniz"* denilmiştir. Şehre gelirken 6 yıldır inşaatı durdurulan Et Balık Kombinası önünde Demirel ve beraberindekilere çiçek demetleri serpilmiş, halk hep birlikte Et Kombinası büyük derdimiz derdimize deva olun diye bağırarak Demirel ve arkadaşlarına tezahüratlar yapmaya devam edilerek alkışlanmışlardır. Daha sonra Belediye Binasının önüne gelinmiş yüzlerce atlı tarafından karşılanmış ve kurban kesilmiştir²²⁰. Sevinç gösterileri ve kurbanlarla karşılanması Demirel'in seçim öncesinde şansının arttığının göstergesidir.

Demirel konuşmasına halkı selamlayarak başlamıştır. Halkın onu bağrına bastığını söyleyerek teşekkür etmiştir. Yalan sözlerle halkın vaktini almayacağını ifade ederek *"Elektrik, su, fabrika, kombina istiyorsunuz, bu meydanda elektrik isteyerek işsizlikten usandık diyorsunuz"*. Bunun Urfalıların en doğal hakları olduğunu söyleyerek 660 yıl bu şekilde nasıl yaşadıklarını sorarak elektriğe kavuşacaklarını söylemiştir. Kombina yerine hapishane yapıldığını bunun bir yatırım olmadığını, söyleyerek gelen politikacıların onları tanımadığını söylemiştir. Eğer bölgeye gelen politikacıyı tanımak istiyorlarsa kaç köylerinin olduklarını sormalarını, sorunun cevabını bilirlerse inanmalarını söylemiştir. Fakat bilemeyeceklerini bu yüzden de onlara güvenmemeleri gerektiğini Demirel ifade etmiştir²²¹.

Özellikle Demirel, Urfa'da su sıkıntısı üzerinde durarak çözüm odaklı olmuştur. Sözlerini şöyle ifade etmiştir. *"Urfa'nın kahraman çocukları, Sizinle siyasi meseleleri konuşmaya geldim. Siz bu cennet vatan parçasında, çoluğunuzla çocuğunuzla, hayvanınızla kavrulmuş kurumuş olmanıza rağmen, büyük bir mücadeleyi sıkıntılar içerisinde yapmaktasınız. Bu mücadele hayat mücadelesidir. 15 Km. den su taşırsınız, kuyu kazarken can verirsiniz, kazılan kuyudan çıkan su mildir. Asırlardır ne senin ne çocuğunun, ne de hayvanının karnı suya doymuştur. Açlığın türlü çeşitlisi var ama sen evvela suya muhtaçsın, onun için senin bu meseleni en*

²²⁰Demokrat Urfa, 01 Ekim 1965.

²²¹Demokrat Urfa, 06 Ekim 1965.

*büyük siyasi mesele addediyorum. Hepimizi affet, seni çok yalnız, çok kimsesiz ve suya aç bıraktık. Onun için ben bugün seninle yalnız bu meseleyi konuşacağım. Memlekette halk hâkimiyeti olacaksa, senin bu meseleni halletmek için olsun isterim. Ben, yağmur duası yapan bir bölgenin çocuğuyum. Sararan, kuruyan ekini, yağmur gelmediği zaman, çoluğunu çocuğunu, hayvanını nasıl perişan ettiğini bilirim”*²²² özellikle Demirel, Urfa’nın büyük su sorunları yaşadığını bildiğini bugüne kadar da çözülemediğini kendisiyle birlikte çözüleceğini vurgulayarak sadece bu konu üzerinde durmuştur. Aynı zamanda sorunun hep birlikte çözümü için hareket edilmesini vurgulayarak *“hep beraber el ele verelim”* demiştir. Aynı gün içerisinde Güney doğunun 2 farklı ilini daha gezerek seçim kampanyasını sürdürmüştür.

2.9.5. Gaziantep Mitingi

Süleyman Demirel, Urfa’dan sonra miting için aynı gün içinde yanındakiler ile birlikte Gaziantep’e geçmiştir. Demirel ile birlikte Sadettin Bilgiç de mitinge katıldığı için AP’nin ilk büyük mitingi olarak değerlendirilmiştir. Demirel’i hava alanında 600 otomobil ve on binlerce kişi 01 Ekim 1965 tarihinde 12.45’te karşılamıştır. Alanda çok fazla insan vardı herkesin gözü Demirel de idi. Demirel iner inmez omuzlara alınmış “Yaşa Varol” sesleriyle birlikte otomobile bindirilmiş ve miting alanına gidilmiştir. Önce Saadettin Bilgiç kısa bir konuşma yapmış, ardından Demirel mikrofonu alıp konuşmaya başlamıştır.

Süleyman Demirel *“Sevgili Gaziantep’liler Yiğit mert Gaziantep’liler”* sizinle birçok konunun münakaşasını yapacağım diyerek söze başlamıştır. *“Atatürk milli irade demişti. Atatürk hâkimiyet bila kaydu şart milletindir”* sözlerinin anlamı nedir diye sorarak açıklamıştır. Bu memlekete halkoyu ile gelmiş bir iktidarın hizmetine, icraatına engel olmak apaçık hainlik ve eşkıyalık olarak nitelendirmiştir. Türk milleti bu iradenin karşısında olmak isteyenleri özgürlüklerini ve şereflerini korumak için bir çekince göstermeyeceklerdir. Türk ordusu ve Türk milleti arasına düşmanlık koymak isteyenler illaki olacaktır. Ama şu unutulmamalıdır. *“Türk ordusu demek Türk milleti demektir”*. Nifak tohumlarını ekmek isteyenlerden uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir ²²³.

²²²Havadis, 02 Ekim 1965.

²²³Haber, 02 Ekim 1965.

Süleyman Demirel, *“Türk milleti refah ve saadet içinde değildir. Türk milleti fakirdir, yoksuldur. Türk toplumu çeşitli maddi ve manevi meselelerle karşı karşıyadır. Türk vatani yola, suya enerjiye, kısa zamanda kalkınmaya muhtaçtır. Türk milleti ekmeğe, giyeceğe bakıma ve bunların hepsi ile beraber yaşadığı topraklar üzerinde millet olarak haysiyet ve birliğini korumaya muhtaçtır”* diyerek Türk milletinin refah içinde olması için ülkenin şartlarının yeterli olmasına rağmen neden bu durumda diye sorgulamıştır. Yapılacak seçimdeki en büyük amaç ülkeyi bu durumdan kurtarmaktır, şeklinde ifade etmiştir. Sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Gaziantep, cesaretli, heyecanlı, mücadeleci bir halktır, diyerek “Türkiye’nin geçirdiği ve hala sarsıntıların çektiği ağır siyasi buhranın, tesirlerinden faydalanan sol fikirler, faaliyetlerini genişletmek için son derece müsait zannettikleri burada, dikkati çeken bir faaliyet merkezi kurmuşlardır. Bu faaliyetten bütün Türk milleti olduğu kadar, muhterem Gaziantep halkının da son derece muzdarip olduğunu biliyorum. İdarenin zaafından bilhassa geçmiş Halk Partisi müsamaha ve himayesinden kuvvet alan bu cereyan, Türk milletini hiddetten çıldırtacak derecelere getirmek üzeredir. Bu memleketin namuslu ve çalışkan halkı, Anayasa ile kurulmuş olan bütün temel müesseseleri muhafaza etmek azim ve kararındadır. Refah ve saadete, yükselişe, demokratik nizam içinde haklarına ve hürriyetlerine bütünüyle sahip olarak ulaşmak emelindedir. Türk milleti, kendisine komünizmi, yalancı cenneti vadeden ve kurtuluşu bu noktada gösteren sapıkların peşinden gitmeyecektir”²²⁴*. Komünizme karşı olduğunu her fırsatta Demirel dile getirmeye çalışmış ve özellikle komünizmin bu bölge ülkede taraftar bulmasında CHP’nin etkili olduğunu söyleyerek CHP’nin kendisine pay çıkarmasını istemiştir. TİP’e göndermeler yaparak halkın bu komünizmin gerçek olmayan vaatlerine kanmayacağını aksine bu durumdan rahatsız olduğunu dile getirmiştir.

2.9.6. Adana Mitingi

Süleyman Demirel, Urfa-Antep-Maraş mitingini tamamladıktan sonra 02 Ekim 1965 tarihinde Mersin’e oradan da Adana’ya geçmiştir. Demirel Çukurova’nın büyük şehri Adana’ya yine AP’lilerden oluşan bir heyet ile gelmiş, Demirel’in otomobili Dört Yol’da durdurulmuş büyük tezahüratlarla karşılanmış ve AP’liler “3. Süleyman hoş geldin” diyerek sevinçlerini ortaya koymuşlardır. Miting saat 14.00’da

²²⁴ Seçim Konuşmaları..., s. 101-103.

Kuruköprü (Bahriye) Meydanında başlamıştır. Demirel özetle konuşmasında şu konuşmaları yapmıştır: *“10 Ekim 1965 seçimleri milletin kendi kaderine sahip çıktığı gündür. Türkiye’de ama el altından el üstünden davranışlarla, Milletin iradesine ve hâkimiyetine yöneltilmiş, her söz her davranış gayri meşrudur. Büyük haksızlık ve büyük saygısızlıktır. Millet iradesine, hiç kimse vasi değildir. Türk milleti reşittir”* söylemlerinde bulunan Demirel, Türk milletin kendi kaderini kendi belirleyeceğini ifade ederek 10 Ekimde yapılacak seçimde özgür yaşamak istediklerini göstereceklerdir. Türk milleti tarih boyunca bu mücadele içerisinde, asla boyun eğmemiş, her türlü eşkıyalığa karşı çıkmıştır. Türk milleti ne sosyalist olacak, ne komünist olacaktır. Özgür, demokratik düzen içerisinde yaşayacaktır²²⁵.

Süleyman Demirel özellikle sözlerine petrol konusu ile devam etmiştir. *“Aziz Adanahılar, Şimdi, size mühim memleket meselelerinden bahsedeceğim. Bir seçim sakızı haline getirilen petrol meselesidir. Mesele, Türkiye için hayatidir. Akla, ilme, tekniğe ve tecrübeye istinat etmeyen, sadece hislere ve birtakım tehditlere, istismarlara ve ihtikârlara kapılarak verilecek her karar, memleketi milyonlarca zarara sokabilir. Türkiye 1932 senesinde petrol aramaya başlamış 1946 senesinde, Raman Dağında petrol bulunmuştur. 14 sene bir netice alınamamış, demek 1946’dan 1954’e kadar ham petrol istihsali, ancak 60 bin tona çıkabilmiş, 1954 tarihinde yine bu meydanlarda bunun türlü ve çeşitli kavgaları yapılmıştır. Denilmiştir ki, Türkiye’de petrol vardır. Böyle olduğu halde, Türkiye bunu bulamamakta, işletememektedir. Parası, tekniği kâfi gelmemektedir. Hâlbuki başka memleketler milyonlarca gelir sağlamaktadırlar ve refah içinde yaşamaktadırlar. O tarihte dört beş küçük Ortadoğu Devleti, petrolden bir milyar dolara yakın gelir sağlamaktadır. Halen bu rakam iki milyar dolardır. O zaman düşünölmüştür. Türkiye tütün ekecek, pamuk ekecek, fındık kaldıracak, 10 milyon insanın gelirini toplayacaksınız, temin ettiğiniz dövizle petrol alacaksınız. Petrolün üstünde de oturacaksınız, işletemeyeceksiniz, çıkarmayacaksınız. Ama ayağınız çıplak, karnım aç olacak petrolümü kimseye vermem diyeceksiniz yahut da diyeceksiniz ki yeter bu milletin çektiği fukaralık”* sözlerine Demirel bir an önce memleket bu sıkıntılardan kurtarılmalıdır. Ülke kendi petrolünü çıkarıp, işleyebilmesi için ülkeye gerekli sermaye ve döviz sağlanmalıdır,

²²⁵Vatandaş, 03 Ekim 1965.

sözlerini ekleyip, petrolün ülke için önemli bir yatırım kaynağı olduğu belirtilmiştir²²⁶.

Süleyman Demirel, sözlerine CHP'yi hedef alarak *“CHP Genel Başkanı diyor ki petrolün hemen millileştirelim istemiyoruz. Ama afişleri var, üzerinde Milli petrol diye yazılı. Milli sözünün yaratabileceği heyecanı afişle istismar edip konuşmaları ile veya seçim beyannameleri ile başka kimselere başka manaya gelecek şeyler mi söylüyorlar. Petrol Kanununda değiştirilecek hükümler vardır diyor. Acaba, bu kanaate ne zaman gelmişlerdir. Kanun 1954'te çıktı kendileri 1961'den 1965'e kadar 3,5 sene iktidarda kaldılar. Şayet Kanunda değişecek şeyler var idiyse, neden iktidarlarında değiştirmediler? 15 sene plan diye konuşanlar acaba, 1961'de hükümete gelirken bir hazırlığın içerisinde iseler neden gerekli hazırlığı yapmadılar. Neden gerekli değişiklikleri yapmadılar. Şimdi diyorlar ki, Petrol Kanununda değişiklikler yapılması lazımdır, görüyorsunuz; idareye fikir getiren CHP'liler böyle övünürler. Her şey, iktidardan düştükten sonra akıllarına gelir”* diyerek sözlerini şöyle toparlamıştır.

- 1) *“ CHP bu meseleyi dejenere etmiştir.*
- 2) *İstihsalı کافی miktarda artıramamış, dışarıya uzun seneler para vermemize müncer olacak tedbirsizlikle içerisinde bulunmuştur.*
- 3) *Büyük tasarruf sağlayacak yatırımları pipe-line'ni, petro-kimya endüstrisini kuramamıştır.*
- 4) *Petrol Kanununu gereği vechile tatbik edememiştir.*
- 5) *Ham petrol fiyatlarında indirim temin edememiştir.*
- 6) *Eğer yabancı şirketlere ruhsat vermek bir hata idiyse, yabancı şirketlere verilen ruhsatların % 75'i CHP idaresinde verilmiştir.*
- 7) *İhtiyaçları vaktinde tespit edip vaktinde tedbir alamamıştır. Ve bu arada bir milli rafineri kurulmasını düşünememiştir. Bunun tedbirlerini alamamıştır. Bu sebeplerle de, Türkiye'yi önümüzdeki senelerde işlenmiş petrol almaya mecbur etmiştir”.*

Görüldüğü üzere CHP'den yana şikâyetler dile getirilmiştir. AP'nin petrol politikası, beyanname ile uyuşmaktadır. Memleketin petrol ihtiyacının milli kaynaklardan karşılanmasından yanadır. Türkiye, kısa zamanda ithal eden bir ülke

²²⁶Cumhuriyet, 03 Ekim 1965; Havadis, 03 Ekim 1965.

değil de ihraç eden bir ülke olmalıdır. İşlenmiş petrol ithal edilmemeli, ham petrolü ise milli menfaatlere uygun pazarlardan satın almak için mili bir rafine kurulmalı ve petrol kanununda güçlük yaratan noktalar düzenlenmelidir. Petro-Kimya ve suni gübre endüstrisi yatırımlarına önem verilmeli, Petro-Boru hattının inşaatı kısa zamanda tamamlanmalıdır²²⁷. Demirel'in bu konuşması büyük alkış toplamıştır. Çünkü Demirel, halkın sorunlarına değinerek halkın desteğini sağlamıştır.

Bir diğer önemli konu ise barajlar olmuştur. Demirel yine CHP'ye cevap vererek şöyle demiştir: *“Kendileri bu cesareti gösterebilecekleri mi? En güzide eserlerden birisi güzel Çukurova'mızın, insanını dut ağacına saran ve sellerden kurtaran burayı bir pamuk ve narenciye denizi, bir bereket kaynağı haline getiren güzel ve büyük Seyhan Barajına, kaç tane kulp taktı bu adamlar! Diyeceksiniz ki, biz bunların hepsini biliyoruz. Üzme canını, yorma kendini, ben de zaten ciddiye aldığım için değil, hafızalarınızı tazelemek için söyledim”...* Halkın yapılması gerekenleri iktidarın yapmadığını söylemiş ve özellikle burada Demirel, sözlerini CHP için sarf etmiştir. Barajlar için ayrılan bütçenin kullanılmadığına dikkat çekerek halka hesap vermelerini istemişlerdir. Kendileri için ise *“Dünyada ve ahirette, bu fakir milletin her kuruşunun hakkının, hürriyetinin adet ve ananelerinin savunucusu olmayı, Cenabı Hak bize nasip eylesin”*²²⁸ diyerek sonlandırmıştır. Demirel özellikle petrol ve baraj konusuna değinerek gerekli düzenlemelerin yapılacağını ifade etmiştir.

2.9.7. İstanbul Mitingi

AP, Anadolu'nun büyük illerinden sonra İstanbul'da büyük bir mitingi Taksimde düzenlemiştir. Kalabalık bir seçmen kitlesine sahip olan AP mitingi saat 13.30'da *“kır atıma bineyim, yar yoluna gideyim”* şarkısının devamlı olarak alanda çalması ile başlamıştır. Miting alanı AP tarafından çeşitli dövizler ve beyaz atlı bayraklarla süslenmiştir. Bir uçak ile Demirel'in İstanbul'da olduğunu bildiren ilanlar farklı yerlere atılmıştır. Demirel alana gelmeden hemen önce Demirel'in mason olmadığı yolunda Ankara Türk Yükselme Cemiyet'i tarafından verilen belge halka dağıtılmış ve halkın kafasındaki şüpheleri AP belgeler ile yok etmek istemiştir. Daha sonra Demirel alana gelip sürekli alkışlarla kürsüye çıkmıştır. Demirel'in İstanbul'a gelmesi yine sevgi gösterilerine sahne olmuştur.

²²⁷Seçim Konuşmaları..., s. 108-109.

²²⁸Dirlik, 03 Ekim 1965.

İlk konuşmayı AP'nin İl Başkanı Cavit Köksal yapmıştır. Köksal: *“Uğruna şehitler verdiğimiz demokrasi halen memlekete yerleşmemiştir”* diyerek daha sonra 1946'dan sonraki devlet yönetimine değinerek, seçilmeden Başbakan ve Cumhurbaşkanlığı yapanların milli bakiyeyi milletin başına bela edenler yüzünden demokrasinin ülkeye bir türlü gelemeyeceğini iddia etmiştir. Daha sonra kürsüye çıkan Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, kendilerinin DP'nin devamı olduğunu söyleyerek *“DP ile alakamız elbette var Bu memlekette CHP'den memnun olmayanlar bulunduğu göre o halde DP de aslında bizde değil sizde ve millette devam eder”* ifadesinde bulunarak DP'nin oy tabanına sahip olmaya çalışmıştır. Daha sonra sosyalizmi savunan partileri de eleştirerek *“sosyalizmin zenginler ve kalantolar partisi”* olduğunu ileri sürmüştür. Halkın partisi olmadığını iddia ederek TİP ve CHP'ye gönderme yapılmıştır. Çağlayangil'den sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Faruk Sükan konuşma yaparak AP'nin hak yolunda olduğunu mağdur insanların haklarının geri verilmesi için parti olarak mücadele edeceklerini söyleyerek AP'nin 10 Ekimde halkın desteğiyle iktidara geleceğini ve Amerikan uşakları olmayacaklarını sözlerine ekleyerek şöyle devam etmiştir. *“Ortanın solunda bulunanlar kendilerini tarih huzurunda mesuliyetten kurtaramayacaklardır. Türk milleti bu millete kötülük yapanların ve fenalıkların hesabını sormaktan kendini alamayacaktır”*²²⁹ diyerek konuşmasını sonlandırıp sözü Demirel'e bırakmıştır. Yine görüldüğü gibi kürsüye çıkan bakanlar halkın şikâyetçi olduğu konulara ve burada miting yapan diğer partilere gönderme yaparak taraftar bulmaya çalışmışlardır.

Süleyman Demirel, İstanbul'da diğer şehirlere oranla daha uzun konuşmuş ve halkın sıkıntı çektiği birçok konuya değinerek 10 Ekim sonrasında çözüleceği vaatlerini vermiştir. Demirel İstanbul şehrinin tarihi önemini ve Türkiye için önemli olma noktalarına değinerek son günlerde gündemde olan yabancı sermaye konusuna değinmiştir. Demirel, *“Bu konu, bilhassa aşırı sol şarkıları söyleyen kimseler tarafından, Türk Halk efkârını tereddütlere düşürecek bir şekilde işlemeğe çalışılmaktadır, Realist ve uzak görüşlü Türk Vatandaşlarının, bu maksatlı propagandalara kulak vereceklerini düşünmek isabetli değildir. Bununla beraber*

²²⁹ *Dünya*, 06 Ekim 1965; Miting sırasında halk arasında dolaşan bazı kişiler karşı apartmandan Celal Bayar'ın mitingi takip ettiğini ve Fatin Rüştü Zorlu'nun annesinin evinin penceresinden dürbünle bir şahsın takip ettiğini söylemişlerdir. “Sosyal adalete evet, sosyalizme hayır” şeklindeki dövizlerin yer aldığı mitingi bazı memleketlerin konsolosları da izlemiştir. *Milliyet*, 06 Ekim 1965.

meselerin, kendisini iktidara en yakın namzet gören bir parti tarafından ele alınıp açıklanması, hakikatlerin dile getirilmesi de son derece lüzumludur. Dünya Milletlerinin tecrübeleri ve bizzat Türkiye'nin kendi tecrübesi, iktisadi kalkınmada yabancı sermayenin ve ihtisasın yardımından faydalanma mecburiyetinde bulunduğumuzu ortaya koyuyor. Zaten dünyanın hiçbir memleketi sadece kendi kaynaklarından faydalanarak kalkınmamıştır. Bugün en ileri memleketler dahi, vaktiyle kendilerinden daha zengin ve daha ileri memleketlerin yardımlarını almış ve kalkınmalarını bu suretle gerçekleştirebilmişlerdir. Bugün iktisaden geri kalmış bütün memleketler, bunlar arasında hatta aşırı bir devletçilik anlayışı içinde de, kendi içlerine kapanmış olan demir perde gerisi memleketleri bile, yabancı sermayeye ve İhtisas kapılarını açmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Türkiye 1951 senesine kadar yabancı sermayeye kapalı kalmış olan bir memlekettir. Memleketi yeni kapitülasyonların baskısı altına sokmak korkusu içinde ve esasında dar ve kısır bir ekonomik anlayışa sahip olan CHP iktidarlarını, yabancı sermayeye karşı yüksek bir ruh haleti içine sokmuş ve memleket bu yüzden çok büyük kayıplara uğramıştır. 1951'den bu yana, gecen 14 yıl içinde Türkiye'ye 841 yabancı sermaye yatırım teşebbüsü yapılmış, bundan ancak 294 adedine yatırım izni verilmiştir. Bu yatırımların tutarı 1 milyar 100 milyon lirayı bulduğu halde, bugüne kadar Türkiye'ye gelen sermayenin miktarı, ancak 341 milyon lirayı bulmuş, yani isteğin ancak % 31'i tahakkuk ettirilebilmiştir. İşte Türkiye'nin bugünkü yabancı sermaye durumu budur. Biz yabancı sermayenin daha büyük bir hızla ve daha verimli bir şekilde, Türkiye'ye akıtılmasına taraftar bulunuyoruz. Bize bu düşüncayı veren bizim gibi gelişme halinde bulunan memleketlerin durumlarıdır”²³⁰.

Özetle Demirel, sol akıma karşı olduğunu, bu konuda halkın yanında olduğunu vurgulayarak, yabancı sermaye konusunda ise; yabancı sermayenin iktisadi kalkınma konusunda gerekli olduğunu, Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir devlet sadece kendi milli imkânlarıyla kalkınmamıştır. Mili kaynakların yanında yabancı sermayenin de kullanılmasını belirtmiştir. Yine CHP'ye bu konuda göndermeler yapmıştır. Ülkenin iktisadi kalkınması konusunda faydalı olmadığını vurgulamıştır. Demirel, Türkiye'nin 1951'den itibaren yabancı sermayeden çok az yaralandıklarını ortaya koyarak, geri kalmış ülkelerin yabancı sermaye ile kalkındıklarını ifade ederek

²³⁰Tercüman, 06 Ekim 1965; Cumhuriyet, 06 Ekim 1965.

Türkiye'nin iktisadi kalkınması için yabancı sermayenin şart olduğunu belirtmiştir. Yabancı sermayenin milli menfaatleri yok edeceği fikrine kimsenin kapılmamasına da sözlerine eklemiştir.

Süleyman Demirel'in üzerinde durduğu bir diğer konu ise; Dış ticaret konusudur. Bunun için Demirel, milli menfaatleri her şeyin üstünde tutmuştur. Türk milletinin yıllardan beri çektiği yoksulluğun bitmesi ve bir an önce herkesin ekonomik refaha kavuşmasını belirterek, karnı tok uyuyan insanların olduğu bir ülke olmasını istemiştir. Diğer partilerin söylemlerini vurgulayarak *“Onlar, iktisadi inanışları itibariyle, tüccarı ve esnafı, halkın hizmetinde olmasından ziyade, halkı sömüren bir soyguncular sınıfı manzarasında görmektedirler. Bu görüşlerini de açıkça ifade etmektedirler. Bunun içindir ki, dış ticaretin devletleştirilmesini istiyorlar. Yani hem ithalatın, hem de ihracatın devlet eli ile yapılmasını talep ediyorlar. Biz, bu inanışı kökünden reddediyoruz. Biz tüccar sınıfı, serbest rekabetler nizamı içinde, dış piyasadan en iyi vasıftaki en ucuz malları getirmek suretiyle, halka hizmet eden yine serbest rekabet nizamı içinde, Türk mallarına dış piyasalarda satış imkânları temin eden, dolayısıyla da, Türk ekonomisinin kalkınmasına birinci derecede yardım eden, bir zümre olarak kabul ediyoruz. Türk toplumunun onların faydalı hizmetlerinden müstağni kalabileceğine inanıyoruz. Türkiye’de dış ticaretin devletleştirilmesinden hâsıl olacak neticelerin, Türk ekonomisi için en ağır felaketlerin başlangıcı olacağını görüyoruz”*²³¹ ifade ederek Demirel, dış ticaretin devletleştirilmesine karşı durmuş ve bu durum eğer kabul edilirse ekonominin olumsuz etkileneceğini vurgulamıştır. Ayrıca dış ticaretin serbest rekabet ortamı içinde yapılması ve devlet müdahalesinin mümkün olduğunca en az seviyede olmalıdır. Kalkınma için gerekli ortamın sağlanacağı ve ekonomik refahın daha yüksek olduğu günlerin yakın olacağı fikri ortaya konulmaktadır.

Gecekondu meselesinde ise Demirel *“Gecekondu semtlerinde yaşayan vatandaşların, büyük ıstırapları vardır. Su, elektrik, yol, kanalizasyon gibi daha ne ihtiyaçlar yerine getirilmemiştir. Burada yaşayan vatandaşlar, devamlı bir surette mallarına sahip olmamak kuşkusu içindedirler. Bir gün gelip evlerinin yıkılacağı korkusunu içlerinden atamamışlardır. Gecekonduarda yapılan tetkikler, burada oturanların ekseriyet itibariyle, işçi, küçük esnaf, küçük memur gibi dar gelirli*

²³¹Yeni Tanin, 06 Ekim 1965; Seçim Konuşmaları..., s. 122.

vatandaşlardan ibaret olduğunu gösteriyor” ifadelerini kullanarak gecekonduda yaşanan sorunlara çözüm aramıştır. Ayrıca aşırı sol cereyanlar gecekonduların olduğu yerleri faaliyetlerini yürütmek için kullanmaktadırlar. Bu konuda devlet bugüne kadar çalışma gerçekleştirmedeği için önemli bir konudur. Köylerde ve şehirlerde vatandaşların yoksulluk içinde yaşaması hoş bir durum değildir. Bu yüzden Türkiye’nin hızlı bir şekilde kalkınıp refaha kavuşması için AP elinden geleni yapacaktır, ifadelerine yer vererek Küçük esnaf ve sanatkâr konusuna da değinmiştir.

Küçük Esnaf ve Sanatkâr konusunda Demirel, “Biz Türkiye’nin kalkınmasını, büyük sanayinin ve fabrikaların kurulması ile beraber, memlekette geniş bir kitle teşkil eden, el emeğini değerlendiren, üretim sahasında başarılar elde eden küçük sanatkâra ve halk hizmetinde bulunan esnafa bağlı buluyoruz. Bunun içindir ki, gerek küçük esnafın gerek küçük sanatkârların rahat çalışmasını temin edecek bütün tedbirleri almak kararındayız. Küçük sanatkâr, makine alet ve ihtiyaçlarını kolaylıkla tamamlamalı, işleyeceği hammaddeyi ucuz ve kolay olarak elde etmeli, imalatını pazarlamada veya ihraç etmede kolaylıklar göstermelidir. Her esnafın ve sanatkârın kendi dükkânına ve kendi evine sahip olmasını lüzumlu görüyoruz. Böylesine kuvvetlendirilmiş bir küçük esnaf ve sanatkârlar zümresinin, demokrasimizin gelişmesinde ve kuvvetlendirilmesinde temel vazifesi göreceğinden emim bulunuyoruz”²³² ifadelerini kullanarak küçük esnafın ve sanatkârın yanında olduğunu belirterek esnafa her türlü aletin sağlanması, hammaddeyi ucuz ve kolay elde etmesi için gerekli yardımları sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca esnaf ve sanatkârların kendi dükkânı ve evi olmasına da vurgu yapmıştır.

Üniversite ile ilgili olarak Demirel, görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Bugünkü sisteme göre, üniversite öğretim üyeleri hem idareci, hem denetleyici, hem öğretici, hem araştırmacı vazifelerini bir arada görüyorlar. İdarecileri ve denetleyicileri kendilerini seçen ve kendileriyle aynı haklara sahip olan diğer öğretim üyeleri üzerinde layıkıyla bir murakabe tesis edemedikleri görülüyor. Bunun için Üniversitelerde başarı nispetleri düşüyor. Bunun için üniversitelerden araştırma sahasında iyi neticeler alınamıyor. Bunun için devletin kısır maddi imkânlarına rağmen, hazırladığı yatırım imkânlarından gerektiği gibi faydalanılamıyor. Adalet

²³²Havadis, 06 Ekim 1965.

Partisi iktidarı üniversitenin öğretici kadrolarını kuvvetlendirmek için artık müzmin bir dert haline gelmiş olan bu asistanlar meselesini ciddiyle ele alacaktır. Ve akademik kariyere intisap edeceklerin maddi imkânsızlıklar üzerinden diğer iş sahalarına kayması engellenecektir". Demirel bu alanla ilgili düzenleme yapılmasını gerekli görmüştür. Bir diğer üniversiteyle ilgili konu ise 1963'ten beri kurulan Kredi Kurumunun yoksul öğrencilere gerekli yardımı sağlayamamasıdır. *"Adalet Partisi Üniversiteler meselesini hocası ile öğrencisi ile bursu ile kitabı ile Mediko - sosyal imkânlar ile Sporlu ile eğlencesi ile bir bütün olarak ele almak ve bu mesele üzerinde dikkat ve itina ile durmak kararındadır"* ifadelerini kullanan Demirel üniversitenin iyileştirilmesi için gerekli koşulları sağlayacaklarını ifade etmiştir.

Süleyman Demirel'in üzerinde durduğu bir diğer konu spor alanıdır. Bu konuda Demirel, Gençler boş zamanlarını kahveye gitmek yerine spor faaliyetleri ile doldurursa ülkeye daha faydalı nesiller yetişecektir. Türkiye'nin kuruluşundan beri bozuk bir spor teşkilatı vardır. Bu yüzden de milletlerarası yarışmalarda istenilen sonuçlar alınamamaktadır. Demirel: *"Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğüne, bir Bakanlık hüviyeti vermek ve Türkiye'nin genç ve sıhhatli yetiştirilmesi işini bu Bakanlığa tevdi ederek, daha verimli bir hale getirmeyi düşünüyoruz"* ifadelerini kullanan Demirel, spor faaliyetlerinin üst düzeye çıkarılması gerekliliğini vurgulamıştır.

Süleyman Demirel daha sonra İstanbul Belediyesine değinmiştir. AP Belediyelere hizmet vermek için "Mali Tevzin" kanunu çıkarmak istemektedir. Demirel, AP iktidara gelirse İstanbul'u bütün imkânlarla donatıp ve çok kısa bir zamanda bu güzel şehri layık olduğu imar mertebesine yükseltmeyi düşünmektedir, ifadelerini kullanarak imar faaliyetlerinin geliştirilmesini vurgulamıştır. Bir diğer önemli husus olan belediyenin borç altında olmasıdır. Borçtan kurtulması için gerekli çalışmaların yapılmasını belirterek, İstanbul Belediyesi için yeni bir dönemin başlangıcı olmasını belirtmiştir. Demirel, şehrin kalkınması için hızlıca devlet yardımlarının arttırılmasını uygun bulup, iktidara geldiği takdirde alanın çevresi içinde finansman imkânları sağlamak şartıyla İstanbul Köprüsünü yapacaklarını ifade etmiştir²³³.

²³³Dünya, 06 Ekim 1965.

Süleyman Demirel'in değindiği bir diğer konu ise göçmenler konusudur. Demirel: *“Ana yurt kaybedilmiş Türk ülkelerinin milli birer hatırası olan göçmenleri daima muhabbetle bağrına basıyor. Onları yer, yurt, iş, güç sahibi yapmak için, mümkün olan bütün tedbirleri alıyor. Buna rağmen göçmen olarak ana yurda gelmiş olan vatandaşları, mustarip kılan içeride ve dışarıda meselelerdir. Adalet Partisi olarak, bunlara dikkatle eğileceğiz. Ayrıca dış ülkelerdeki vatandaşlarımızla yakından alakadar olacağız”*. Bu doğrultuda İskân Kanununda düzenlemeler yapılmasını gerekli görmüş ve sözlerine şöyle devam etmiştir. *“Bazı komşu memleketlerin soydaşlarımızın milli varlıklarını kaybetmelerini sağlamak amacıyla, birçok tedbirlere başvurdıkları gözden kaçmamaktadır. Onlara Türk dilini unutturmak, dinlerinin bütün icaplarını yerine getirmekten alıkoymak, mekteplerini kapatmak, öğretmenlerinden, din adamlarından yoksun bırakmak başta gelen tedbirleridir. Bundan başka, birçok mensupları Türkiye'ye göç etmiş ailelerin geri kalan fertlerinin Anavatana çıkmalarına engel olmaları iki taraflı ıstıraba yol açan hususlardır”*²³⁴. Demirel, bu ifadeler ile iktidara geldikleri zaman gerekenleri yapacaklarını belirtmiştir.

İstanbul mitingi ses getiren bir miting olmuştur. Yabancı sermaye, sol akımlar, üniversite reformu, belediye çalışmaları, iktisadi kalkınma, spor faaliyetleri ve göçmenler konusu üzerinde durulan vaat verilen konular olmuştur.

2.9.8. Bursa Mitingi

İmparatorluklara ev sahipliği yapan Bursa 06 Ekim 1965 tarihinde AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'i büyük sevinç gösterileriyle karşılamıştır. Demirel, Bursa'ya Yalova'dan 300'e yakın bir otomobil konvoyu ile yola çıkmıştır. Yol güzergâhında Bursa'nın ilçeleri Orhangazi ve Gemlik'te halkın coşkun tezahüratlarıyla karşılanmıştır. Daha sonra Demirel yol boyundaki Gemlik'e bağlı Engürü Köyünde kıratlı bir kafil ile karşılanmış ve adına kurbanlar kesilmiştir. Ardından Demirel, miting alanı olan Pınarbaşı'na doğru gitmiştir. 40 bin Bursalıya hitap eden Demirel, özellikle komünizm konusu üzerine açıklamalar yapmıştır.

Süleyman Demirel, ilk olarak komünizm ile ilgili konuşmuş ve görüşlerini şöyle belirtmiştir: *“Atatürk, Türk Devletinin temellerini atmak için, ilk teşebbüslerini yaptığı andan itibaren, komünizm dalgalar halinde Türkiye'ye yayılmak ve Türk*

²³⁴Havadis, 06 Ekim 1965.

milletini esaret altına almak için hamleler yapmıştır. Bu hamlelerin hepsi, zamanında Kanunların hazırladığı imkânlar kullanılarak devletin kahhar kuvvetleriyle kırılmış ve dağıtılmıştır. Bu davranışların üzerinde büyük bir Milliyetçi olan Atatürk'ün “Komünizm her görüldüğü yerde ezilmelidir” vasiyeti bir bayrak gibi dalgalanmaktadır. Son senelerde aşırı ve ihtilalci sosyalizm cereyanına kuvvet veren belli başlı sebep, Türkiye'nin ağır siyasi buhranlar geçirmiş olmasından ibarettir. Bu siyasi buhranların yıkıcı neticelerini seçim sisteminin kaçınılmaz sonucu olan acil, kifayetsiz ve tavizci koalisyon hükümetlerinin zaafı büsbütün vahimleştirmiştir. Bu karışıklıklar içinde, iktidara bilvasıta veya doğrudan doğruya hâkim olan CHP'nin tutumu ise, sol cereyanlar için başlı başına bir kuvvet olmuştur. CHP kendi bünyesi içinde, sola doğru kaymış olan fikirlerin altına düşmüştür. CHP lideri de, kendisini bu fikirlerin tesir ve nüfuzundan kurtaramamış bulunuyor, Partisine mensup olan geniş kitlelere danışmadan. Partinin programında en ufak bir değişiklik yapmadan, kendisiyle aynı düşünceye sahip olmadıkları bilinen, milyonlarca üyenin kanaatlerine hürmet etmeden, ani bir çıkış yaparak “CHP'nin ortanın solunda” olduğunu söylemesi bunun delilidir”²³⁵. Yine Demirel, CHP'yi söylemlerinden dolayı eleştirmiştir. Aynı zamanda aşırı sol cereyanlara karşı olduğunu belirtmiştir. “Ortanın solu” söyleminin ise, parti içi bölünmelere neden olacağını ifade ederek bu durumun ortadan kalkma zamanının 10 Ekim olduğunu belirtmiştir.

Süleyman Demirel, Komünizm ile ilgili sözlerine devam ederken bu durumun tamamen ülkeyi bölmek ve halkı birbirine düşürmek isteyen tarafların planları olduğunu ifade ederek Türk milletinin bu durum karşı birlikte hareket edip karşı olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Demirel: “Komünizm bütün faaliyet kollarında iflas halindedir. Komünist ülkeler, insanları hürriyetten, hayat hakkından mahrum ederek, köleler halinde çalıştırmalarına rağmen, onlara ne doyacak ekmek, ne barınacak mesken, ne düzenli bir aile hayatı, ne de manevi huzur sağlamağa muvaffak olamamışlardır. Bunların en başta geleni, propaganda maksatları için fezaya milyarlarca liraya mal olan peykler salarken, vatandaşlarını doyurmağa kifayet edecek buğdayı, eti, yumurtayı, sebzeyi, meyveyi, balığı istihsal edemiyor. İnsanın manevi yapısından gelen hususi teşebbüs, rekabet ve bunların neticesi olan

²³⁵Cumhuriyet, 07 Ekim 1965.

kazanç duygusu ile din duygusunun kırılmış olması, bütün neticeleri ile Komünist iktisadi anlayışlarının ve sosyal telakkilerin değişmesine neden oluyor. Her komünist memleketler yer yer mülkiyet, serbest fiyat ve rekabet, miras ve muayyen bir ölçü ile bağlı bir servet sahibi olma imkânlarına, dini anlayışlarına, ibadet serbestliğine ve vicdan hürriyetine dönüliyor”²³⁶ söylemleriyle komünizmin ortaya çıkardığı bölücü eylemler olduğunu, halkın dini ve ekonomik olarak sömürüldüğünü bu yüzden de komünizmin değişmeye başladığını ifade etmiştir.

Süleyman Demirel AP’nin amacının Türkiye’yi bu durumdan kurtarmak, refah seviyeye ulaştırmak olduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir: *“Türkiye’de birikmiş servetlerin biran içinde bütün vatandaşlar arasında Taksim edilmesi, bütün vatandaşları fakirlikle birleştirmekten başka hiçbir netice vermez. Bu, tahakkuk etmesi imkânı olmayan ve tahakkuk etmesi halinde, hiç bir kimseyi tatmin etmeyecek olan bir hayaldir. İnsanları hasetlerin, kıskançlıkların peşinde sürükleyerek, varlık sahibi olmayan vatandaşları varlıklı zümrelere düşman etmenin, toplum için bir fayda sağladığı hiç bir memlekette görülmemiştir. Musibet düşüncede, milletin zümrelerinin menfaatlerini bir birleri ile bağdaştırarak, icraat yapan bir iktidar için asıl hedef, çalışana, çalıştırana, mülk ve toprak sahibine, küçük esnafa, sanatkâra, her türlü maddi ve manevi teminat ve şartları hazırlayarak, memleketin bütün servet kaynaklarını bir arada ve el ele harekete geçirerek, müşterek refah ve saadetin kapılarını açmak olabilir. Bu hedefe varmak için devlet ve ferdin iş ve teşebbüs gücünü bir birinden ayrı, fakat bir birini tamamlayan birer unsur olarak kabul etmek lazımdır. Bunları bir birini imha etmeyen, bir birini baskı altında tutmayan, muvazenelininki yapıcı kuvvet olarak yan yana yaşatabilmeyi başarmış olan Demokrat batı memleketleri, bugün insanlık âlemi için mümkün olabilen en yüksek refah ve saadet seviyesine ulaşmış bulunuyor. Bizim Adalet Partisi olarak Türkiye için seçtiğimiz yol budur”* ifadelerini kullanan Demirel özetle komünizme karşı olduğunu belirtmiştir. Türkiye’de birikmiş olan mal varlığının halk arasında dağıtılması gerektiğini belirtmiştir. Böylece zengin olan bir sınıf oluşmamış olacaktır. Halkın zengin olanları düşman olarak görmesi ne Türkiye’ye ne de başka bir memlekette fayda sağlamamıştır. Bu noktada devlete büyük işler düşmektedir.

²³⁶Dünya, 07 Ekim 1965.

Halkın refahı sağlanmalı ve kaos ortamına son vermelidir. Devlet ile halk bu durumun üstesinden birlikte gelmelidir. AP'nin de temel amacı budur ²³⁷.

2.9.9. Konya Mitingi

Süleyman Demirel, yanında AP heyeti ile Bursa'dan Konya'ya yola doğru yola çıkmıştır. 07 Ekim 1965 tarihindeki Konya mitinginde Demirel büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Şehrin her tarafı Kırat resimleriyle donatılmış ve Kıratlılar için kurbanlar kesilmiştir. Miting açılmadan önce Demirel'in babası kürsüye çağırılmış tek cümlelik konuşmasında “İnşallah muvaffak olacağız” demiştir. Miting konuşmasını İl Başkanı Mustafa Öncal açmış, daha sonra yönetim kurulu üyesi Sadettin Bilgiç konuşmuştur. Bilgiç: “Üç gün sonra büyük bayramı kutlayacağız. Bu bayram millete açılan çamur ve iftiralara son verme bayramıdır. Bu sefer oylarınızı parçalamayacak sadece AP'ye oy vereceksiniz. Bütün diğer siyasi partiler bize değil, size saldırıyorlar. Milli bakiyeyi çıkaranlar, milli iradeye set çekmek istediler. Buna rağmen AP Allah'ın inayetiyle tek başına iktidara gelecektir. AP davasından ve yarınından emindir” diyerek üç gün sonra yapılacak seçimlerde iktidar olacaklarına kesin gözüyle bakmış ve milli bakiye yöntemini ise diğer partilerin tek başına iktidara gelemeyeceklerini bildikleri için çıkardıkları bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Sözlerine Demirel'i savunarak “Bütün ailesi Müslüman olan Süleyman Demirel mi mason olacak? Ömrü boyunca alınları secdeye değmeyenlere mi oy vereceksiniz? Türk milleti Müslüman'dır Müslüman kalacaktır” ²³⁸. Düşüncelerini ifade eden Bilgiç, Demirel'in mason olmadığını bir kez daha vurgulanmıştır.

Sağanak yağmur altında konuşmaya başlayan Demirel, toprak meselesine değinmek istemiş ve toprak reformunu açıklamıştır. “Seçim endişesine düşmeden, hiçbir hakikati gizlemeden, size açık kalplilikle konuşacağım. Çünkü ben toprak meselesinin ne demek olduğunu bilirim. Bütün hayatım toprakta çalışanlarla beraber geçmiştir. Üniversiteyi bitirinceye kadar, toprak üzerinde bilfiil çalışmışım, çifte, çapaya gitmiş, tarla sulamış çiftçinin her haliyle hemhal olmuş bir insanım...

²³⁷ Havadis, 07 Ekim 1965.

²³⁸ Sabah, 08 Ekim 1965; Alanda asılı olan dövizlerde “Kıratın tekmesi pek olur. Ortanın solundayız, Bayan Gramiko'nun kolundayız, CHP'ye rey vermek, zalime fırsat vermektir, CHP'nin malum mazimizi hatırla, kısır halini gör, reylerle istikbalini sen hazırla” şeklinde sloganlar yer almıştır. Havadis, 08 Ekim 1965.

Babam, hala Isparta'nın İslamköyün'de mütevazı her Anadolu köylüsünün sahip olduğu yüz dönüm kadar toprak üzerinde çalışarak, alnının teriyle ekmeğini kazanan bir köylüdür. Bütün evlatlarına bir tavsiyesi olmuştur. Topraktan ayağınızı kesmeyi"... Halkın Toprak meselesinde ne tür sıkıntılar çektiğini iyi bildiğini, bu yüzden halktan biri olarak onları anladığını konuyu bu doğrultuda ele alacağını vurgulamıştır. Demirel, bu konu üzerinde özellikle durmasına seçimde iyi bir sonuç almak için yapmadığını vurgulayarak diğer parti liderlerinden ayrı bir yerde tutulmak istemiştir. CHP ve TİP'e çatarak düşüncelerini Demirel şöyle ifade etmiştir. "CHP, toprak kanunu ileri sürerek, topraksız, yoksul çiftçileri, ortakçıları, kiracıları tarım işçilerini tahrik etmeğe çalışıyor. CHP'nin bu hedef değişikliğinin sebebi, CHP'nin artık ortanın soluna kaydırılmış olmasıdır. CHP'nin bu kanaatte aşırı solcular, mahkûm komünistler, Moskova uşaklarını bir araya getiren başka bir Parti ile de, tam bir işbirliği halindedir. Toprak reformu anlayışında da, onarla tam bir fikir birliği halindedir. Eğer, Halk Partisinin istediği gibi bir toprak reformu yapılacak olursa, Türkiye'de büyük ve orta çiftçi tarihe karışacaktır. Bütün toprak parselleri küçülecektir". CHP ve TİP'in toprak reformu amacının gerçekçi olmadığını vurgulayarak, CHP'nin öngördüğü herkesi toprak sahibi yapacağı hayali bir durumdur. Halkın bu söylemleri dikkate almaması gerektiğini vurgulamıştır.

Süleyman Demirel sözlerine devam ederek *"Biz sadece toprak dağıtmakla, Türkiye'nin zirai meselelerinin halledilebileceğine de inanmıyoruz. Biz, toprak dağıtımının yanında, toprağın kıymetlendirilmesini, kira sisteminin, kira ücretlerinin, ortakçılığın nizama konulmasını, üretim maddelerinin değerlendirilmesini, zirai kredinin arttırılmasını, zirai pazarlamanın organize edilmesini, topraktan faydalanma imkânının genişletilmesini, ziraatta verimin, istihsal kabiliyetinin ve bütün zirai endüstri konularının bir arada göz önünde tutulmasını sağlayacak, bir zirai reforma muhtaç olduğunu görüyoruz"*²³⁹. Kısacası Demirel AP olarak toprak reformunun gerçekleşmesi için gerekli bütün şartların sağlanması yolunda önemli adımlarının olduğunu ifade ederek AP iktidara gelirse devletin elindeki toprak paylaşılacak ve fabrikalar kurulacaktır, şeklinde ifadelere yer vermiştir.

Süleyman Demirel plan konusunda *"Biz milleti işsizliğe güçsüzlüğe götüren planda değil, Milleti zenginliğe götüren faktörü zarureti kurtaran plandan yanayız"*

²³⁹Milliyet, 08 Ekim 1965; Havadis, 08 Ekim 1965.

demıştır. Petrol konusunda ise “*Bir de petrol krizi var*” diye değinen AP lideri “*Bu memleketler satılmaz, kim satarsa toz gibi erir. Her karışı şehit kanlarıyla sulanan bu memleketin tek karışını bile kim satarsa o haindir. Millet hainleri seçmez. Biz yabancı şirketler değil. Türk milletinin her damlasını koruyoruz. Millet isterse biz tek kuruşun bile hesabını veririz. Milletten başka kimseye hesap vermeyiz*”²⁴⁰ demıştır. Demirel, işsizliğin sorun olmaktan çıkması gerekliliğine değinmiştir. Demirel özellikle Konya mitinginde toprak reformu üzerinde durarak CHP ve TİP’in vaatlerinin gerçekçi olmadığını tamamen seçimi kazanmak için öne sürülen vaatler olduğunu ifade etmiştir.

2.9.10. İzmir Mitingi

Demokrat İzmir Gazetesine göre; Demirel 08 Ekim 1965 tarihinde gittiği İzmir şehrinde günlerdir yapılan hazırlıklara rağmen bir gövde gösterisi değil, sadece otomobil, kamyon ve minibüs gösterisi olmuştur. Büyük paralar ile Ege’nin dört bir yanından taşınan AP’liler miting yapılacak Cumhuriyet alanını dolduramamıştır. Demirel’i havaalanından 300 vasıta ve 5 bin civarında topluluk karşılamıştır. Demirel uçaktan iner inmez omuzlara alınmış ve adına kurbanlar kesilmiştir. Demirel’in konuşmasını kırık dökük olarak vasıflandıran yerel gazete mitingin ilginç yanı olarak, “*AP İzmir İl Teşkilatı bütün çabasını Genel Başkanlarının Cuma ovasından şehre girişine hasret gibiydi. Hatta bir AP’li “Bugün eski günleri hatırlattı.” Diyordu. Ama bu kalabalık eski günleri sadece hatırlatıyordu. Asla eski günler değildi. Ne heyecan ne de kalabalık bakımından*”²⁴¹... Görüldüğü üzere yerel gazete Demirel’in miting alanının çok fazla dolmadığını ifade ederek konuşmasını çok eksik bulmuştur. AP’nin DP’yi andıran bir havası olduğunu belirtmiş, ama hiçbir şeyin eski olamayacağını da vurgulamıştır. Yine de bu ifadeler ile gazete Demirel’in konuşmasına gölge düşürememiştir.

Süleyman Demirel konuşmasında özellikle Türkiye için seçimin önem taşıdığını vurgulayarak Egelilere: “*Şeflik idaresinin, tek parti devrinin, ondan sonra, halk partisinin milletin kaderine dolambaçlı yollardan hâkim olmasının, millete nelere mal olduğunu, bilhassa sizler Ege’nin asil duygulu vatanperver evlatları, çok iyi anlamışsınızdır. Halk Partisi ne demektir. Halk Partisi iktidarı ne demektir.*

²⁴⁰Sabah, 08 Ekim 1965.

²⁴¹Demokrat İzmir, 09 Ekim 1965.

Bunları en iyi sizler bilirsiniz... Kırılan oy sandıklarından, sırtlara, inen kırbaçlardan, çiğnenen haklardan bilirsiniz... Açlıktan, yoksulluktan, perişanlıktan bilirsiniz... Kendi öz memleketinizde, korkular ve endişeler içinde yaşamaya mahkûm edilmiş olmanızdan bilirsiniz. Tehditlerden, şantajlardan, tutulmayan vaatlerden bilirsiniz... Halk Partisinin millî iradeyi bir paspas gibi çiğnediğinden, oylarınızı istediğiniz gibi kullanmanıza mani olmak için aldığı tertiplerden bilirsiniz”... ifadelerini kullanan Demirel seçimin önemini vurgulayarak zamanında CHP’nin yaptıklarını unutmamalarını ve göz ardı etmemelerini söylemiştir. Ekonomik plan konusunda ise Demirel, “Geçen günler, artık bu tertiplere de bel bağlanamayacağını göstermiştir. Kırat karma liste düzenini, oy iptalleri imkânını parça parça etmiştir. Millet geçirdiği beş senelik devrede cereyan eden hadiselerden, mühim tecrübeler kazanmıştır. Halk Partisi karşısında oyları bölmenin, milli iradeyi parçalamanın verdiği neticeleri görmüştür. İçeride huzursuzluğun ve istikrarsızlığın, dışarıda itibarsızlığın ne demek olduğunu anlamıştır. Millet bu 5 sene içinde kahrolmuştur. Öksüz kalmıştır. Kimsesiz kalmıştır. Aciz ve zayıf koalisyon hükümetlerini, ağır bir yük gibi sırtında taşımıştır. Neticede Türkiye’de hiçbir şey yapılmamıştır. Ne bir baraj ne bir köprü ne bir yol, ne bir liman, ne bir silo, ne bir fabrika... Buna karşılık elde edilen CHP liderinin tam 3,5 sene, başbakanlık koltuğunda oturmasından başka bir şey değildir”²⁴² ifadelerinde bulunan Demirel, plan kurmak önemli değil önemli olan yapılan planları gerçekleştirebilmektir. CHP planları kabul etmiş ama gerçekleştirme adına bir faaliyette bulunmamıştır. Bu beş sene içerisinde Türkiye’nin ekonomik durumu iç açıcı olmamıştır. Halk bu duruma 10 Ekimde cevap verecektir, ifadelerinde bulunmuştur.

Dış politika konusunda ise Demirel, yollarının Atatürk’ün işareti ile çizilmiş barış ve batı medeniyetçiliği yolu olduğunu ifade etmiştir. Dış politika milli menfaatler ön planda tutularak bazı noktalarda toplanmıştır. Bunlar;

- 1) “Dünya barışının sağlam temellere oturtulması için, sarf edilen gayretlerde, Türkiye’nin müspet ve tesirli bir rol oynamasını temin etmek.
- 2) Henüz barışa kavuşmamış olan bugünkü dünya nizamı içinde, milli güvenliğimizi bağlı olduğumuz ittifaklar çerçevesi içinde kuvvetlendirmek.

²⁴²Cumhuriyet, 09 Ekim 1965; Akşam, 09 Ekim 1965.

- 3) *Dış politikamızı milli gücümüzün arttırılmasına, ekonomik kalkınmamızın hızlandırılmasına, yardımcı bir nitelikte tutmak.*
- 4) *Batı ve Doğu ittifakları çerçevesi içinde bulunmayan bütün dünya memleketleri ile dostane ilişkileri kurmak.*
- 5) *Komşularımızla dostluk havası içinde gelişen bir iş birliği sağlamak.*
- 6) *Kıbrıs meselesinin, Türkiye'nin ve Kıbrıs Türk cemaatinin haklarına ve menfaatlerine uygun bir şekilde halledilmesi için bütün tedbirleri almak”...*

Süleyman Demirel özellikle dış politikada bu maddeler üzerinde durulması gerektiğini belirterek önemli olan iki konuyu belirtmiştir. Bunlardan biri Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs meselesinin barışçıl yollardan çözüleceğini, bu barışçıl yolların orada yaşayan Türk vatandaşlarının haklarının gözetilmeyeceği anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir. Bugüne kadar geline nokta şudur ki son NATO Bakanlar Konseyinde ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde alınan kararlar, Sovyet Rusya ile yapılan temaslar neticesinde varılan mutabakat, Kıbrıs konusunda Türk tezinin samimi yollarla başarıya ulaşmak üzere olduğu bir gerçektir, ifadelerine yer vermiştir. İkinci konu ise komşularımız arasında özel yere sahip olan Sovyet Rusya ile olan ilişkilerdir. NATO'ya üye olmak diğer devletlerle ilişkileri geliştirmeye engel olmadığını ifade ederek komşu devletlerle iyi ilişkiler içinde olunmasına Demirel vurgu yaparak Arap devletleriyle de iyi ilişkiler kurulmasını söylemiştir. Çünkü bunlar dış politika açısından önemlidir²⁴³.

Turizmin kalkınma için önemli olduğunu ifade eden Demirel: “Akdeniz memleketleri içinde, en az turizm geliri sağlayan memleketlerden biri Türkiye'dir. Hâlbuki Türkiye turistlerini her suretle cezp edecek güzellikler, imkânlarla sahiptir. Memleketimiz üst üste 4-5 medeniyetin en güzel eserlerini ihtiva ediyor. Hititlerden, Romalılardan, Yunanlılardan, Selçuklulardan, Osmanlı Türklerine kadar Dünyanın en parlak medeniyetlerinin, burada büyük eserleri vardır. Hristiyan dininin mukaddes saydığı birçok merkezler, topraklarımızın içindedir. Türkiye'nin iklimi her mevsimde, Turistlerin her isteğini sağlayacak niteliktedir. Güzel sahillerimiz, denizlerimiz, balıklarımız, meyvelerimiz hulusa bu memleket üzerinde bulunan her şey turist akınları cezp edecek mahiyettedir” ifadeleri ile bu kadar güzellik olmasına rağmen turizm açısından geri olduğunu, dış politikada gelişim gösteremedikleri

²⁴³Dünya, 09 Ekim 1965.

söyleyerek bunun nedenini ise takip edilen yanlış politikalara bağlamış ve turizmin bu kısır döngüden kurtulması için dış sermayeye ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Demirel burada CHP ve TİP'e de yüklenerek aşırı sol cereyanlara karşı olduklarını da vurgulamıştır.

Bir diğer konu ise bölge halkı için önemli olan tütün meselesidir. Bu konuda: *“Türk ekonomisi için tütün son derece önemlidir. Çünkü Türkiye’nin ihraç malları arasında, tütünün büyük bir önemi vardır. Tütün, ihracatımızın % 26’sına tekabül eden bir kıymet taşıyan, en değerli ihraç mallarımızdan biridir”*. Bu kadar önemli olması iktidar ve muhalefetin arasında da konu olmuştur. Demirel, *“Halk Partisi hükümeti Ege’de tütün piyasasının, 8 Şubatta açılmasına karar vermiştir. Bu tarih mecliste bütçe müzakerelerinin henüz başlamadığı bir tarihtir. Fakat hükümet bütçe müzakereleri sırasında, itimatsızlık oyu alacağını ve iktidardan düşeceğini hissetmiştir. İşte bu sebeple olacaktır ki, evvelce 8 Şubat olarak tespit edilen tarih, 15 Şubat tarihine bırakılmıştır. Hükümet, 13 Şubatta yapılan oylama neticesinde düşürülmüştür. Fakat yeni hükümet kuruluncaya kadar, yani 22 Şubat tarihine kadar vazifede kalmıştır. Bu müddet zarfında CHP hükümeti pek Çok tasarruflarda bulunmuştur. Vazifeden alınmış olduğunu bile bile, yüzlerce memurun tayinlerini yapmış, senelerdir çıkartmadığı ve senede 90 milyon lira gibi bir maliyeti olan ücretli Hafta Tatili Kararnamesini çıkartmış, fakat Ege tütün piyasasını açmamıştır ”* söylemlerinde bulunarak yine bu konuda CHP sorumlu tutulmuştur. Demirel Dördüncü Koalisyon sürecinde bu konuyu çözerek tütün piyasasını artıracaklarını ifade etmiştir. Demirel bölge halkı için önemli ihraç ürünleri olan üzüm ve pamuk konusuna da değinerek dış politikadaki yerine vurgu yapmıştır. Kalkınmanın sadece sanayi alanda değil zirai alanda da olması gerektiğine dikkat çekmek istemiştir²⁴⁴.

Süleyman Demirel özellikle İzmir mitinginde Ege bölgesinde yaşanan aksaklıklara değinerek, dış politika ve iktisadi kalkınma üzerinde durmuştur. Bunu yaparken ülkenin ihraç edilen önemli zirai ürünlerinden olan tütün, üzüm ve pamuk ürünlerinin kalkınmaya faydasını belirtmiştir. Ayrıca turistik açıdan birçok güzelliğe sahip olduğunu belirterek iktisadi kalkınmada büyük bir payı bu bölgeye bırakmıştır.

²⁴⁴ Havadis, 09 Ekim 1965; Seçim Konuşmaları..., s. 164.

2.10. Mitinglerin Değerlendirilmesi

10 Ekim 1965 tarihinde yapılacak seçimlere AP dâhil 5 siyasi parti olan CHP, YTP, MP, CKMP ve TİP katılmıştır. Bu partiler seçim beyannamelerini hazırlayarak seçim öncesi propaganda yarışına girmişlerdir. Söz konusu olan seçim çalışmalarında özellikle AP'nin seçim propagandası üzerinde durulmuştur. AP'nin seçim beyannamesi ve seçim gezileri karşılaştırıldığında tutarsız bir söylem gözükmemekte ve beyannamede Demirel bu doğrultuda konuşmalar yapmıştır. Demirel gittiği her yerde sevinç gösterileriyle karşılanmış ve adına kurbanlar kesilmiştir. Özellikle seçim gezilerine AP, DP gibi Erzurum'dan başlamıştır. Daha öncede ifade edildiği üzere DP'nin oy tabanına sahip olmak istediği anlaşılmaktadır. Erzurum'da özellikle Demirel halkın sorunlarına değinmiş ve bölgenin ihtiyacı olan yatırımlar üzerinde durarak üniversite, baraj ve fabrika yapımı gibi konular üzerinde fikir beyan etmiştir. Ardından doğu illerini gezerek halkın sorunlarına yönelik vaatler vermiştir.

Karadeniz Bölgesinde Demirel, geziye Trabzon ile başlamış burada özellikle karma ekonomik sistemin benimsenmesini, ferdin yetemediği yerlerde devletin yardım etmesi fikri üzerinde durarak bölgeye daha önce gelmiş olan CHP'nin fikirleri çürütmeye çalışmış ve kalkınma için AP'nin varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Zonguldak'ta ise işsizlik konusu üzerinde durarak çözüm odaklı vaatlerde bulunmuştur. Güneydoğu bölgesinde yine aynı şekilde halkın sorunlarına değinerek, Urfa'nın büyük sorunu olan su konusunun AP'nin iktidarı ile çözüleceğinden ve ek olarak elektrik ve fabrika yapımı gibi konulara değinmiştir. Gaziantep'te ise işsizlik sorunun giderilmesi, refah seviyesinin yükseltilmesi ve komünizmin benimsenmemesi gibi konular üzerinde durarak vaatler vermiştir. Ege ve Akdeniz bölgesinde ise Demirel, yine aynı şekilde ılımlı karşılanmış, özellikle bölgenin potansiyeli göz önüne alınarak turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi üzerinde durmuştur. Adana'da petrol sorunu üzerine konuşarak milli menfaatler göz önüne alınarak petrolün çıkarılması, bölgede tarımın geliştirilmesi ve baraj yapılması gibi yatırım vaatlerinde bulunmuştur. İzmir'de ise ulusal basından alınan bilgilere göre, bölgenin mimari yapısında restorasyona gidilmesi, tarımın yine aynı şekilde geliştirilmesi özellikle tütün, üzüm ve pamuğun ihracattaki öneminin artırılması gibi konular üzerinde durarak vaatlerde bulunduğu ifade edilmiştir. Fakat bölgedeki yerel

basın ulusal basına oranla Demirel'in gelişi üzerinde çokça durmamış ve halkı ilgilendiren konulara yeterince değinmediği ifadelerini beyan etmiştir.

Demirel'in İç Anadolu'da da Konya mitingi dikkat çekmektedir. Demirel burada bölgenin sorunu olan toprak reformu sorununu çözeceğini belirtmiş, CHP'nin daha öncesinde bu konuda gerçekçi olmayan vaatlerde bulunduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Ekonomik refahın sağlanması gerektiği gibi konularda vaatlerde bulunmuştur. Marmara Bölgesinde ise AP'nin Bursa ve İstanbul mitingi dikkat çekmektedir. Bursa'da Demirel halkın sorunlarına değinip komünizmi sert bir şekilde eleştirerek CHP ve TİP'e çatmış ve halkın refaha AP ile kavuşacağını ifade etmiştir. İstanbul mitingi ise son derece önemli olmuştur. Çünkü Demirel, burada ülke geneli sorunlara değinerek dış politikada yabancı sermayeyi savunmuş, iktisadi kalkışmanın gerçekleşeceğini, gecekondu ve esnaf sorunlarının çözüleceğini, ayrıca belediyenin çalışmalarını düzenleyip ilin köprü ihtiyacını karşılayacakları şeklindeki vaatlerini iktidara geldiklerinde yapacaklarını söylemiştir.

Görüldüğü üzere Demirel, gittiği bölgelerde halkın sorunlarına değinerek vaatlerde bulunmuştur. Seçim çalışmaları ve propagandalarının etkili olduğunu 10 Ekim 1965 seçimlerini AP kazanıp, tek başına iktidar olmasıyla görmekteyiz AP, 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimlerde oyların %52.9'unu alınca tek başına iktidar olmuş, toplam 450 milletvekilinin 240'ına AP sahip olmuştur. Böylece Türkiye koalisyonlar döneminden kurtularak yeni bir sürece girmiştir.

SONUÇ

Araştırma, Türkiye'nin çok partili hayattan sonra 27 Mayıs 1960 Darbesi ile demokrasinin sekteye uğramasının ardından 1961 yılında siyasi hayatına başlayan AP ile ilgilidir. Çalışma AP'nin seçim kampanyası kapsamında 1965 seçimlerindeki amaçlarını halka kabul ettirmek, halka daha etkili bir şekilde ulaşmasını sağlamak için kullandığı basın faktörü ile verilen vaatleri araştırmak için yapılmıştır. Genel olarak seçim kampanyalarına bakıldığında temel konular; işsizlik, kalkınma, dış yardım gibi konulardır. AP'nin seçim kampanyası da benzer konular üzerinde durmuş ve genellikle refah seviyesinin iyileştirilmesi, yatırımların artırılması gibi vaatlerde bulunmuştur. Diğer partiler, özellikle CHP gittiği yerlerde AP'nin politikalarını eleştirmiş ve AP bunun üzerine gezilerinde diğer partilerin vaatlerini gerçekçi bulmadığını beyan ederek CHP'yi hedef alan söylemlerde bulunmuştur.

Cumhuriyet dönemi öncesinde yapılan seçimler rekabetin ve kampanyanın olmadığı seçimler olmuştur. Fakat Cumhuriyet ile birlikte seçim olgusu evrilerek bugünkü halini almıştır. Özellikle CHP kurulduğundan itibaren 27 yıl boyunca tek başına iktidarın sahibi olmuştur. Her ne kadar süreçte çok partili hayata geçiş denemeleri olduysa da 1946 yılına kadar başarı elde edilememiştir. Böylece rekabet ve propaganda ortamını getirecek unsurlar söz konusu olmamıştır. İkinci Dünya Harbinin getirdiği ekonomik ve sosyal sorunlar ile demokratik düzenin kurulması zorunlu hale gelmiştir. Böylece ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Bu parti çok etkili bir muhalefet süreci gerçekleştirememiş ve ikinci muhalefet partisi olan DP kurulmuştur. 1946 seçimlerinde başarı elde edemeyen DP, gizli oy açık sayım ilkesi sonucu 1950 seçimlerini kazanmış ve on yıl boyunca iktidar olmuştur. Bu süreçte DP ve diğer partiler arasında seçim dönemlerinde seçim kampanyaları gerçekleştirmiş ve rekabet ortamı güçlenmiştir. DP, muhalefet süreci ve iktidar olduğu süreç arasında söylemlerinde farklılıklar meydana getirmiştir. Özellikle miting gezilerinde ülkede yaşanan kaosu, ekonomik ve sosyal sorunların kaynağının CHP'nin olduğunu söylemiştir. Seçimlerde halkın desteğini almasında bu söylemin etkili olduğunu ifade etmek doğru olacaktır.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe sonucu demokratik ortam zarar görmüştür. MBK yönetime el koymuş ve siyasi partiler kapatılmıştır. 12 Ocak 1961 tarihinde siyasi partiler tekrar kurulmuş ve yeniden seçim kazanmak için rekabet

ortamıyla seçim propagandaları başlamıştır. Kurulan bu yeni partilerden bazıları DP'nin mirasını devralmak istiyordu. AP, bu partiler arasından sıyrılarak varlığını belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle 1961 seçimleri öncesi seçim yarışında Ragıp Gümüşpala önderliğinde seçim teşkilatlanması yapılmış ve seçim propagandası için geziler düzenlenmiştir. Gümüşpala, vaatlerinde DP'nin söylemlerinden çok uzağa gitmemiş, seçim propagandasını bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. CHP'nin söylemlerini dikkate almayarak sürece başlamış ve kısa bir zamanda seçim yarışını tamamlayarak meclise ikinci parti olarak girmiştir. Koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu dönem ülke için bir gelişme teşkil etmemektir. Çünkü parti liderleri bu süreçte iktidarda söz sahibi olabilmek için bir yarışa girip, ülkenin içerisinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sorunlarla meşgul olamamışlardır. Bu süreçte dört tane koalisyon dönemi gerçekleşmiş ve bu koalisyonların ilki ve sonuncusunda AP görev almıştır. 1964 yılına gelindiğinde ise Gümüşpala'nın beklenmedik ölümü AP içerisinde üzüntü ile karşılanmış ve beraberinde Genel Başkanlık sorununu getirmiştir. Demirel böyle gergin bir ortamda AP'nin İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkanlığa gelmiştir. Bunun sağ ideolojide olan bir parti için yeni bir dönemin başlangıcı olduğu söylenebilir. Özellikle Demirel'in başkanlığa gelmesinde halkın içinden gelmesi büyük etken sağlamıştır. Demirel parti başına geldikten sonra Üçüncü Koalisyonu bütçe oylamasında bertaraf ederek İsmet İnönü'nün istifasına neden olmuştur. Ardından Dördüncü Koalisyonu oluşturarak başbakan olmuştur. İlginç olan şudur ki bu kadar kısa süre içerisinde etkili bir siyaset izleyerek yönetimde söz sahibi olmuştur.

Süreç bu şekilde devam ederken 1965 seçimleri için partiler çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda partiler beyannameler yayınlarak nasıl bir yol izleyeceklerine dair rotalar oluşturulmuştur. AP, seçim yarışını kazanabilmek için DP'nin beyannamesi ve seçim propagandasını örnek alarak seçim gezileri, radyo konuşmaları vb. faaliyetler gerçekleştirmiştir. Özellikle AP'nin propagandasında mitingleri bir araç olarak kullanmış ve gittiği her ilin ilçesini ve köylerini dolaşmaya söylemlerini anlatmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda DP'nin oy tabanına sahip olmak için DP gibi gezilerine Erzurum'dan başlamıştır. Gittiği yerlerde özellikle kıratlarla karşılaşmalar, dövizler üzerine yazılı olan sloganlar, CHP'yi eleştiren söylemler etkili bir seçim propagandası olmuştur. Bu doğrultuda Demirel illeri gezerek halkın

nabzını iyi ölçmüştür. Nitekim gittiği her yerde ılımlı bir şekilde ve sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. Ayrıca söylerimde diğer partileri özellikle CHP'yi hedef almış ve koalisyonlar sürecinde halkın refahı için CHP'nin etkin bir politika izlememesini öne sürerek CHP'ye karşı güçlü bir muhalefet oluşturmayı başarmıştır.

Süleyman Demirel, seçim gezilerine Erzurum'dan başlayarak, halkın sorunları olan baraj, fabrika, ulaşım gibi yatırımların yapılıp bölgenin gelişimine katkı sağlamayı vaat etmiştir. Karadeniz Bölgesinde Trabzon'da yabancı sermayenin ekonomik kalkınma için gerekli olduğunu vurgulayarak, Zonguldak mitinginde de işsizliğe dair çözüm vaatlerinde bulunmuştur. İç Anadolu bölgesinde mitinge babasının katılımı ve toprak reformu vaadiyle Konya'da olmuştur. Güneydoğu'da Gaziantep ve Urfa mitingi dikkat çekmektedir. Urfa'da bölgenin ihtiyacı olan su sorunu üzerinde dururken; Gaziantep'te işsizlik sorunu üzerinde durmuştur. Ege ve Akdeniz bölgesinde bölgenin turizm ve ihracat açısından geliştirilmesi vaadinde bulunurken, özellikle Adana'da petrol sorunu üzerinde durmuştur. Marmara bölgesinde ise, Bursa'da komünizmin halkı bölmeye çalıştığını ifade ederek halkı uyarma yoluna gitmiştir. İstanbul mitingi ise son derece önemli olmuştur. Çünkü Türkiye'nin genel sorunları üzerinde durularak o doğrultuda vaatler vermiş ve İstanbul'da refahın artması için yatırım politikaları üzerinde durmuştur.

Araştırmada dönemin yerel ve ulusal gazeteleri incelenerek AP'nin nasıl bir seçim propagandası yürüttüğü açıkça ortaya konulmuştur. Özellikle Demirel'in halkın içinden gelmesi, halkın neye ihtiyacı olduğunu bilmesi seçim propagandasını etkili yürütmesinde başat etken olmuştur. Buna örnek olarak Konya mitingi gösterilebilir. Köylü çocuğu olduğunu belirterek toprak sorununa değinip kürsüye babasının çıkarılması olayı Demirel'in halkın içinden olduğunu ve halkın neye ihtiyacı olduğunu bildiğinin göstergesidir. Kısacası AP, seçim propagandası halkın neye ihtiyacı olduğunu bilerek başlayıp 1965 seçimlerini kazanıp iktidar olmuştur.

KAYNAKÇA

A)Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 253.34.9.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 153.58.18.

Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 47.278.4.

Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 47.278.2.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)

ADALET PARTİSİ Program ve Tüzük, TBMM Kütüphanesi...

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1965, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1965.

Adalet Partisi, Program (Prensip Maddeleri), Orijinal Matbaa, Ankara, 1961.

Adalet Partisi; Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi, Doğu Matbaası, Ankara, 1964.

C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

CHP 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1965.

CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ulus Basımevi, Ankara,1948.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1965 Seçim Bildirisi, Ay Yıldız Matbaası, Ankara, 1965.

Millet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Sunulan Genel İdare Kurulu Raporları, Ankara, 1965.

Millet Partisi Seçim Beyannamesi 1965, Millet Partisi Yayınları, Ankara, 1965.

Türkiye İşçi Partisi Programı, Esra Matbaacılık, İstanbul, 1964.

Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1965.

Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi 1965...

Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, TBMM Kitaplığı, 1965.

B)Sürelî Yayınlar

Akşam

Albayrak
Cumhuriyet
Demokrat İzmir
Demokrat Urfa
Dirlik
Doğu Ekspres
Dünya
Haber
Havadis
Hürriyet
Millet
Milliyet
Sabah
Sabah Postası
Sancak
Son Havadis
Sonhaber
Tercüman
Vatandaş
Yeni İstanbul
Yeni tanin

C)Araştırma ve İnceleme Eserler

ABADAN, N., *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.

AHMAD, F.- TURGAY, B., *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

AHMAD, F., *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev:Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayınları, İstanbul, 2010.

AHMAD, F., *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev: Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

AKÇA, İ.- ÖZDEN, B. A., “*Süleyman Demirel*” *Siyasal Hayattan Portreler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019.

AKKAŞ, S., Adalet Partisi ve İdeolojisi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.

AKŞİN, S. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

AKTAŞ, M., “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:3, sayı:1, (2015), ss.87-105.

ALTUNBAŞ, M., Ferruh Bozbeyli ve Siyasi Hayatı, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2015.

ARMAĞAN, S., “Çoğunluk Sistemi ve Bazı Düşünceler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, cilt:36, sayı:1-4, 1976, ss.93-114.

ARMAĞAN, S., *Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1965.

ARMAĞAN, S., Türkiye’de Parlamento Seçimleri, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt.33, sayı.3-4, 1968, ss.45-100.

AYDEMİR, Ş.A., *İkinci Adam 1950-1964*, 3. Cilt, 5. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

AYGEN, C., “Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt:17, sayı:01, 1962.

BAKAN, S.,- ÖZDEMİR, H., “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt:14, sayı:1, (2013), s.390.

BEKTAŞ,A., *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşi, CHP Ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1993.

BİNARK, İ., *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)*, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

BİNGÖL, Y.- AKGÜN, Ş., “Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 9, sayı:1, (2005) s.1-33.

BORA T., “Süleyman Demirel”, (Ed: Murat Yılmaz), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.7, Liberalizm*, Baskı 2, İstanbul, 2018.

BULUT S., “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, *SDU Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:19,(Mayıs, 2009), ss.73-90.

BULUT, S. “Üçüncü Dönem Demokrat Parti iktidarı (1957-1960)”, *Gazi Akademik Bakış*, cilt:2, sayı:4, (2009), s.125-145.

BURAN, H., *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005.

CANER, E., “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim Ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2007), cilt:10, sayı: 51, ss.270-279.

CEM, İ., *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

COTTERET, J.M., -EMERİ, C., *Seçim Sistemleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇAVDAR, T., “İleri Gazetesi’nde 1919 Seçimleri”, *Amme İdaresi Dergisi*, cilt:14, sayı:2, (Haziran, 1981), ss.17-33.

ÇAVDAR, T., *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000.

ÇAVDAR, T., *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1850*, İmge Kitapevi, İstanbul, 1995.

ÇAVUŞOĞLU, H. “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:19, sayı: 2, Elazığ 2009, ss.265-278.

ÇOKER, F. *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. Dönem (1931-1935)*, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

ÇOKER, F., *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1920)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

DAĞI, İ.,- UĞUR, F., *Yalnız Demokrat*(Ferruh Bozbeyli Kitabı),Timaş Yayınları, İstanbul, TARIM, O., 27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye ,Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) ,Konya, 2013.

DEMİREL, T., *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. BİLGİÇ, S., *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

DÖNMEZ, G., *Anayasa Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

ERLER, Y., “Damat Ferit’e Suikast”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, cilt: III, sayı:2, Erzurum 2002, s.107-120.

EZHERLİ, İ.,*Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusan (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1998.

FEDAYİ, C., Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, cilt:16, sayı: 57,2019, ss.123-150.

GOLOĞLU, M., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II (1931-1938)*Tek Partili Cumhuriyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

GÖKNEL, E., *Seçim Nasıl Kazanılır ve Osmanlı'dan Türkiye'ye Seçim Tarihi*, Kanes Yayınları, İstanbul, 2019.

GÜÇYETMEZ, M., “Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi”, *Hacettepe HDF*, 7 (1), (2017), ss.479-496.

GÜLER, DEMİRCİ, F., *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2003.

GÜNEŞ İ., *Türk Parlamento Tarihi, TBMM Dönemi (1935-1939)*, C.I, TBMM Basım, Ankara, 2004.

GÜVENİR, M., “Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama “, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, cilt:37, sayı:1, (1982), s.215-250.

KARACA, E., “1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:10 sayı:19, 2014, ss. 77-104.

KAYA, H., Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2014.

KILAVUZ, N., *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

KİLİ, S., *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1976.

KORKMAZ, E., “Demokrasi Kavramı ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler V*, (İstanbul 2016).

KÖSEOĞLU, Y.- AL, H., “Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, cilt: 8, sayı: 3, (2013), ss. 103-125.

LEWİS, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı), 5.Baskı Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

MARDİN, Ş., *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, iletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

ODYAKMAZ, Z.- KAYMAK Ü.- RCAN, İ., *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2011.

OLGUN, K. “Türkiye de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, (2011), cilt: 27 sayı:79, s.1-35.

OLGUN, K., “İkinci Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, *Tarih Dergisi*, sayı:39, 2004, s.139-154.

ÖZBUDUN, E., “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 44, sayı:1, 1995, ss.521-539.

ÖZDEMİR, H., “Siyasi Partiler (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Editör Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.

ÖZGÜL, B., Seçim ve Seçim Sistemleri Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2002.

ÖZTÜRK, K., *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem (1923-1927)*, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

PUSU, Y., “Yerel Yönetimler ve Demokrasi”, *Sayıştay Dergisi*, sayı: 52,(2005) ss.121-134.

SARIKOCA, E., Çok Partili Siyasal Yaşamın Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri Ve Toplumsal Etkileri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum, 2005.

SAYILGAN, A., Solun 94 Yılı (1871- 1965), Mars Matbaası, Ankara, 1968.

SELÇUK, E., *Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğiti Fakültesi, İstanbul, 2010.

SOYSAL, İ., *Dünyada ve Türkiye’de Masonlar ve Masonluk*, Der Yayınları, İstanbul, 1988.

ŞAHOĞLU, F., *A.P. İç Yüzü*, Esra Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul, 1965.

TANEL, D., *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

TANÖR, B., *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

TBMM, *Seçim Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar*, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

TEZİÇ, E., *Anayasa Hukuku*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2018.

TEZİÇ, E., *100 Soruda Siyasi Partiler, Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

TUNCAY, M., “Siyasal Tarih (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Editör Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997,

TUNÇ, H., “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sayı: 1-2, (2008), ss. 1113-1132.

TURAN, Ş., *Türk Devrim Tarihi C. V*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

TURAN, Ş., *Türk Devrim Tarihi C. II, (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017.

TÜRK, H. S., “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt:23, 2006, s.75-114.

UZUN, M. S., Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku Kısıtları İçerisinde Türkiye’de Seçim İttifakları ve Alternatif Seçim İttifakı Modelleri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2018.

ÜNAL, S., *1923 ve 1927 Seçimler*, Dora Yayınevi, İstanbul, 2016.

VARLIK, Ü.- ÖREN, B., *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, Der Yayınları, İstanbul, 2011.

ZÜRCHER, E. J., *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

D) İnternet Kaynakları

<http://blog.milliyet.com.tr/dp-ve-demokrasi-yalani--8---son/Blog/?BlogNo=66682> (Erişim Tarihi: 20.10.2021).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dokuz-umde>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

<https://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/blog/2008/06/23/secim-sistemleri/> (Erişim Tarihi: 25.09.2021).

<https://www.turkcebilgi.com/miting> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

<https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/S%C3%BCleyman>, (Erişim Tarihi: 25.10.2021).

EK: 1, 19 Eylül 1965 tarihinde Süleyman Demirel'in Erzurum mitingine dair haber.
Doğu Ekspres, 20 Eylül 1965.

[illegible]

EK: 2, 02 Ekim 1965 tarihinde Süleyman Demirel'in Urfa mitingine dair haber. 06 Ekim 1965 Demokrat Urfa.



08 Ekim 1965 Sabah.



EK: 5, 06 Ekim 1965 tarihinde Süleyman Demirel'in Bursa mitingine dair haber. 07 Ekim 1965, Havadis.



EK: 6, 10 Ekim 1965 tarihli seçimleri Adalet Partisi'nin kazanmasına dair haber. 11 Ekim 1965 Havadis.



ANKARA
EKİM
3. BASKI

GÜNLÜK SİYASİ TARAFSIZ SABAH GAZETESİ

Havadis

YIL: 5 - SAYI: 1800 - İDAREHANE: ULUS - ULUS HAN KAT: 5 - TELGRAF: HAVADIS, ANKARA
TELEFON SANTRALI: 111241 - HAVADIS GAZETECİLİK LİMİTED ŞİRKETİ ADINA BAŞLI - ŞAHİN AYMEZ

SAAT 7.00 DEKİ DURUM

ADALET PARTİSİ İKTİDARDA

AP 243 CHP 142 M. Vekili aldı. MP. 3. parti

KESİN SONUÇ ALINAN İLLERİMİZ

BİLECİK: AP 29693, CHP: 16318, CKMP: 2058, MP: 2345, TİP: 1600
BURDUR: A.P: 33.132, C.H.P: 25.777, T.I.P: 1.759, ÇANAKKALE: A.P: 75.973
CHP: 32220, CKMP: 6184, MP: 5017, TİP: 2501, HATAY: AP.66784, CHP: 36403
CKMP: 1711, MP: 2371, TİP: 5380, Y.T.P: 3716, UĞLA: AP: 38729, CHP: 27738
CKMP: 1871, T.P: 1871 NEVŞEHİR: AP: 28659, CHP: 15494,
MP: 16208, KIRKLARELİ: AP: 50829, CHP 27113, TİP 3528 TİP 2714,
ADAPAZARI AP 71035 CHP 26188 YİP 8713 CKMP 2188 TİP 2773
KARS: AP. 53380 CHP. 42948 MP. 3487 TİP. 7292 Y.T.P. 11444
UŞAK: AP. 30358 CHP. 18712 CKMP. 6632. TASNİF DEVAM EDİYOR

Yurt'ta seçim hadiseleri 2 kişi öldü 28 kişi yaralandı

MİLETVERİLİ Genel seçimlerinde, yurt parçaları arasında bazı ilâhî olaylar meydana geldi. Afyon, Ağrı, Adıyaman, Kars, Diyarbakır ve Gaziantep illerinde çıkan kavgalar da 2 kişi ölmüştü, dördü ağır olmak üzere 28 kişi de yaralanmıştı. Seçim kavgalarında yaralanan 282 kavgadan biri kadındır. Dünkü seçimler sırasında yurdun çeşitli yerlerinde meydana gelen olaylar şöyledir:

AFYON'DA İKİ ÖLÜ VAR
 Afyon'un Düzleri İlçesinde Kızılcıbaşı mevkii sınırlarında milâkâşın sırasında çıkan kavgada 2 kişi ölmüştür.

Seçim sandıkları açıldıkdan sonra, kavgalar arasında 2 kişi ölmüştür. Kavgaların başlatılması, kavgaların başlatılması, kavgaların başlatılması...

Liderler oylarını nasıl kullandı

İstanbul'dan sonra en büyük seçim kitlelerine sahip olan Başkent Ankara'da, oyunu erken saatte kullanan adaylar arasında Başbakan Süreyya Hüsnü Ürgüp ile parti liderleri de bulunuyordu.

Başbakan Süreyya Hüsnü Ürgüp, yanında eşi hayranlıkla izliyordu. Oğlu da yanında...

Gürsel oyunu kullanıyor

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, beraberinde Başbakan, Hava Alay Komutanı, Genelkurmay Başkanı, Başbakanın oğlu, Başbakanın kızı, Başbakanın kardeşi, Başbakanın kardeşi, Başbakanın kardeşi...

Kütüklerin eksik yazıldığı, sandık yerlerinin bilinmemesi ile Yalnız Ankara'da binlerce seçmen oyunu kullanamadı

İnönü'nün muhtarlar tamimi dün CHP'ye semeresini verdi

İnönü'nün muhtarlar tamimi dün CHP'ye semeresini verdi

Başbakan İnönü'nün muhtarlar tamimi dün CHP'ye semeresini verdi. Muhtarlar tamimi, muhtarlar tamimi, muhtarlar tamimi...

